JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉRE

Irta: FALUDY GYÖRGY

Balatonszárszó, 1937 december

Nem hívlak már. Jól tetted így, Attila.
Kamasz szemed s kis, fonnyadt bajuszod
hadd pihenjen már idefent a lila

domboldalon s szétroncsolt, lecsukott
szembogarad ne nézze többé fájón,
mint járnak úri fogatok lucsok

uton s a pernye, mint esőz a gyáron
és hogy lesz végül másé az öröm;
jaj, különös nép lakozik e tájon,

a kisbirónak előre köszön,
s kész dáridón urát, hogy felköszöntse,
hol dzsentri borba fúl az ős közöny,

hiába volt a versek vér-özönje,
jobb már testednek, hogyha így rohad:
e kornál nem durvább a föld göröngye,

s nem volt keményebb a tehervonat
vaskereke Babits Mihály szivénél.
Jaj, görcs, bolond görcs lett a gondolat

e vak városban, mely, reszketve, él még
s új vezér felé görbed már a háta,
s gyáván lapul párnái közt, ha éjfél

felé razziát rendez az ochrána,
s tudatlan, szennyes, fokosos bitangok
garázdálkodnak büntetlen s a gyáva

biró itél... Fúhattál riadót
reakciónak, szennynek és közönynek,
becsapott, hogy ne sirj, a kiadód:

mindig azt mondta, kétszerannyi könyvet

adott el, mint amennyit eladott,
's te, hogy megtudtad, nem tudtad a könnyet

már tartani, mert nem volt olvasód!
nem kellettél! itt Pitigrilli kellett!
szemét filmek és bűzhödt darabok

kellettek nékünk, amig a lehellet
tüdőből lassan kifogyott s a póz
is eltűnt, a csibészes, mit, mint gyermek

hordtál, védelmül s agyonkinozott
fejedben az őrület vert tanyát,
mert mostohaapád nevelt, a piszok,

falánk kufár, az Állam. De anyád
is volt (vert asszony) a Haza, s ezért
nem volt otthonod s butoros szobák

közt csavarogtál havi hetvenért
és kávéházak fülledt páholyában
ültél, kit senki nem hí és nem ért.

S most, hogy elmentél, s mint golyót a fában
hagytad szivünkben minden szavadat,
s oly messze vagy már túlnan, a halálban,

hogy bennünk csak a borzalom maradt,
meg Németh Andor sebzett, kék szeme,
s könnyezünk, páran, európaiak

e sok turáni közt: aludj, mert soha kékebb
nem volt még, mint ma, alkony, viz és ég
aludj, mert, kik nem alszunk is a szélnek

beszélünk itt. Aludj a holt vidék
ölén, hol nincs már hire Dózsa Györgynek,
aludj, mint Vörösmarty és Vitéz!

Aludj, mert jobb nem élni itt e földek
közt, hol a zsellér ingyen izzad nyáron,
s a téli szél is csak bilincset zörget,

hol szolgáknak már nyakkendő a járom,
s ahol sváb szolgabirát hoz az út,
ki csizmában hág sirodra s fejfádról

lelopja majd a vérszin koszorut.

DÉRY TIBOR: JÓZSEF ATTILA

Egy szegény ember, egy nagy költő halt meg.

Utoljára a szanatóriumban láttam: egész délután a diványon ült és sirt. Cigarettázott, egyszer telefonált, megevett egy fél mandarint, köznapi ügyekről beszélt, olykor el is mosolyodott, de bármit tett, szeméből szüntelenül folytak a könnyek. Nedves, fénylő szemhéjaival a költészet jelképes alakjává lett.

Ha önmagamat kérdem, hogy mit kivántam volna inkább: vessen véget betegségének (amit megtett) vagy szenvedjen tovább és irjon, ameddig lehet (mert még lehetett volna) — a két megoldás közül én, aki a életet már csak az alkotás előfeltételeként becsülöm, az emberteleneb bet tanácsoltam volna. Törékeny, gyöngéd alakját kiszolgáltattam volna az intermittáló őrületnek, hogy a szünetekben tovább dolgozhassék. Bárhogy kutatok is lelkiismeretemben, megnyugtatóbb lett volna számomra, hogy szenved, mint az, hogy vége van.

S szerencsére nem rajtam mult. Az élő egyébként is szégyeli magát a halott előtt s ha ez fiatalabb, tetejében még személyes hitelezőjének is érzi. Tűrhetetlen volna a gondolat, hogy ezen felül még döntő szava lehetett volna az utolsó kérdésben is.

Bucsuztatom tehát, mert mit tehetne az ember egyebet! Dédelgeti fájdalmát, mert ez az utolsó személyes kapcsolata a halottal s már előre fázik attól a perctől, amikor ez is megszakad. Szeretetének utolsó tanuságtétele ez önmaga előtt. Ha elmult, szeretetének is vége s ezért nem akar lemondani gyászáról sem, noha tudja, hogy előbb-utóbb menthetetlenül elérkezik az a pillanat, amikor mindkettőt leveti s ennyivel szegényebb lesz. Felidézem magamban Attila sűrűbajszos, tömpe ujjú, sovány alakját abban a száz változatban, melyben barátságunk tiz éve alatt megismerhettem s jóllehet már életében majd mindegyiket meginditónak találtam, most, az utolsó magyarázat világosságában, valamennyit összefoglalva, egy nagy költői sors képe csap ki összegükből. Testben könnyű és szeretetreméltó volt, nehogy elijessze az ideges muzsákat. Mozdulatai lassuak voltak, bajszán, melyet hol leborotvált, hol megnövesztett — mintha hiuságának nagy hamleti kérdésére keresné a feleletet — bajszán invitáló, csendes mosoly ült, maga is oly könnyű, mintha saját beteljesedésétől félne. Ha nem volt lakása, gyakran aludt nálam; az összecsapott ágyban teste hevenyészettnek, gyerekesnek tetszett a könnyű, nyári takaró alatt, mintha a természet is csak ideiglenes megoldásnak szánná. Akárhogy is idézem fel, ülve, állva, sétálva, vitatkozó kedvében, a dobogón vagy vacsora közben, teste szerényen és harmonikusan huzódott meg, mint a Poézisnek egy gyöngéd háttere.

Holott valahány versét megmutatta, bebizonyosodott, hogy költészete épp ettől az esendő testtől, a tapintatos, ismeretlen s nagy háttértől kapta reliefjét. Versbeli alakjainak érzéki erejük van. A térben mozognak, kicsattanón töltik ki három kiterjedésüket, tapinthatók, ragyognak. Velük népesitette be azt a nagy teret, melyet saját teste üresen hagyott. Sovány koszton élt s domború, fénylő salátafejeket hordott be verseibe. A szerelmet nemcsak a nőktől kérte számon, hanem furfangos kerülő uton saját hiányaitól is és ringó farú, halhatatlan fiatalasszonyokkal ajándékozta meg magát. Idegenszerűen mozgott a valóságban, melyet pompásan ismert. Ahol tapasztalata rövid volt, megtoldotta egy verssel. Elbüvölő az a gyöngédség és tárgyismeret, mellyel a világ apró örömeit dicsérgette.

Nem tudom elfelejteni gyermekien szelid mosolyát. Olykor incselkedő volt, olykor meghunyászkodó, mindig szemérmes. A mosoly az értelem gátjain átjutott nevetés. Az állatok nem tudnak mosolyogni s ahogy multak az évek, Attila egyre ritkábban nevetett, egyre gyakrabban mosolyodott el. Fiatal éveinek hetykesége, irdatlan jókedve egyre tompult, simult — költészetének tündér tükréből kamaszarca mind komorabban nézett vissza az emberre. Tulkorán szokott le a nevetésről. Nyomoruságos gyerekkora után még maradt benne vidámság, szertelenség s fiatal gőg, nyomoruságos fiatalsága után, mintha már nem birta volna erővel, mellére ejtette fejét. Mennyi pajzánság lakozott benne még huszéves korában, mennyi erő, mennyi édes, bárdolatlan csiny! Idézzük fel egy percre vézna alakját a párizsi diákesztendőben, életének bizonyára legboldogabb idejében, amikor hol negyedmagával lakott egy szűk manzardszobában, hol egy osztrák költővel aludt egy ágyban (az egyik a lepedő alatt, a másik felette), hol egy erkélyes szobában élt, kenyéren és mustáron s gyerekkorának nyers nyomora után telitüdővel élvezte a könnyű szegénységet, hars, fehér fogakkal rótta a párizsi uccákat. Három órakor éjjel felkeltette lakótársát, felöltöztek s lementek billiárdozni a sarki kávéházba. Ha pénzhez jutott, egy háromnegyed kiló főtt marhahust vett s az uccán megette. Hetvenkedésből ugy tanult meg franciául, hogy az „a" betünél kezdte s bevágta a szótárt, de egy félév mulva még nem tudott kenyeret kérni, mert nem jutott el még a „p" betűig. Tulbő keménykalapjában, kecskeszőrrel bélelt, de rongyos kabátban, soványan, mint egy kis magyar Chaplin, felkerekedett s elindult a folyóiratok szerkesztőségébe. Az egyik közölte egy szürrealista mondatszerkezetű versét, melynek első két sora:

nous avons pots et des choux ronds
nous vivons sales et nous mourons

S mert az emberi élet különböző korszakai benső felépitésükben lényegileg azonosak s fő mondanivalóikat egyre megismétlik, már itt Párizsban jelentkezett, ha kezdetleges formában is, az a tétel, mely életét lezárta: a Hotel du Vaticanban öngyilkossági kisérletet követett el.

Amikor én, tiz éve, Pesten megismertem, nevető fiatalságának már a végén járt. Huszonkétéves volt ekkor. Humorának még voltak szertelen kitörései, kamaszos gőgje olykor még fortyogott, de az élet nagyjából már letompitotta szögleteit s a világgal szemben kialakult ellenállása mind kerekebb lett s mind beljebb huzódott szivébe. Nagy nyomorban élt... Mikor következik el az a pillanat, amidőn az ifju megbokrosodik a valóság tulmagas, méltatlan akadályai előtt, elfordul és magányba menekül? Mikor az a másik, amidőn nem birja tovább az egyedüllétet, ujra kilép és segitőtársakat keres, hogy megváltoztassa a valóságot? A lélek nem az időben fejlődik, hanem egy érdesebb, szemcsésebb közegben, amely hol higabb, hol sűrűbb s aszerint kisebb vagy nagyobb nyomással alakitja: az események összeálló, sodródó közegében. Attila lelke gyorsan alakult, öregedett. A baljós események torlódnak s fokozott nyomásuk már a gyerekember lelkében kikattanthatja azt a reakciót, amely máskor csak egy csendes öregkor végén áll be. Hogy a költő fiatal életében mikor következett el az a pillanat, amikor megértette — talán tizéves korában — hogy férfivé lett s mikor az a másik — talán már harmincéves korában — amikor számot vetett az öregséggel, azt nehéz lenne eldönteni. Nem ő maga öregedett, élete öregitette. A léleknek ugyan különös vonzóereje van az alkatához jól illő eseményekre s Attila ugy hivta magára a szegénységet, a mellőzést s az értetlenséget, mint a

mágnes a vasat, de az ember ugyanakkor testétől-lelkétől idegen sorscsapásoknak is ki van szolgáltatva s e kettős bonyolult keringésben hol önmagától, hol a világtól kéri számon a boldogságot. Barátságunk első éveiben a kort hivta tetemre. Szegény volt s örömre vágyott. Megkereste a szegénységnek rajta kivül fekvő, kitapintható okait, megvizsgálta a társadalmat, rátalált osztályára s benne a maga helyére. Nem volt többé egészen egyedül. Elégedetlensége egy egész osztály elégedetlenségéhez surlódott s tüzet fogott. Az együttérzés, mint egy légnyomás, magasan önmaga fölé dobta. A külvárosokban csatangolt, maga is éhezve és soványan, mint azok, akiknek beszélt, télviz idején órákig gyalogolt, mert nem volt pénze villamosra s nem akart lemaradni egy-egy ujpesti vagy rákospalotai szemináriumról, repedt, kültelki kocsmákban próbálta megfogalmazni életét. Olyan emberekkel találkozott, akik még szeretni tudnak. A lakására jártak s magyarázatokat kértek. Ismertem egy szabósegédet, aki heti tizennégy pengőből tartotta el családját. Valahányszor meglátogatta Attilát, észrevétlenül egy pengőt hagyott maga után a lakásban, mint a jóságnak egy tündéri ezüst lábnyomát. A fiatal költő ez időben megirta korunk, de minden bizonnyal a magyar irodalom legszebb proletárverseit.

Mindvégig hű maradt osztályához, később is, amikor egyre fokozódó érdeklődéssel kezdte figyelni önmagát. Mongolvágásu szemét — melynek belülső, metszett ráncára oly büszke volt, hogy külön figyelmeztette rá a nőket — a világból lassan önmaga felé forditotta. Mi idézte elő ezt az irányváltozást? Mint gyerekkorában a testét-lelkét szorongató nyomorral, ismét összeütközésbe került a valósággal: ezuttal a nyomorult politikával. Ugy látta egy időben, hogy saját osztálya cserbenhagyta. Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetőségét azonositotta egy osztállyal, türelmetlenségében gyenge volt s érzékeny a megpróbáltatásoktól, melyek már felmarták bőrét, de megrendítő, hogy mindig a legjobbak esnek áldozatul a politikának s ha már a költő sorsa, hogy félreértsék vagy legjobb esetben kihasználják, még annyi megbecsülést sem kap, amennyi Minos áldozatainak kijár. Az igazi művész szigorú önmagához, érzékeny és hiu. Attila gyöngéd alakja megingott, mintha tarkón ütötték volna, amikor ugy látta, hogy azok, akikhez szivével, értelmével huzott, akik között meglelte a sokáig keresett közösséget, épp azok nevében igazságtalanság éri: e kettős tévedést soha nem heverte ki. Mélyebben vágott, mint az a buta értetlenség, mellyel a mértékadó irói körök örvendeztették meg.

Megindító volt: mint egy éhes gyermek vágyott az örömre! Képzeljük el, hogy valaki időtlen idők óta egy pókhálós, sötét, végnélküli folyosón halad, amelyből nem tud kijutni, mert jobbra-balra az ajtók le vannak zárva. Képzeljük el mármost, hogy a folyosó padozatán garmadával hevernek a kulcsok, de bármilyen türelemmel kisérletezik is, már évtizedek óta, egyik kulcs sem nyitja egyik zárat sem. Más hangot nem hall a csendben, mint saját léptei zaját és a zárak reménytelen rozsdás csikorgását. Végül már nem hajol le több kulcsért, noha találna még lelkében. Az ember lassanként meggyűlöli azt, amire hiába vágyódik. A művész legmagasabb világi öröme, az egyetlen hasonanyagu fizetség, melyet munkájáért a társadalomtól kaphat, művészi verejtékének egyetlen keszkenője: az elismerés — ha későn jön, visszautasitja. Az a kevéske öröm, amit két év óta barátai szerezhettek neki, már későn jött annak a számára, akit a bajok oly gyorsan vénitettek. Befelé fordult, nem akart már kiszabadulni önmagából. Nem tetszelgett bánatával, nem volt érzelgős. A részvétet, a szeretet silány pótlékát megvetette. Már

nem tudott más megoldást: önmagát vonta felelősségre. Ezt is éppoly véglegesen és merészen végezte, éppugy fejjel ment neki a sajátmaga állitotta falaknak, mint azelőtt a külvilágnak. Tanuja voltam annak a lassu, olykor görcsös, megrenditő önnevelésnek, amellyel az embergyűlöletnek helyet igyekezett szoritani szivében, mint ahogy az anya helyet szorit testében a fejlődő gyereknek. Ravasz, kemény és számitó akart volna lenni s az idegeiben rekedt ifjuság minduntalan meghazudtolta, átszüremlett arcjátékán, kicsillogott mozdulataiból; egy ügyetlen kölyökkutyára hasonlitott, amint a farkas szerepre készülődik. Emlékszem egy végnélküli éjszakai beszélgetésünkre — az idén tavasszal volt — hosszan kisérgettük egymást az uccán —: nem akar több verset irni, mondta, befejezi költői pályáját s egy polgári állásért fog küzdeni foggal-körömmel. Nincs más vágya, mint havi kétszáz pengőt keresni, magyarázta, ennél többet nem nyujthat neki az érdeken épülő világ.

Nagy költő volt, töredékes műve a magyar irodalom legnagyobbjai közé igyekszik. Messziről próbálom nézni — nem sikerül, tulságosan a szivemhez nőtt. Ugy hordozom magamban, mint egyik elkárhozott lehetőségemet. Nem is méltatni akartam — ez tudósabb kezek dolga — hanem siremléket emelni neki lelkiismeretemben, amelyet már egyre több temetői emlék terhel. A halottakat egyébként nem szeretem; egy oly világba rántják le maguk után az embert, amely az élő számára — ameddig dolgozni és lélegzeni tud — megvetendő kell, hogy legyen. Ugy érzem, olykor, ha egy-egy halottamra gondolok, mintha én küldtem volna előre, mint Jancsi és Juliska a boszorkányt, hogy megmutassa, mint kell a tüzes kemencébe bujni: ez a büntudatom is ellenszenvessé teszi őket. De a halott Attila százszorosan türhetetlen, mert mindenben igaza van. A természet elrontotta benne egyik legszebb művét. A társadalom rádupláztott és tovább pusztitotta. Az egyén nem tudta megvédeni. Esett vállaival s kissé hosszú nyakával — amelyet a vonat tengelye kiforditott — előre kiszemelt áldozat volt. Valamennyien éreztük ezt és gyávaságból, szeméremből, tehetetlenségből önmagunk előtt is eltitkoltuk. Most pedig szinte ugy érzem, igaz volt, amit az utolsó hónapokban megbomlott idegzettel gondolt: hogy a világ valóban összeesküdött ellene.

Ezért nem akart többé semmitsem ingyen elfogadni akkor, amikor már mindent elfogadhatott volna. Cigarettára gyujtott, sirt és kiszámitotta, hogy barátja mit költ rá cigarettára. A tortát, mandarint eldugta, elajándékozta. Azon tünődött, hogy a drága szanatóriumot elhagyja s ingyen kezelésbe megy, hogy senkinek se legyen terhére. Verseit többé nem tekintette ellenszolgáltatásnak; az a meggyőződés alakult ki benne, hogy semmit sem érnek. Értelmében sem bizott már, világos korszakaiban sem. Ha egy-egy reménykedő szót hallatott még olykor, mosolyán meglátszott, hogy maga nem hisz benne. Láthatón levált jövőjétől, attól a lenge, édes alaktól, melyet magunk fölé képzelünk, s a szemünk láttára lassan süllyedt a föld alá. Én még akkor is azt figyeltem, lesz-e még módja az irásra? egy év mulva, öt év mulva, egy-egy visszatérő tiszta korszakban? ahogy az orvosok diagnosztizálták... S mert az élők könyörtelenek, egy héttel halála előtt levélbe fogtam s arról irtam neki Szárszóra, hogy versei kitünőek s hogy dolgozzék... A levelet nem fejeztem be, itt fekszik előttem, most széttépem. Az embernek hovatovább már nincs kedve, már csak ereje van az élethez.

VIGASZT! VIGASZT!

Irta: MÉLIUSZ JÓZSEF

Kezemből megriadtan hull ki zord könyvem, kedvenc Berzsenyim,
Mikor a vad hir átlépi csüggedt estén küszöböm:
Öngyilkos lett a költő, sinek közt dörgő mozdony testét tépte szét!
Arcomon végig omlik a férfi könny,
Fuldokló sirás rázza keblemet, —
Sorsteljesitő, népem-Énekes
Mit ért a dal, ha tetted ugy fáj s oly végleges,
Hogy megmásitni már nem lehet soha!?
Szárszó... Sinek... Fekete Balaton... Micsoda gyász!
Óh lélek, ki fogytál percről-percre, mint tűnő vihar dala
Most nem merek beléd tekintni, szakadék vagy és kénkő, Rémület,
Mélységeid és villanásaid görgetik elmém s ösztönöm,
Bár hallom a dalt, mit a „nagyon fáj" hurjain kivert kezed.

Nagy költő voltál, kinek sohasem járt ki dij,
Babér nem illette örök elborult homlokod.
Sorsod költők sorsa volt, lángolva fogytál, mint száguldó égitest.
Ifjuságunk csipkebokrából Te szóltál egyre lángolóbb!
Elől rohantál s léptél volna torlaszok s csaták terére is,
Mint rokonaid, — Byron Greciában s Petőfi a pikák elé,
De jaj, az évek messze mind, mikor költő még fegyvert foghatott
S jaj, messzi még előzni önmagad és megmásitani Korod'
Gyászunk igy még kegyetlenebb a gyász e barbár századában,—
De mégis óh, a harcsorokból mért hulltál vissza önmagadba?
S bár szerető, puha otthon, békesség, kenyér alig jutott
Miért nem zengted tovább, hogy fáj... de túl minden kin okon...
Nem folytatom. A könny megállit. Ember voltál s ezt siratom.

Kint most rekedt zenét csörget a megfagyott, kései ősz...
Szárszó, Bakony és Balaton felett jégmocskosan ül a fekete köd,
A megborzadt némaság s az elfulladt riadalom...
Óh költőnk, barátunk, mily tragikus e dunai táj! Hazánk!
Vaskerekek tépte tested látom, amint kinyult karjaiddal, mint a Kereszt
Állsz felettünk s a szivünkre hull a véred...
El! — rémitő kép! Népem szive, halhatatlan kert, költők otthona
Fogadjátok örömmel! Nagy költő volt: a neve József Attila...
Nékem pedig vigaszul jer óh, mindeneket tapodó Berzsenyi
Enyhhelyet lelked torlaszai közt keresek. Te légy most vigasztalóm!

REMENYIK ZSIGMOND: KÖLTO ÉS A VALÓSAG

Költők, ha költők egyáltalán, nemcsak alkotásaikkal, de életük döbbenetes példájával is nyugtalanitják a világot. Aligha van mód rá, hogy ezt megcáfolhassuk. Botrányok, zavar, féktelenség, elveszejtett és elveszejtő hajszák, alkohol, csalárdságok, hitszegések kisérik, mint hold az őszi éjszakát, zavart életüket. Csodálatos, hogy a költői rend és a metrikus forma e megszállottai mily rendszertelenekké, kapkodókká, bizonytalanokká válnak, ha arról van szó, hogy egyéni életüket e világ egyetemes formájába valamiképpen beléillesszék. Most, hogy József Attila már halott, ha még nem is öltött végső és ellenállhatatlan formát munkássága, ha még nem is tisztult mondává, nyugodtan azt is mondhatnám, legendává szerencsétlen élete, mi egyebet tehetünk mi barátok, hivek, utódok és ellenlábasok, akik tuléltük őt nemkülönben irgalmatlan életünkkel, mint hogy kiki saját eszközeivel és emlékeivel igaz például és egyben elrettentésül felkutassuk és bemutassuk ezt a szerencsétlen életet. Hiába igyekszem nyugtatni magam, ismerve a nyugtalanitó körülményeket, a multat, a jelent és a halálával kikerült és félrevezetett jövőt, hogy jobb ez igy, jobb ez igy, hisz a hölderlini sors, amely előtt állt, szenvedéseken kivül mennyi megaláztatással, rágalommal és — költőre nézve ez a legirtóztatóbb, — hitelrontó elfelejtéssel porlasztották volna életét. Hisz talán valóban jobb is igy, ezt diktálja az értelem, amelynek ő, — és ezt biztosan tudom, — eszméletének utolsó pillanatáig hivője, harcosa és vállalója volt, de lehet-e értelemmel felmérni az efajta rettenetességeket? Magyarázni talán lehet, de aki magyaráz, az igazol, már pedig, hogy igazolhatná az ember, — fülében a csikorgó kerekek emlékével, — a sorsot, a kétarcú ösztönöket és végső fokon még magát az értelmet is, amely pusztitásra és pusztulásra uszit.

Mit érdekel most a költészete, ez a mulhatatlan és befejezetlenségében is egységes és impozáns töredék, ami, hűen költők küldetéséhez, nem is kiván egyéb lenni, mint része az egésznek. Mit érdekel most költészete, mondom, varázslatos átmenetei, fondorlatos szófűzései, örvénylő utalásai is mit érdekelnek, amidőn életét kutatom és a titkot, mely mint nehéz hinár átfonta, sodorta és pusztulásba huzta életét. Elhullt szülők bűneit kutassam, irgalmatlan körülményeit, szegénységét és öntudatos büszkeségét, amelyhez nem volt méltó a keret, amelyben mozoghatott, tulhajszolt magabiztonságát, kiváncsiskodó természetét, gyermekes báját, amely körüllengte egyéniségét? Mondom, költészete mit érdekelhet most, amidőn az embert boncolgatom, vesztegethetek-e szót költői megkülönböztetettségére, társtalan utjára a költészetben, ha ezt tenném sem tennék egyebet, mint amit teszek, hogy kommentálnám fizikai életét. Mert költészete, — ritka kivételképpen — életének volt a kiegészitője, sorai mindég feleltek, mint a visszhang, körülményeire, még hozzá azzal az aktualitással, ami már az örök és sorsdöntő időtlenséggel rokon. Valóban, költészete és hősies élete kiegészitették egymást. Költészete nem abban állt, hogy rimeket talált efféle szavakra, mint asztal, vagy fasirozott, hozzá hasonló igényes szellemet efféle játékok soha ki nem elégitettek volna, tudom biztosan, mélyen megvetette és szánakozott az efajta költészeten. Hitele volt költészetének, mint ahogy nem volt hitele annak az életnek, amelyet élt, legkevésbé maga előtt. Egy mélységes szakadék állt értelme és élete között, amióta csak ismerem. Mit segitett ezen igazolás, afféle, mint amidőn rájött, hogy a hébe-hóba

őt munkáltató fűszeresné ismeri a nevét, nagyon jól látta pár percre rá, hogy silány vigasza és kárpótlása ez a sorsnak, az elveszett és soha meg nem szerezhető, emberhez méltó körülményekért. Be kell vallani, silány értékű embernek tartotta magát, már legalább is abból a szempontból silánynak, hogy nem alkalmas a tülekedésre, a munka anyagi hasznának biztositására. Bizony, sokszor tőrt vetett segélyező barátainak, egyszerűen álmatlan éjszakákat szerzett neki az a tudat, hogy segélyezésre szorul, kiváltkép oly tapintatos segélyezésre, mint amiben részesült. Igy gabalyitotta maga körül mind jobban és jobban, mind kibogozhatatlanabbul és életét maga részére kibirhatatlanabbá téve a hurkot. Mindig hangoztatta, irta is, hogy szeretetre vágyik, kellett neki a szeretet, mint „egy falat kenyér". Szerelmei, talán mert éppen hol hajszolta őket, hol meg nem volt szeme és ereje védekezni ellenük, mégis, vagy talán éppen ezért csufosak és őt magát is dehonesztálóak voltak. A pszihoanalizis, már a gyakorlati pszihoanalizis örök törvénye szerint, ugyanakkor, amidőn tisztitotta eszméletét, tudatositotta ösztöneit, mély örvényt is kavart fel benne. Mellőzöttnek is érezte magát, — joggal, — és kinlódott ebben a mellőzöttségben,mintahogy a legtöbbetérőbb a „szakmában" ügyes semmiházik és kijátszott stréberek eredményein csak kinlódhatik. A kételkedés és a hit tették rapszódikussá életét, viszont valósággá költészetét is ugyancsak ez tette, a hit és a kételkedés. Hite, — és ez bizonyos — erősebb volt kételyeinél, ezért kellett megbomolnia. Mert, ha egy elrendeltetett kételye lett volna az egész világban, nem vette volna, mint ahogy vette, saját életét roncsolt kivételnek, ki birta volna, ha jajongva is, ha szűkölve és nyöszörögve is, az életet. De saját sorsát roncsolt kivételnek vette, alapélménye, nagy tévedése az volt, hogy az ő élete kibirhatatlan és amidőn belegabalyodott ebbe a rémes tévhitbe, már életének kibirhatatlanságába, amidőn már nem volt rim, mely ráfelelhetett volna e kibirhatatlannak tűnő élet rémségeire, amidőn kifogyott minden metrum, amidőn elveszitette a lendület minden dallamát, akkor veszitette el eszméletét és értelmét, amire pedig mint egyetlen támpontra ebben a világban, amely a formákat, ha el nem is fogadtatja, de legalább megmagyarázza, nagyon büszke volt.

Életének utolsóelőtti napját baráti körünkben töltötte. Szárszón, ahol meglátogattuk. Két nővérével, nővérének kis gyerekeivel élt itt hetek óta, egy kőhajitásnyira a Balatontól, hatan két kis szobába összezsufolva. Mondják, érkezésünket megelőző napon, — miután hosszú napokon át anélkül, hogy felkelt volna az ágyból, — hirtelen szedelőzködött, hogy nem vár meg bennünket, nem kivánja látni barátait. Mégis, amidőn megérkeztünk, kedves komolysággal állt a kertben a ház előtt, várt bennünket és boldog volt nagyon. Viselkedésén, magatartásán nem mutatkozott semmiféle rendellenesség, pedig közben már megjárta a szanatóriumot és hires orvosa véleménye szerint nem is volt rá más lehetőség, ha élni akar, mint hogy oda ismét visszakerüljön. De régi formájában mutatkozott előttünk ekkor ismét, mondom, hallgatagabb volt talán a szokottnál és a felvetett kérdésekre csendesen és összehuzott szemöldökkel felelt. Igy megjelenésében egészségesnek tűnt, ha kissé fáradtnak is, de betegnek semmiesetre. Viszont, amit elbeszéltek róla a nővérek, az kétségbeejtő volt. Mondották, hosszú napokon át fel sem kelt, heteken keresztül feküdt az ágyban, napokon át nem vett táplálékot magához és sokat sirt. Kiszolgáltatott áldozatnak tekintette magát, aki ellen az egész világ összefogott. Látogatásunk előtti napon is ujságot olvasott, — csak ujságot olvasott az utóbbi időkben, — elolvasta a vezércikket, sirt, elolvasta a

tárcát, sirt megint és igy tovább, hogy olvasta a külpolitikát és a hirdetéseket, sirt és csak sirt szakadatlanul. Egy szerkesztői üzenet olvasásakor hangosan felzokogott, — számoltak be e napjáról a nővérek. A szerkesztői üzenetben az állt: „Halott költő — nem közölhető." Nyilván semmiházi költőnek üzente ezt a szerkesztő otromba verse olvasásakor, ő magára vette, sirt és zokogott, hogy ő már halott, neki üzeni a szerkesztő, hogy verse nem közölhető. Hiába csititgatták a nővérek, jó sokára hagyta csak abba a zokogást. Ekkor akart távozni a házból, hogy meg sem várja érkezésünket. Mint ilyenkor, szokás szerint, ha egyébbel nem is, de kedves hirekkel igyekeztünk érdeklődővé tenni legalább saját dolgai iránt. Mondottuk neki, hogy kiadója uj kötet megjelentetésére vállalkozik, együtt volna-e már egy kötetre elegendő költemény. Egy pillanatig hallgatott. „Tudjátok, hogy a *Nagyon fáj*-ból hány példány fogyott? Száztizenöt. Nem hiszem, hogy kiadónak kedve lenne költőtől kötetet megjelentetni, akinek verseskötetéből csak száztizenöt fogyott" — mondotta. „Ha az eladott példányszámok határoznák meg az iró értékét, jól nézne ki a világ. Goethének a Dichtung és Wahrheitjéből, pedig akkor Goethe már világhirű iró volt, kétszázötven példány fogyott" — válaszoltuk, abban a reményben, hogy ez megnyugtatására szolgál. Ajkait kissé gunyosan félrehuzta, nem tetszett neki az összehasonlitás. Majd Miskolcról beszélgettünk, ahová előadásra következő napokban voltunk hivatalosak, és ahová, tekintettel javult állapotára, már őt is bejelentettük. „Akkor megyek most veletek" — mondotta és látszott rajta, hogy ehhez a szándékához ragaszkodik. „Majd kedden jösz fel Lalával, — válaszoltuk, — szerdán megyünk az előadásra, addig maradj itt és pihenj. Az autóban különben sincs hely, igy is szorongunk". Az este folyamán még többször ismételte szándékát, hogy velünk kiván jönni, még kint a sorompónál is, ahol a sárra való tekintettel, az autó várakozott, megismételte kivánságát. Ugy tudtuk csak meggyőzni, hogy bennülve a kocsiban, megmutattuk neki, hogy merő képtelenség, amihez ragaszkodik, a négyüléses autóban igy is öten szorongtunk, hatodiknak, ha akkora lenne is csak, akár egy kutya, nem lenne hely. Integettünk és bucsuzkodtunk. Következő napját, pusztulása napját délig ágyban töltötte. Délután kelt fel csak. Victor Hugó verseket olvasott, nagy kedvvel és hozzáértő bámulattal. Estefelé sétálni akart, már sötétedett, fél hét volt. „Mindjárt visszajövök, — mondotta a nővéreknek, — ne zárjátok be az ajtót. Sétálok, kiszellőztetem egy kissé magam". Ekkor ment ki a sáros uccán át az állomásra, ahol egy Pest felé induló tehervonat rostokolt. Hogy itt mi minden fogta el, mire gondolt, mi világosodott meg előtte, mint pokoli láng, vagy mennyei fény, az örök titok, mert erről már sem irásban, sem szóban be nem számolhatott. Mire az állomástól egy rövid kőhajitásnyira ért, lassan gyorsuló indulásba kezdett a szerelvény. Szemtanuk állitása szerint — három diák gyerek volt a szemtanu — ekkor futásnak eredt, a sorompó alatt átbujt és két kocsi kerekei közé feküdt óvatosan, de döbbenetes elhatározással. Előbb csak két kezét fektette a sinekre, behajolva mélyen a kerekek alá, hogy utána, visszavonhatatlanul a lendületben lévő vagon kiálló vaskampója, lépcsője, vagy összekötő lánca szétroncsolja okos fejét. Rettenetes halálát a visszatérésére várakozó nővéreknek tisztességtudóan a falu bolondja jelentette.

Átok kisérte életét, kisérje hát átok mindenkiét és mindenét, aki és ami az ő életével roncsoló kapcsolatba került. Kivételes képességeit életében hiába méltányoltuk, hivőjéül szegődve, köréje csoportosulva és őt munkára ösztökélve, — mert költőket valóban szükséges, hogy munkára

ösztökéljen baráti és hivő köre, — hirét terjesztve, értékeit méltányolva, magunk is dicséretben és hirben növekedve ezáltal. Költőnek nem adatik meg az, ami megadatik akármelyik semmiházi politikusnak, pártütő tábornoknak, megalomániás vezérnek és utazgató szélhámos politikai ügynöknek, hogy hire és neve a népesség egyetemessége előtt ismert legyen. A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép. A költő a világ titkait, a természet és a társadalom kapcsolatait bolygatta, az emberi élet szerencsétlenségeit tárta és kendőzgette, csoda-e, ha a költőt nem ismerte a világ. Méltánylást aligha várhatott a költő ettől a világtól. Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét igy veszni és süllyedni hagyta. Jőjjön hát a pusztulás piszkos örvényeivel, ha felelősség fogalma él még ebben a világban, hát bünhődjék és vezekeljen nyöszörögve ez a világ. A semmirevaló analitikusok, ezek a kibiclelkű kiváncsiskodók és alamuszi tudákosok, akiknek nagy része van barátunk eszméletének megbomlasztásában, vesszék el maguk is eszméletüket, rostokoljanak üres kanapék előtt és haszonleső munkásságuk maradjon eredménytelen. A nők, akik hosszú éveken át rombolták nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyitették hitét, a nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázva, legyenek magtalanok, kódorogjanak uccákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájukból kihullott fogakkal, szavuknak eddig is kétes hitelét végleg elveszitve, kifolyt gonosz szemekkel. Mindazok, akik társai, ha méltatlan társai is, de mégis társai voltak a költészetben és akik föléje tülekedtek, megvonva tőle az éltető levegőt, muljanak el, vesszen el szavuknak értelme és még életükben érje őket a legrémesebb sors, ami költőt érhet, maradjanak visszhangtalanul, porladjanak el megértetlenül, derüljön ki soraikról, hogy azok hazugságból születtek, képmutatásból és merő alamusziságból. Akik dicséretet tudtak volna osztani barátunk számára és ezt elmulasztották, azoknak rohadjon el a nyelve. Akik dicséreten kivül kötelesek lettek volna rendelkezésükre álló eszközeikkel őt méltóságban és anyagi biztonságban erősiteni és ezt mégis elmulasztották, honorálva barátunk helyett ötödrangu rimfaragókat, silány kártyajátékot kedvelőket, terméketlen és cicomás szavakkal játszadozó elővigyázatosakat, irói rangra még gonosz álomban sem méltó strébereket, azoknak is váljon semmivé, még szemük előtt, ha az látásra hivatott, egész munkásságuk. Váljanak guny és gyülölet céltáblájává, nevük muljék el és emléküket, ha marad egyáltalán, irtózat és utálat kisérje. Mi, barátai se maradjunk kivételek. Ismerősei és barátai, kiváltkép' azok, személy szerint, akik utolsó kivánságában őt visszautasitottuk, utolsó, nyilván ravasz kérelmét elutasitottuk, mégha teljes megértéssel is és számitva rá, hogy helyesen cselekedünk ezáltal. Bennünket is, akik nem vettük be az autóba, itéljen elmulásra, zavartkeltésre, öntudatunk elhomályosulására a sors és körülményeink. Jussunk piszkos hirkeltők szájára, fosszanak meg bennünket nagy költőtársunk emlékének jogos jussától, vádoljanak bennünket tudatos részrehajlással és pártoskodással. Nagy költőtársunk is legyen átkozott, halálában éppugy, mint életében volt, az értelembe és a jóságba vetett hite váljon semmivé egy gonosz kor ostoba kalapácsainak csapásai alatt. Tiszta emléke, amely él és élni hivatott, váljon legendává és elrettentő példaképpé, élete és munkái pedig váljanak vádló és soha szűnni nem akaró bizonyitékaivá ennek a lucskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világnak.

BÚCSU JÓZSEF ATTILÁTÓL

Irta: SALAMON ERNŐ

Bevégeztetett. A fenkölt Igét
házában ölte meg a szörnyű Gép.
A nemes hajlék, a gyönyörü fej
tépetten busult a puszta fűvel.
A könnyű idő járt izmaidon,
a megszűnt szinek szemhártyáidon,
tűnő fényre rabló sötét borult,
az Ürig dobta ki a Tér a Sulyt.
Özvegy percével ült a délután
s kémlelt sikoltva a halál után.

Az Értelem tüzes szövétnekét
oltja, csititja a széles Sötét.
Mely, harminchárom éven át, a Test,
egy lázban égett, most kinlódni rest.
A fiuszemek illó olaját
beissza talpfa, sinközti virág.
Aki repülve nemlétbe riad
nem szégyenkezhetik bűne miatt,
a föld, a vas, a sár irgalmasabb,
könyörületes az örök Anyag.

Nyugszol a földnek ölében alant,
a föld Tevéled tegnap megfogant,
ki ugy kivánta anyja dús szavát,
igy lel halálba végre is Anyát.
Lélek vendége a távoli Emlék,
im Véled ő, Véled marad ő mindég.
A pusztuló Eszmélet udvarába
örök a lúg, a nagymosás, a pára
és ott maradhat mig jól esik épen,
mamád köténye kisfia kezében.

Természet dolgai, mik Vele vagytok,
gyom el ne lepd és ti se kedves kaprok!
Eső, ne áztasd vézna, csontos hátát,
te marha tél, kerüld rideg szállását!
Te durva rög, hogy nyujtózzék, simuljál,
őszig ne érkezz meg falusi uj nyár!
Mert szót kell vinni, Hozzá, szörnyű sirást,
vak lelkének mutassátok az Irást!
Jaj, tárgyai! Bús nők! Ebek! Vadon táj!
mondjátok Neki: Te mondtad, nagyon fáj!

AZ IRODALMI ALAKOK INTELLEKTUÁLIS FIZIOGNÓMIAJA

Irta: LUKÁCS GYÖRGY

Az ébrenlevők világa közös, minden alvó viszont csak a saját maga világa felé fordul. (Herakleitos)

Platon Symposionja korántsem csak gondolattartalmának köszöni évezredes hatását. E dialógus el nem hervadó frissesége, ellentétben több platoni dialógussal, amelyekbe Platon rendszerének legalább ily fontos részeit fektette le, abban áll, hogy itt a jelentékeny emberek egész sora, Sokrates, Alkibiades, Aristophanes és mások, eleven egyéniségükben állnak elénk; hogy ez a dialógus nemcsak gondolatokat, hanem eleven, utánélhető jellemeket is tartalmaz.

Miben áll ezeknek az embereknek az elevensége?

Platon nagy művész, aki alakjait s azok környezetét stb. valódi görög plasztikával tudja ábrázolni. A külső ember és a külső környezet e művészi ábrázolása azonban meg van Platon más dialógusaiban is, de az emberek megelevenitésének ezt a fokát nem éri el. S a plátói dialógusok számos utánzója ehhez a ponthoz tapadt, anélkül azonban, hogy ezt az elevenséget csak halványan is megközelitette volna.

Ugy véljük, hogy a Symposion emberei elevenségének egész más a nyitja. Természetesen, az emberek és a környezet érzéki életigazsága szükségszerű segédeszköze magának a művészi alakitásnak, de egyáltalán nem a döntő eszköze.

Ellenkezőleg: az alakitás abból indul ki, hogy Platon személyei különböző gondolkodását, különböző állásfoglalását ugyanazon problémával szemben — a problémával: mi a szerelem? — emberei személyes jellembeli tulajdonságainak, azok legmélyebb és legelevenebb karakterisztikumainak tünteti fel. Az egyes emberek gondolatai nem elvont és általános eredmények, hanem minden egyes ember egész személyisége összpontosul az önmagukat tisztázó gondolatfolyamat során a probléma végiggondolására. Ezt a szemünk láttára előálló lényeges sajátosságot, a gondolkodásnak ezt a folyamatszerűségét alakitja Platon minden egyes személye esetében, a módot, ahogy az a problémát megközeliti, ahogy valamely bizonyitékra nem szoruló axiómát elfogad, amit bebizonyit és ahogy bebizonyitja, hogy milyen elvonási magasságokat érnek el a gondolatai, hogy honnan veszi konkrét példáit, mit hanyagol el vagy ugrik át s hogy mindezt hogyan csinálja, minden egyes személye mélyen jellemző tulajdonságaként tüntetve fel ezeket. Az élő emberek egész sora áll előttünk emberi sajátosságaik révén felejthetetlenül s emellett mindezeket az embereket egymástól elkülönitve kizárólag intellektuális fiziognómiájukban jellemzi, mint egyéniségeket, akik ugyanakkor tipusokat képviselnek.

Természetesen ez határeset a világirodalomban. De mindenesetre nem egyedül álló eset. Emlékezzünk csak Diderot *Rameau unokaöccse,* Balzac *Az ismeretlen mű szerzője* cimű dialógusokra. Ezekben a dialógusokban is az emberek az elvont problémákkal szembeni eleven személyes és sorsteli állásfoglalásuk során individualizálódnak; az eleven személyiség alakitásában ugyancsak az intellektuális fiziognómia kirajzolása a fő eszköz.

Ezek a határesetek különben az irodalmi alakitás egy kevéssé tárgyalt, napjainkban igen fontos problémájára világitanak.

A világirodalom nagy mesterművei mindig nagyon gondosan jellem-

zik alakjaik intellektuális fiziognómiáját. S az irodalom hanyatlása — a modern időkben talán a legkifejezetebben — mindig az intellektuális fiziognómia elkenésében, tudatos elhanyagolásában vagy az írók ama képtelenségében nyilvánul, hogy ezt a problémát nem tudják költőileg felvetni és megoldani.

Minden nagy költészet számára elengedhetetlen alakjait minden irányból egymásbafonni s társadalmi létükkel s társadalmi létük nagy kérdéseivel való összefüggésükben ábrázolni. Minél mélyebbről ragadja meg az iró az összefüggéseket, minél sokszerűbben dolgozza ki az összekötőszálakat, annál nagyobb a mű. Annál közelebb kerül az élet valóságos gazdagságához, a valóságos fejlődésfolyamat ama „ravaszságához", amiről Uljanov oly gyakran beszélt. Mindenki, akit nem kötnek dekadens-polgári vagy vulgär társadalomtudományi előítéletek, könnyen megérti, hogy a költői alakok világnézetének gondolati kifejezésképessége a valóság művészi visszaadásának szükséges és fontos mozzanata.

Az olyan jellemzés, amely nem fogja át az alakitott figurák világnézetét, nem lehet teljes. A világnézet a tudatosság legmagasabb formája; következésképp, ha az iró elhanyagolja, úgy az előtte lebegő alak legfontosabb vonását mossa el. A világnézet az egyes ember mély, személyes elménye, belső lényének legmagasabban jellemző kifejezése, amely egyidejűleg egész sajátosan a kor általános problémáit tükrözi.

Az intellektuális fiziognómiát illetőleg ezen a ponton pár közelfekvő félreértést kell szemügyre vennünk. Mindenekelőtt: a költői alakok intellektuális fiziognómiája nem azt jelenti, hogy az alakok szemléletei tárgyilag mindig igazak s hogy személyes világnézetük az objektiv valóságot helyesen tükrözi. Tolsztoj az intellektuális fiziognómia alakitásában is egyike a legnagyobb művészeknek. Vegyünk azonban egy olyan kifejezetten intellektuális fiziognómiájú figurát, mint Constantin Lewin — hol van igaza? Röviden szólva: sehol. S Tolsztoj kedvencének e nem-igazát könyörtelen őszinteséggel alakitja. Gondoljunk csak Lewin vitáira testvérével vagy Oblonszkival. Ugyanakkor Tolsztoj a legnagyobb művészettel épp Lewin szemléleteinek a változását ábrázolja: a természetét, ugráló gondolkodását, válságos átmeneteit egyik végletből a másikba. De épp ebben az állandó és ugrásszerü váltakozásban nyilvánul Lewin intellektuális fiziognómiájának az egysége: a mód, ahogy Lewin a különböző ellentétes szemléleteket a magáévá teszi. A különös jellem, amit ezek a szemléletek nála mindenha öltenek, mindig ugyanaz, az általánosság elgondolásának és megélésének mindig ugyanaz a személyes Constantin Lewin féle módja. Ennek ellenére ez a személyi egység sohasem akad el a csupasz személyiségben: ez az egység épp ebben a személyes formában, az egyes tartalmak minden tárgyi hamissága ellenére valami általánosan érvényes.

A másik lehetséges félreértés, ami ebben a vonatkozásban keletkezhet, az a benyomás, mintha az intellektuális fiziognómia befejezett alakitása valami *elvont gondolatszerűséget* tartalmazna. A naturalista lapossággal szembeni jogosult polémia gyakran vezet ilyen következtetéshez.

André Gide egy ilyen polémiában egyszer Racine Mithridatesét elérhetetlen példaképül állitja föl, különösen a királynak a fiaival folytatott vitáját a Róma elleni harc vagy a Róma előtti kapituláció kérdésében. Gide a következőket mondja: „Kétségtelenül soha semmiféle apák és fiuk nem beszélhettek igy egymással — s ennek ellenére (vagy épp ezért) minden apák és fiuk ebben a jelenetben magukra ismernek."

Ez a felfogás annyit jelent, hogy Racine vagy Schiller elvont gondolatszerűsége a legalkalmasabb alakító mód az intellektuális fiziognómia kifejezésére. Ez a felfogás szerintünk nem felel meg a valóságnak. Hasonlitsuk össze Racine királyát és fiait Shakespeare olyan hőseivel, akiknek a világnézete ellentétes, mondjuk Brutussal és Cassiussal. Vagy hasonlitsuk össze Schiller Wallensteinjében az Octavio és Max Piccolomini, Goethénél pedig az Egmont és az orániai közti világnézeti ellentéteket. Ugy hisszük senki sem kételkedik, hogy Shakespearenál és Goethénél nemcsak az alakok nagyobb érzéki elevensége adott, hanem az intellektuális fiziognómiának is világosabbak és kirajzoltabbak a körvonalai.

A magyarázat nagyon világos. A kialakitott összefüggés az emberek világnézete és személyi léte között Schillernél és Racinenél sokkal egyszerűbb, egyenes vonalúbb, merevebb és szegényebb, mint Shakespearenél vagy Goethenél. Gidenek tökéletes az igaza, ha a banális és lapos „természetesség" ellen kikel és az általánosság költészetéért száll sikra. Racinenél vagy Schillernél azonban ez az általánosság *nagyon is direkt;* Schiller alakjai egyszerűek, amint Marx mondja: „Az idő szellemének a szócsövei."

Vegyük a Gide által annyira dicsért vitajelenetet a király és a fiai között. Igen magas gondolati-retorikai szinvonalon, bámulatosan kizengetett, finom és szentencia-dús nyelven három nagy beszéd mérlegeli a Róma melletti és a Róma elleni érveket. Hogy azonban ezek az érvek hogyan nőnek a szereplők személyes életéből s a konkrét érveket és azok csoportositását miféle élmények és sorsok határozzák meg létszerűen, az nem derül ki. Az egyetlen emberileg személyes cselekmény, ami ebben a tragédiában lejátszódik: a király és a király fiainak szerelme ugyanazon nő iránt, ezzel a vitával csak nagyon laza, egész külsőséges kapcsolatban áll. A csodálatos finomsággal kidolgozott gondolati vita ezért a levegőben lóg, az alakok emberi szenvedélyében nincs semmi gyökere s ezért intellektuálisan nem is kölcsönözhet semmi fiziognómiát azoknak.

Szembeállitásul vegyünk a sok közül egy vonást Shakespeare jellemábrázoló művészetéből. Brutus sztoikus, Cassius epikureus. Mindkét elemet Shakespeare csak pár mondattal, csak utalásokkal érinti. De mily mély az összefüggése Brutus sztoicizmusának egész életével! Felesége, Portia, Cato leánya s hozzávaló viszonyát — kimondatlanul — a római-sztoikus érzelem- és gondolat-elemek szövik át. Mily jellemző egyrészt Brutus tiszta ideális, naiv-bizodalmas cselekvésmódja, másrészt Brutus szándékosan disztelen, minden retorikai csillogást kerülő beszédmodora sztoicizmusára. Ugyanez a helyzet Cassius epikureizmusával. Csak arra a rendkivül finom és mély vonásra hivjuk fel a figyelmet, ahogy az epikureusi motivumokból erős és hajthatatlan Cassius, amikor felkelésének tragikus összeomlása már látható s minden jel az utolsó köztársasági felkelés összeomlására utal, elfordul epikureista atheizmusától s jelekben és jóslatokban kezd hinni, amiket Epikureus mindig megvetett.

Itt az intellektuális fiziognómia shakespearei alakitás-módjának csak egyik vonását érintettük s egyáltalán nem meritettük ki Brutus és Cassius jellemzését. A vonások micsoda teljessége, a személyes élet micsoda bonyolult összeszövődése adott itt a társadalmi történés nagy problémáival! S ezzel szemben Racinenél az egyes semmivel sem közvetitett, direkt egyenesvonalú összefüggése az elvont általánossággal. Jólehet a shakespearei alakitás gazdagságát és elevenségét s Racine költészetének elvontságát mindig látták, művészetbölcseleti következményeit ennek az ellentétnek nem emelték ki mindig elég élesen.

Itt is az objektiv valóság gazdagságának és mélységének művészi tükrözéséről van szó. Ez a gazdagság és ez a mélység azonban magában a valóságban az emberek, az emberi szenvedélyek sokszerű és *küzdelemteli* kölcsönhatásából keletkezik. A valóság emberei nem egymás mellett, hanem egymásért vagy egymással szemben cselekszenek s ez a küzdelem az existencia alapja és az emberi egyéniség kibontakozása.

A cselekmény, mint az emberek gyakorlatába szőtt kölcsönhatások konkrét összefoglalása: a konfliktus, mint az ellentmondás- és küzdelemteli kölcsönhatások alapformája; a párhuzamosság, az ellentét, mint annak az iránynak a megjelenésformája, amelyben az emberi szenvedélyek egymásért vagy egymás ellen hatnak, stb.: a költői kompozíciónak mindezek az alapelvei a költői koncentrációban magának az emberi életnek csak legegyetemesebb és legszükségszerűbb alapformáit tükrözik vissza.

De nem csupán ezekről a formákról van szó. Az általános, tipikus jelenségek egyuttal meghatározott emberek sajátos cselekvéseit, személyi szenvedélyeit tartoznak jelenteni. A művész olyan helyzeteket és kifejezési eszközöket talál, amelyek segitségével szemléltetően megmutathatja, hogy ezek az egyéni szenvedélyek hogyan nőnek tul a csak egyéni kereteken.

Az egyéniség tipikusba való emelésének éppen az a titka, hogy az egyéniség körvonalainak elvesztése nélkül, sőt épp az egyéniség körvonalainak kihangsulyozásával történik. Ez a konkrét tudatosság az individuumok — ugyanugy, mint a teljesen kibontott, maximálisan fokozott szenvedély — s a bennük szunnyadó, magában az életben csak fogyatékosan, csupán törekvés és lehetőség szerint adott képességek emberi kibontakozását biztositja. A költői igazság az objektiv valóság visszatükrözésében és abban áll, hogy csak az emelkedik alakitott valósággá, ami az emberben, mint lehetőség adott. A költői jelesség az ember szunnyadó lehetőségeinek a teljes kibontása.

És forditva. Az olyan egyéniségek tudatossága, akik — legalább részben — függetlenek az emberek e konkrét lehetőségeitől s akiknél nem adott az emberi szenvedélyek gazdag és konkrét játéka s a fokozás révén nem keletkezik uj emberi kvalitás, mint Racinenél vagy Schillernél, absztrakt és vértelen. A költői alak csak akkor lehet jelentésteli és tipikus, ha a művésznek sikerül hősei egyéni vonása és a kor objektive általános problémái között a sokszerű összefüggést felfedni, ha a hős, szemünk előtt, kora legelvontabb kérdéseit, mint a maga egyéni, életre-halálra menő kérdését éli meg.

Világos, hogy ezen a ponton óriási szerepet játszik az alakitott figura gondolati általánositásra való képessége. Az általánositás csak akkor süllyed üres absztrakcióvá, ha az elvont gondolat és a figura személyes élménye közti összefüggés elvész, ha nem éljük meg ezt az összefüggést közösen a figurával együtt. Ha a művész az összefüggéseket teljes elevenségében alakitja, úgy a mű eszmebeli átitatottsága egyáltalán nem árt a mű művészi jellegének, sőt ellenkezőleg növeli azt.

Gondoljunk Goethe Wilhelm Meisters Lehrjahre-jára. Ennek a jelentékeny regénynek egyik döntő szakaszát a cselekmény szerint egy Hamlet előadás előkészületei teszik. Emellett Goethe nagyon kevés sulyt fektet a Hamlet előadás technikai részleteinek a leirására, amire pl. egy Zola érdeklődése összpontosulna, mert az előkészület lényegében szellemi-intellektuális s Hamlet egyes figuráinak jelleméről, Shakespeare komponálómódjáról, az epikai és drámai költészetről stb. szóló széles és mély vitákat tartalmazza. Ezek a viták azonban költői értelemben soha-

sem elvontak. Nem elvontak, mert minden bizonyitás, minden replika, minden vita nemcsak valami lényegeset mond a tárgyról, hanem egyuttal és elválaszthatatlanul a beszélő személy személyi jellemének valami *uj és mély vonását*, egy olyan vonást fejez ki, amit enélkül a vita nélkül nem észlelhettünk volna rajta. Wilhelm Meister, Serlo, Aurelia és mások legmélyebb emberi-egyéni sajátosságaikat épp abban nyilvánitják, ahogy gondolatilag, mint teoretikusok, színészek vagy rendezők a Shakespeare problémát megoldani törekednek. Egyéni fiziognómiájuk igy keletkező kirajzolódása egész emberi-egyéni személyiségük alakitását fejezi be és konkretizálja.

De az intellektuális fiziognómia alakitása ezentul még igen fontos kompozicionális jelentőséggel bir. André Gide Dosztojevszkij elemzésében valóban finoman emeli ki, hogy minden jelentős költő kompozicióiban az alakok bizonyos hierarchiáját hozza létre s hogy ez a hierarchia a költőnek nem csupán társadalmi tartalmára, világnézetére nagyon jellemző, hanem egyuttal az alakoknak a központtól a kerület és onnan visszafelé való csoportositásában a lényeges eszköz, vagyis: kompozició.

Ezen a ponton elemezhetjük ezt a kérdést *formális* oldaláról.

Minden valóban átkomponált mű ilyen hierarchiát tartalmaz. A költő alakjainak bizonyos „rangot" kölcsönöz, amidőn főhőssé vagy epizódfigurává teszi. És ez a formális szükségesség oly erős, hogy az olvasó még az át nem komponált művekben is ösztönösen ezt a hierarchiát keresi és kielégitetlen, ha a főhős alakitása a többi szereplőhöz és a cselekményhez viszonyitva nem éri el azt a „rangot", ami a kompozició szerint megilletné.

A központi figurának ez a „rangja" nagyon lényegesen a maga sorsáról való tudatosságának a fokával és azzal nyer kifejezést, ahogyan sorsa személyi esetlegességeit tudatszerűen az általánosság bizonyos konkrét magaslatára emelni képes. Shakespeare, aki számos érett drámájában a hasonló sorsok párhuzamos alakitásának eszközével dolgozik, főhőseinek mindig sorsa tudatos általánositására való képességével ad „rangot", illetve lehetőséget az összcselekmény központi alakjaként való szereplésre. Csak a közismert Hamlet-Laertes és Lear-Gloster párhuzamos esetekre utalunk. Mindkét esetben a főhős épp azáltal emelkedik az epizód szereplők fölé, hogy *legmélyebb személyi vonása* nem csupán a közvetlenül adott esetlegességben eszmélni egyéni sorsára. Személyiségük magva — élményszerűen — sokkal inkább abban áll, hogy teljes belső életükkel a pusztán adottakon tul törekednek s egyéni sorsukat általánosságukban, az általánossal való összefüggésben élik meg.

Lényegesen tehát gazdag, sokszerű, kirajzolt és mély intellektuális fiziognómia kell ahhoz, hogy a költői alak a számára szerkezetileg kiosztott központi helyet élően és meggyőzően betölthesse.

Annak ellenére azonban, hogy a központi hely kirajzolásának elmaradhatatlan előfeltétele a legkifejezettebb intellektuális fiziognómia, ezért a központi figurának egyáltalán nem kell tárgyilag-tartalmilag a *helyes szemléleteket* képviselnie. Tárgyilag-tartalmilag Cassiusnak mindig igaza van Brutussal, Kentnek Learrel, az orániainak Egmonttal szemben. Ennek ellenére lehetnek Brutus, Lear, vagy Egmont, még pedig épp kifejezett intellektuális fizognómiájuk következtében, a főalakok. Miért? Mert az általunk tárgyalt hierarchia nem elvont gondolati mértékek szerint igazodik, hanem az épp adott mű konkrét, igen bonyolult problémája határozza meg. Nem az igaz és a hamis elvont ellentéről van szó. A történeti helyzetek ehhez nagyon is bonyolultak és ellenmondásteliek. A történelem tragikus hősei nem követnek el hibát, illetve

nem esetlegességek a hibáik. Hibáik sokkal inkább egy válságos átmenet legfontosabb problémáival függenek össze szükségszerűen. Shakespeare számára épp Brutus, Goethe számára épp Egmont reprezentálják ama kifejezetten tipikus vonásokat, amelyek bizonyos meghatározott szakasz tragikus összeütközésére, a társadalmi konfliktus bizonyos meghatározott módjára jellemzőek. Ha ennek a konfliktusnak a megragadása mély és helyes, ugy a költőnek épp az a feladata, hogy azt az egyént tegye főhőssé, akinek a személyi tulajdonságában, intellektuális fiziognómiájában ez a konfliktus a legérzékletesebben s a legadequátabban juthat kifejezésre.

A gondolat hatalma, az absztrakció képessége csak egy aközül a számos összekötő eszköz közül, ami az egyént az általánossal összefűzi. Mindenesetre ezen a ponton a valódi költői teremtés igen fontos mozzanatát érintjük. Az öntudat költői alakításának képessége elsőrangú szerepet játszik az irodalomban. Természetesen az egyéni sorsnak ez a kiemelése a csak egyéni, a csak egyes eset fölé, az irodalomban a legkülönbözőbb formákat öltheti. Nemcsak a költő képességétől, hanem ugyanazon költőnél is a tárgyalt probléma módjától, a probléma tárgyalására legalkalmasabb jellem intellektuális fiziognómiájától függ. Shakespeare Timonja sorsát egész absztrakció magasságig emeli az emberi társadalmat aláásó, aljas szerepű pénz elleni vádbeszédében. Othello tudatossága sorsáról csak annak az Othellónak a felfogása lehet, akinek a Desdemona iránti hitében való megrendülése egyuttal teljes létezése minden alapelvének a megrendülése is. A sors tudatosságának, az intellektuális fiziognómia alakításának, a saját sorsnak a csupán esetleges egyes fölé való emelésének a költői alakitása szempontjából azonban Othello és Timon között nincs elvi különbség.

Természetesen a főszereplők e kompozicionálisan szükséges „rangja" nem formalisztikus követelmény, hanem mint minden valódi probléma, ha nem is közvetlenül, de az objektiv valóság tükröződése. Mert valamely társadalmi helyzet, valamely történeti-társadalmi tipus, stb. valóban tipikus, legtisztább és legvégletesebb határozmányai épp emellett az alakitási mód mellett jutnak a legadequátabban kifejezésre. A kompozicionális szükségességnek ez az objektiv valóság tükröződésével való összefüggése a legvilágosabban Balzacnál látható. Balzac a polgári társadalom legkülönbözőbb osztályaiból az emberek szinte áttekinthetetlen teljességét teremtette meg. S Balzac sohasem elégedett meg valamely réteg vagy csoport egy reprezentáns által való bemutatásával, hanem a polgári társadalom minden tipikus megjelenés módját nála a szereplők egész sora reprezentálja. Az ilyen csoportokon belül Balzacnál mindig a legtudatosabb alak, a legkifejezettebb intellektuális fiziognómia a központi figura. Igy pl. Vautrin, mint bűnöző, Gobsec, mint uzsorás és igy tovább.

Az intellektuális fiziognómia alakításának tehát a figurák igen széles és mély általános emberi jellemábrázolása a feltétele. A gondolatok magassága messze meghalad minden átlagos lehetőséget, de anélkül, hogy valahol is elveszitené a személyi kifejezés karakterét, sőt épp ennek az elmélyitésével. Ez mindenekelőtt a figura személyes élménye s gondolati kifejezése közti eleven összefüggés szakadatlan utánélésének lehetőségét feltételezi vagyis a gondolatoknak, mint az élet folyamatának, nem pedig, mint eredményének alakitását. Ezen tul azonban olyan karakterek fogalmazását, akik ezt a gondolati magasságot *magukból* lehetségesen és szükségszerüen vetitik.

Mindezek után világos, hogy az intellektuális fiziognómia kidolgo-

zásának szükségszerűsége a *tipikus* magas felfogásából következik. Minél mélyebben ért valamely kort és érti a kor nagy problémáit a költő, annál kevésbé mozoghat műve hétköznapi szinvonalon. A hétköznapokban eltompulnak a nagy ellenmondások, közömbös, összefüggésnélküli esetlegességek keresztezik, nem öltenek valóban tiszta és kibontott formát, ami csak akkor jelentkezhet, ha minden ellentét legvégsőbb, legvégletesebb következményéig fokozódik, ha mindaz, amit tartalmaz érzéki és nyilvánvaló. A nagy költők tipikus karakter és tipikus helyzet teremtő képessége tehát messze meghaladja a mindennapi valóság legpontosabb megfigyelését is. Az élet mély ismerete sohasem korlátozódik a mindennapi megfigyelésére, hanem ellenkezőleg a lényeges vonások megragadásának alapján oly jellemek és szituációk felfedezésében áll, amelyek a mindennapi életben teljesen lehetetlenek, amelyek azonban azokat a hatóerőket és törekvéseket, amiknek a hatékonyságát a mindennapi élet csak elmosódottan jelzi az ellentétek legmagasabb és legtisztább kölcsönhatásának világosságában tüntetik föl.

Don Quijote a szónak ennek a magas értelmében a világirodalom egyik legtipikusabb karaktere s nem vitás, hogy az olyan helyzetek mint pl. a szélmalmok elleni küzdelem, a legsikerültebb és a legtipikusabb szituációk közé tartozik, amelyeket valaha alakitottak, jólehet ilyen szituációk a mindennapi életben nem fordulhatnak elő. Igen, mondhatjuk: a jellembeli és szituációbeli tipikus előfeltétele a mindennapi valóság meghaladása. Hasonlitsuk össze Don Quijote-ét *Sterne* Tristam Shandyjével, a legjelentősebb kisérlettel, mely a Don Quijoteban alakitott problémákat a mindennapi életbe viszi át s kiderül mennyivel kevésbé mélyen és kevésbé tipikusan juthatnak kifejezésre ilyen ellentétek a mindennapi életben. (Természetesen Sternenél a mindennapi élet anyagul való választása már annak a jele, hogy menyivel kevésbé mélyen, mennyivel szubjektivebben állitja fel a problémákat, mint Cervantes.)

A tipikus szituáció végletes jellege abból a szükségszerüségből ered, hogy az emberi jellemekből a legmélyebb s a legvégsőbb vonást, a benne lévő ellenmondásokkal együtt kiemeljék. A jellemek és helyzetek végletességére való hajlam természetesen nemcsak a nagy iróknál adott, hanem előfordul a tőkésrendi élet prózájával szembeni ellenzékiség formájában is. Ám a csak-romantikusoknál a jellemek és helyzetek végletessége öncél s lirai-ellenzéki, pittoreszk a jellege. A realizmus klasszikusai ezzel szemben az emberi jellem és a szituáció végletes kiélezettségét csak mint költőileg legalkalmasabb kifejezési eszközt választják a tipikus alakitására.

Ez a különbség ismét a kompozició kérdéséhez vezet vissza. A tipusképzés nem választható el a kompoziciótól. Izoláltan véve költőileg nincs egyáltalán tipus. A végletes helyzetek és jellemek alakitása csak azáltal válik tipikussá, hogy az összefüggés teljességében, az összefüggés teljességével kiderül, hogy valamely végletesen kiélezett helyzetben levő ember végletes cselekvésmódjában bizonyos társadalmi problémakomplexum épp legmélyebb ellenmondásai jutnak kifejeződésre. A költő alakja tehát csak a többi alakokkal való összehasonlitásban és szembeállitásban *lesz* tipikus, akik más fokon, más megjelenésében ugyanazon ellenmondásnak, amely sorsuk oka, többé-kevésbé hasonló végzetességgel jelentkeznek. Csak ilyen nagyon bonyolult, nagyon mozgalmas és változatos, végletes, ellentmondásokkal teli folyamat eredményeként lehet valamely alakot valóban tipikus magasságra emelni.

Vegyünk egy ily módon tipusként elismert olyan alakot, mint Hamlet. A Laertessel, Fortinbrassal, Horatióval, stb.-val való szembeállitás

nélkül Hamleten a tipikus vonások egyáltalán nem jelentkeznének. Csak azáltal, hogy egy végletes helyzetekben rendkivülien gazdag cselekmény a legkülönbözőbb emberek legkülönbözőbb gondolkozásait és érzéseit, ugyanazon objektiv lét ellenmondásait tükrözi, csak ezáltal léphet elénk Hamlet jellemében a tipikus.

Épp ezért játszik oly irányadó szerepet a tipikus alakitásában az intellektuális fiziognómia mély és energikus kidolgozása. Mindenekelőtt az alakitott helyzetek végletességének feloldására szükséges a hős saját sorsáról való tudatosságának szellemi emelkedettsége, hogy az alapját tevő általánost, vagyis az ellenmondások jelenségét a legmagasabb és a legtisztább fokon kifejezésre juttassa. Maga a végletes szituáció tartalmazza ugyan *magában véve* az ellentmondások e költőileg szükséges legmagasabb és legtisztább formáját, hogy azonban ebből a magában vettből *mi számunkra* való legyen ezért a cselekvő személy reflexiója a tulajdon cselekvéséről feltétlenül szükséges.

A reflexió egyszerü, mindennapi, átlagos formája itt egyáltalában nem elégséges. Épp azt a magasságot kell elérnie, amiről eddig beszéltünk. El kell érnie ugy a gondolatok emelkedettségének objektiv szempontjából, mint szubjektive a reflexióknak a helyzettel, a jellemmel, a cselekvő személyek élményével való összefüggése által.

Ha pl. Vautrin Rastignac azt a javaslatot teszi, hogy elveszi Taillefer milliomos kitagadott lányát, miközben gondoskodik arról, hogy a milliomos fia párbajban elessen s a kitagadott lány az egyetlen örökös legyen, hogy mindaketten az örökségen osztozkodhassanak, ugy ez a helyzet magában véve egy közönséges detektivregény vázlata. Rastignac belső konfliktusa azonban az egész Napoleon utáni korszak ifju nemzedékének a konfliktusa. Kiderül ez a Bianchonnal és másokkal való szembeállitó beszélgetésekben. Az ezt a problémát létrehozó társadalom ellentmondásai társadalmilag a legkülönbözőbb emberek tapasztalatainak elemzéséből igen magas szellemi szinvonalon lépnek előtérbe. Goriot sorsa Rastignac számára kontraszt illusztráció ezekhez a reflexiókhoz. Csak mindezek által lesz a *magában véve* csupán bűnügyi szituáció a *mi számunkra* nagy társadalmi tragédia. Teljesen hasonló annak a biráskodásnak a költői szükségessége, amit az őrült Lear király a viharban a pusztán leányai fölött tart, hasonló a színészjelenet funkciója s az erre következő monolog Hekuba fölött a Hamletben és igy tovább.

Az alakitott intellektuális fiziognómia funkciója a végletes helyzetnek a költői általánosba, az érzéki-értelmes különösbe való feloldásával még nem merül ki. Van egy közvetett funkciója is, t. i. a műben alakitott végletes esetek közti összeköttetés helyreállitása és értelmessé tétele. Csak igy keletkezhet számunkra a végletes helyzetek teljességéből, amivel a nagy klasszikus művek szolgálnak, a mozgalmas rend, a világ nyilvánvalóvá lett törvényszerűségének összképe. Az intellektuális fiziognómiának ez a közvetett funkciója a klasszikus irodalomban a legkülönbözőbb formában, az elképzelhető legnagyobb változatossággal jelentkezik. Az ellentét alakitható pl. elhallgatva, minden különösebb róla való reflexiók nélkül, mint ahogy pl. Hamlet általánositó emelkedettsége és Laertes érzelmes-spontán cselekvési módja közti kontraszt ábrázolása történik. Lehet azonban egyenesen kimondott, mint pl. Hamlet reflexióiban a Fortinbrassal való első találkozás után. Állhat a helyzet és a következmények párhuzamosságának tudatos megállapitásában, mint Rastignac afölötti meglepetésekor, hogy Vautrin és a Beauséantok a társadalomról s az ahhoz való lehetséges és szükséges magatartásról ugyanazt gondolják. Lehet szakadatlan kisérőzene, az egész történés légköre,

mint pl. Goethe Wahlverwandtschaften-jában és igy tovább.

Minde különböző formák közös vonása ismét egyáltalán nem formális. Párhuzamosság, ellentét stb. csupán általánositott költői tükrözései az emberek egymásközti küzdelemteli vonatkozásainak. Mivel ezek az objektiv valóság visszatükrözésének a formái, lehetnek a tipikus kifejezésére a költői fokozás eszközei s csak mert ezek, ezért az alakok ezek segitségével fokozott intellektuális fiziognómiája visszahathat az alakra és a helyzetre s az egyéni és tipikus egységét, az egyéni fokozását fokozottan tipikussá, pregnánsabbá teheti.

A nagy költészet alapja az „éber" emberek közös világa, amiről Herakleitos beszél. Embereké, akik a társadalomban küzdenek, egymással, egymásért és egymás ellen folyó harcban cselekednek s nem passzive érzenek el egymás mellett. A valóság „éber" tudata nélkül nem alakitható ki semmiféle intellektuális fiziognómia. Vak és kontur nélküli kép lesz, ha csak a sajátmaga szubjektivitása körül forog. Intellektuális fiziognómia nélkül semmiféle költői alak nem emelkedik arra a magaslatra, ahol az individualitás teljes elevenségével a mindennapi valóság korlátolt esetlegességétől elkülönül, ahol a valóban tipikus „rang"-jáig emelkedhet.

BEFÖDHETETLEN SIRGÖDRÖD FÖLÖTT...

(József Attila emlékére)

Irta: BRASSAI VIKTOR

Már nem nyögés, a tiprott állaté,
mint véged első hirén volt, szavam:
befödhetetlen sirgödröd fölé
lágy szomoruság felhője suhan

s ahogy a görcsbe dermedt rögre mély
egek hullatják oldó pelyhüket,
ugy ejti már a tündöklő fehér
vigasztalást a szálló enyhület,

hogy amig éltél, ép sejtek között,
lelked izekre tépve küzködött
a fullasztó világgal és Veled,

de amikor a romboló kerék
szétszaggatta az élő test erét,
egész lett és a mindenséggel egy.

MEGHALT

(József Attila emlékének)

Irta: BERDA JÓZSEF

Nincs magyarázat. Akasztófára jut,
vagy a vonat elé veti magát kit
bántani mer a durva valóság! —
Mint a himporos lepkeszárny, oly
érzékeny voltál te, bátor barátunk.
A dallam, az örök dal hevité
a finom hangszert: ideged, s mikor
már csordultig telt a pohár: szörnyű
ament mondtál ki magad felett.
Itt nincs segitség már, hiába verjük
a mellünk. Csak a szomoru sziv dobog még,
s tudjuk, — nem kapunk feleletet tőled
soha többé!

SZERELEM

Irta: SINKÓ ERVIN

A képviselő ur az éjszakai gyorssal érkezett Pestről. Sándor, a kocsisa hazahozta, aztán kifogta, megetette, megitatta a lovakat, utána még meg is veregette a sima, fényes hátukat, majd körülnézett az istállóban, tenni valót keresett. A lecsüngő nagy sárgás bajsza egyik végét két ujjával kicsit arrébb tolta — ez volt minden, ami munkát talált. Aztán, mintha ez eszmélni segitené, kiforditott tenyérrel végighuzta a bütykös ujjait a homlokán. Még csak nem is sóhajtott. Mert ahhoz is kell valami maradék lázadás a sors ellen, hogy az ember hangosan fel tudjon nyögni. Sándor már nem tudott. Leült háttal a falra akasztott petróleumlámpának, lópokrócokkal betakart szalmazsákos priccsére, lerugta a papucsát, kihuzta a zsebéből a ma kapott levelet, ráteritette a térdére s hideg pipájával a fogai közt — a lovakat nézte, amint izmos farukról a rövidre nyirt farkukkal próbálták az éjszakai világosságtól felébredt zümmögő legyeket elhessegetni. A levélre rá se pillantott, kivülről tudta már, mindent tudott s épp ezért nem birt már gondolkodni sem. Az ember csak addig törheti a fejét azon, hogy mit tegyen, amig van valami megpróbálni valója. Ha előtte a betemető rögök ott kopognak már a koporsó fedelén, akkor az ember esze megáll.

Van az ugy néha a balszerencsével, hogy olyan, mint az iszákos. Ha egyszer inni kezdett, a torka csak még szárazabb; ha egyszer űzőbe vett valakit, nem lehet a balszerencsét többet feltartóztatni. Hiába hagyta el Sándor tavaly télen a faluját, falujában asszonyát meg két csöpp gyerekét s szegődött el kocsisnak a városba. Hiába rakott a lovak alá olyan gonddal friss szalmát, mintha mindannyiszor a saját gyerekeinek vetne ágyat. Hiába gondozta, kefélte, nyirta őket olyan gonddal, hogy ugy néz-

tek ki, mintha nemcsak a gazdájukat, a képviselő urat, hanem a lovait is reggelenként a város legjobb borbélymestere csinositaná, hiába kerülte el még vasárnap is a kocsmát, csakhogy a gazdája meg legyen elégedve s csakhogy minden áldott elsején, ahogy a kezébe kapta, hiánytalanul küldhesse haza a havi bérét. Hiába, mert az asszonytól levél jött máma. A tavasz se hozott munkát, irja, a gazdag parasztok is inkább a feleségüket dolgoztatják, csakhogy megtakaritsák a napszámost. Ennélfogva neki, az asszonynak is, ha nem akarnak éhezni, el kellene menni a városba szolgálni, de hova tegye a két csöpp gyereket. Ha akár a Sándor, akár az asszony anyja élne, öreganyjukra lehetne hagyni a két apró jószágot — de hát nem élnek. S az asszony kérdi: „édes uram, mit tegyek?"

A lovak hátra-hátraforditották a fejüket. Csodálkozva néztek, mit csinál a Sándor, mért nem oltja már el a lámpát, holott ők, a lovak már ettek is, ittak is. Sándor kocsis megértette s mert az istállóban ugy is meleg volt a fulladásig s mert ugyis hiába nézte a lovak fényes sima hátát, a kérdésre, hogy: „édes uram, mit tegyek?" — feleletet nem talált, felkelt, elfujta a lámpát és kiment az istálló elé a lócára. Egyik kezében a keresztbe rakott lába meztelen talpával, másikban a levéllel. Odafent már alszanak, a nagy köves udvar végén sötét volt már minden ablak.

— Jó, hogy betoltam a fészerbe a hintót — gondolta Sándor, mikor látta, hogy az ég is sötét, mint az ablakok.

— Zivatar lesz, Sándor bácsi — hallatszott a konyha felől az Annuska hangja. Sándor még csak harminc éves volt, a képviselő ur cselédje, Annuska legalább husz, de azért — talán a nagy bajusza meg amiatt, mert Sándor mindig olyan kevés szavu volt — bácsinak szólitotta. Annuska a konyhában aludt, de ma ott is nagy volt a meleg, azért jött ki s ült le alsószoknyában a konyhalépcsőre.

— Alighanem — mondta Sándor s még csak a fejét se forditotta Annuska felé. Nem voltak jóba ők ketten, mert Sándor nem egyszer, mikor a konyhában ők ketten egy asztalnál ebédeltek vagy ültek vacsorához, arra gondolt, hogy az ő felesége is tudna főzni a képviselőéknek. Nem voltak jóba ők ketten, mert Annuska is, noha tudta hogy a gazdasszonya nem akar házaspárt, mert azok elvonják egymást a munkától, nem egyszer gondolt arra, hogy ha Sándor bácsi nem volna, talán idehozhatná a helyére kocsisnak az ő urát. Ők még csak két éve voltak házasok, mikor kiderült, hogy a kis földjük, sehogy se tudja őket eltartani, az ő embere otthon maradt a földnél a faluban, ő meg a menyecske visszament a képviselőékhez, ahol lánykorában is szolgált már.

A köves udvar közepén öreg diófa levelei közt hirtelen kerekedett szél motoszkált. Sándor felnézett. A diófára, majd a konyha felé. Onnan Annuska jött feléje s egy pillanatra a meztelen lábaszára a rövid alsószoknya alól belefehérlett a Sándor szemébe. Sándor arrébb ment a padkán, hogy helyet csináljon neki és alig ül le az asszony, kiszalad a szó a Sándor száján: — Nem élet ez.

Annuska meglátja az ember kezében a levél fehér papirját. Annuska az asszonyra gondol, aki irta. Annak van gyereke, neki nincs. S lesz-e valaha? Annyijuk sose lesz, hogy mint más rendes emberek, mindigre hazamehessen az urához.

— Az most tán ugy ül valaki asszony mellett, mint én a maga oldalán...

— Kicsoda, te? — üti fel fejét Sándor s már nem markolja a talpát. Arccal Annuska felé fordul. Az nem felel mindjárt. Valahol messze a diófa mögött villám cikázott, arra néz.

— Az uram — mondja, de akkorra Sándor már ugyis megértette, hogy arra gondol. Egyszerre állnak fel. Sándor kezéből kiesik a levél. Annuska tudja, hogy kincs az, lehajol, megkeresi a sötétben a földön és odanyujtja. Édes uram, mit tegyek? — jut eszébe Sándornak és szótlanul fordul be az istállóba. Előre megy, tudja, hogy jön utána Annuska, ott érzi a nyakszirtjében a lehelletét. A lovak alatt, akik felébrednek, megzizeg a szalma, aztán megint csend lesz. Az asszony derekát átfogja az idegen ember karja s az asszony mint fiatal fa, amit szél hajlit meg, hajlik hátra s megfogja a férfi idegen, nehéz kezét és felhuzza a derekáról, fel a melléhez, mely majd kipattan, ugy simul bele a meleg tenyérbe... És a két ember a kocsiságyon összeborul.

Az istálló ajtaja nyitva maradt, de nem látni semmit a sötétben. Karjukkal a fejük alatt nyitott szemekkel hangtalanul fekszenek egymás mellett. A férfi felkönyököl s a nehéz keze végigsimit az asszony arcán.

— Mi baj? — kérdi. Az asszony néz a sötétbe és nem felel Sándor kocsisnak, aki ugyis tudja.

VÁROSTUDOMANY (I.)

Irta: Dr. DÉZNAI VIKTOR

A világ elvárosodása a legutóbbi évtizedekben megdöbbentő iramot vett. Hatvan év óta csak a százezernél több lakosú városok száma csaknem megnégyszereződött, a bennük összezsufolódott emberiség tömege pedig kb. megtizszereződött.

Néhány számmal szükségesnek véljük ezt a korszakalkotó jelenséget érzékeltetni. A világ nagyvárosainak száma 1872-ben 164, 1893-ban 270, 1902-ben 326, 1936-ban 737. És ez ellenére a mind gyakoribb bekebelezéseknek, melyek legutolsója, Nagy-Hamburg megteremtése, két másik német nagyvárost: Altonát és Hamburgot megszüntette. A régi alapokon ma több mint 750 nagyváros léteznék. A föld összes nagyvárosaiban ma kb. 252 millió ember él, az egész emberiség 12.4%-a.

Mig az ókor csak két olyan nagyvárost termelt ki, melyek lakossága az egymilliót meghaladta, Babylont és Rómát, addig 1900-ban 11 ilyen város volt, 23 millió lakossal, 1913-ban 18, 40 millió lakossal, jelenleg 43 ilyen város van, 98.5 millió lakossal. De ha nem a közigazgatási, vagyis legtöbbször elavult határok alapján végzett népszámlálásokat, hanem a valóságos agglomerációkat vesszük figyelembe (Párisnak 1936-ban a hivatalos adatok szerint 2,829.746, a vele összeépült külvárosokkal együtt azonban 6,300.000 lakosa van), akkor a *földön legalább 60 milliós várost találunk, s ezekben kb. száztizmillió ember él.*

Európában minden ötödik, Amerikában minden negyedik, Ázsiában minden tizenötödik, Afrikában minden tizenhatodik, de Ausztráliában minden második ember nagyvároslakó. A világ elvárosodása tehát, ha egyenlőtlenül is, de a föld minden részén mutatkozó jelenség, és ezt történelmi korszakunk legjellemzőbb sajátos vonásának nevezhetjük. Ne feledjük, hogy ennek az elvárosodási folyamatnak végeredményeképpen *ma a föld egész népességének egynegyede él városokban és egynyolcada nagyvárosokban!**

*Bővebb adatokat illetőleg l. szerző következő munkáit: **L'Urbanisation du Monde**, Bruxelles 1932, a nemzetközi városszövetség kiadása; — **A Vilag**

Ezt a rendkivüli tényt a tudomány még távolról sem méltatta eléggé, és messze vagyunk attól, hogy annak horderejét minden vonalon kellőleg felfogjuk.

Természetes, hogy ezzel, a világtörténelemben még ismeretlen jelenséggel szemben a kormányzatok és városvezetőségek egészen tanácstalanul állottak szemben, és készületlenségük miatt a keletkezett uj feladatokat igen tökéletlenül oldották meg: a kultura, a közgazdaság, a közegészség, a többszázmilliónyi városnépesség, s ezzel együtt az egész emberiség jólétének kiszámithatatlan kárára.

*

Nem tartozik ide annak a kifejtése, hogy mi okozta szerte a világon a városok gombamódra történt szaporodását és megnövekedését. Tény, hogy a hatóságokat ez az esemény mindenütt váratlanul érte, ennek természetével és kihatásaival nem voltak tisztában, s ezért intézkedéseik mindenütt elmaradtak a bekövetkezett fejlődés mögött. És mivel nem ismerték fel a nagy folyamatot, csak esetlegesen próbáltak hozzá alkalmazkodni, a jövő kereteit mindenütt helytelenül és előrelátás nélkül szabták meg. Ennek szomorú következményeit pedig a jelenlegi nemzedék szenvedi el.

Eleinte ez a roppant változás, — ma már bátran állithatjuk, hogy itt az *emberiség szervezkedésének strukturális átalakulásáról van szó*, — csupán rendőri hatáskörbe tartozott. Itt kezelték az épitési és parengedélyeket, a „szegényügyet", a forgalmi rendet, sőt legnagyobbrészt a közegészséget is...

Mikor aztán a gyors fejlődés, melyet semmiféle észszerűség sem szabályozott, kezdte kitermelni a maga rettenetes gyümölcseit: a borzalmas bérkaszárnyákat, zsufolt, egészségtelen, bűntenyésztő s amellett drága lakásaikkal, a telekspekulációt, mely a dolgozó lakosságot messzi kihajtotta a külterekre, ami a közlekedési, városszabályozási, közbiztonsági és közegészségügyi bajokon kivül arra vezetett, hogy, a szabad idő és egészség rovására tulnagy távolságokat kellett megtenni a munkahelyekig, és létrehozta a szörnyű városszéli nyomortanyákat... Aztán mikor a lakóházak, gyárak, üzleti negyedek rendetlen, zajos, bűzös és nyugtalan légkörében már nem volt növényzet, ahol felüdülni, nem volt szabad tér, ahol a gyerekeknek mozogni, és csendes hely, ahol irodákban és iskolákban békében dolgozni lehetett volna, miközben a régi, csekély lófogatu forgalomra berendezett utcákban hirtelen megdagadt a gépi erőre átszerelt közlekedés... És mikor a patriarkális öreg házak helyén gombamódra meredeztek fel a pallérizlés szörnyszülöttei...

Eközben pedig a vizellátás, a csatornázás, a köztisztaság, stb. sosem sejtett, a jogászképzettségű közigazgatás számára megoldhatatlan problémákká tornyosodtak... Akkor végre kezdtek egyesek észbekapni.

EGY UJ TUDOMÁNY SZÜLETÉSE

Az elsők, akik beleavatkoztak a dolgok leirt menetébe, az *esztétái* voltak. Ugy 1880-1890 táján, felháborodván az akkori épitkezés rutságán és holmi reneszánsz- és barokideálokért lelkesedve, egy ezek szerint igazodó városrendezést kezdeményeztek. Az elpazarolt milliárdok ellenében a városok megteltek agyondiszitett, reprezentáló, de rosszul használható

---

elvárosodása, Epest 1933, Városi Szemle; — **A világ nagyvárosainak statisztikája.** Epest 1937, Városok Lapja. — Ugyanott a hivatalos statisztikák hiányairól és a követett számitási módszerekről.

középületekkel, drága, hangulatnélküli parádésterekkel és sivár sakktáblautcákkal. De nem produkáltak egészséges és olcsó lakásokat, sem gyakorlati, forgalmi és fejlődési lehetőségeket. (Páris hires szabályozása még a mult század hatvanas éveiben, egyedülálló és különleges eset volt, bár később, ugyancsak esztétaszempontból sokat utánozták: *Haussman* prefektus azért vágott széles sugárutakat és tágas bulvárdokat Páris középkori házrengetegébe, hogy a nép forradalmait a katonaság könnyebben leverhesse.)

A századforduló táján aztán jöttek a *mérnökök,* kik mindenben csak technikai feladatokat láttak és elamerikaiasitották a városokat. Ezek csufakká és embertelenekké váltak. Ezt az eredményt valami hamis régionalizmussal, nemzeti stilusokkal próbálták kendőzni. Ebben az időben alkalmazták otromba bérházak homlokzatain a parasztság diszitő elemeit, vagy egyes nyugtalan elmék azzal szórakoztak, hogy kacskaringós vonalakat találjanak ki az épületek diszitésére s ezt elnevezték szecessziónak vagy más uj stilusnak. Akkoriban még nem értették meg, hogy az emberiség belépett a *gép korszakába,* mely teljesen különbözött mindentől, ami előbb volt. Akkoriban még azt hitték, hogy a városokat ornamentikával lehet rendezni.

Végre a háború szomoru következményei lassankint ráeszméltették az embereket, hogy itt sokkal nagyobb dologról van szó. Kezdték sejteni, hogy a városfejlődés hallatlan méretü társadalmi és, amint már világosan látszik, éppen olyan mélyreható jelentőségü gazdasági kérdés is, melyet az eddigi dilettáns, empirikus, foltozgató módszerekkel megoldani nem lehet. Kiderült, hogy a városok ügyeinek intézésébe a jogi, technikai, esztétikai, szociális és gazdasági szempontokon kivül történelmi, politikai, világnézeti és egyéb elvek is befolynak, olyannyira, hogy ez már valóságos tudománnyá vált, mely a mindennapi élet gyakorlatától és reálitásaitól a filozófiai magaslatokig emelkedik.

A világ rohamos elvárosodása, amivel együttjárt egész kulturánk mechanizálódása,a világforgalom és világgazdaság modern kifejlődése, a gyarmatok és tengerentuli államok hirtelen felemelkedése, a mezőgazdasági és ipari termelés teljes átalakulása, a műszaki vivmányok behatolása a legeldugottabb falvakba is, — hogy csak néhány következményre mutassak rá, — olyan uj helyzetet teremtett, olyan uj jelenségeket termelt ki, olyan roppant feladatok elé állitotta a vezetőket, melyekkel eddigi, egy más korból való ismereteinkkel nem tudunk megbirkózni.

S mivel mindez összefügg és a feladatok külön-külön helyesen meg nem oldhatók: ennek az óriási komplexumnak rendszeres összefoglalására és tanulmányozására egy egészen uj tudomány megszervezésére volt szükség, — ez a *városstudomány.*

A városstudomány célja most már nyilvánvaló: a városfejlődéssel, a világ elvárosodásával kapcsolatos összes jelenségek rendszeres leirása és magyarázata avégből, hogy ebből gyakorlati, az emberiség egyetemes jólétét előmozditó eredmények származzanak. Itt az ideje, hogy az eddigi vad, anarchikus, rengeteg bajjal járó fejlődés megszünjék, különben gazdasági és szociális katasztrófákba rohanunk. Az eddigi, főleg rutinra és pillanatnyi megoldásokra támaszkodó kormányzat helyett egészen uj alapokra fektetett, mai tudásunknak és a jelenlegi körülményeknek megfelelő *tervszerű* beavatkozásra van szükség a városok, s mivel ezekben összpontosul a világ egész gazdasági és szellemi ereje, a föld ügyeinek intézésében. S itt már nem nélkülözhetjük azokat a széleskörü, uj és szakismereteket, melyeknek kitermelője és összege a városstudomány.

A VÁROSTUDOMÁNY

A várostudomány terjedelmét, anyagának gazdagságát egy cikk keretében még csak sejttetni sem lehet, épp ugy, mint szervezetének felépitését sem. Mindenesetre hangsulyozni kell, hogy *kollektiv* tudomány, azaz egyetlen ember által nem dolgozható ki, mint például egy filozófiai vagy matematikai rendszer. Éppenugy számtalan kutató és specialista közreműködésére van szükség, akár pl. az orvostudomány esetében. Ma még csak kialakulóban van, és e cikk szerzője időrendben a legelsők egyike volt, ki művelésébe fogott. Ellenére annak a beláthatatlan anyaghalmaznak és a rengeteg részletmunkának, aminek birtokában vagyunk, ennek a tudománynak rendszere és sajátos szempontjai még nem mentek át a köztudatba, és ma kb. ott tart, ahol a társadalomtudomány állott egy fél évszázaddal ezelőtt.

Magát a várostudomány szót is, melynek nem pontosan felel meg az elterjedt francia és angol *urbanisme*, inkább a német *Stadtewissenschaft*, szerző használta legelőször egy 1913-ban befejezett és Budapesten a *Városi Szemle* 1917-i évfolyamában kiadott mű cimében, melyben már e tudomány rendszerének mostani, nagy külföldi szakemberek által is jóváhagyott alapjai le voltak rakva. Ugyancsak 1913-ban, azonban anélkül, hogy erről tudomásom lett volna, alakult meg Genfben a Nemzetközi Városszövetség, melynek persze kezdetben egészen közigazgatási jellege volt, és a tudományos szemlélet ma is háttérbe szorul munkásságában a közvetlen, gyakorlati szempontok mögé. Jelentősebb tevékenységet aztán a háború miatt nem is fejthetett ki, és csak 1924-ben tartotta első szabályszerű kongresszusát Amsterdamban.

A századelejei angol kertvárosmozgalomból bontakozott ki, sokkal később, a londoni nemzetközi federáció a lakáskérdés és városfejlődés tanulmányozására, melynek tevékenységében már több volt a tudományos vonás, de itt meg inkább a szociális irányzat uralkodott, melynek forrása az angol városok nyomortanyáinak, a *slum*-oknak megszüntetésére való törekvés volt. A párisi egyetem mellett 1919-ben alakult meg a *Várostudományi Intézet* és *Közigazgatási Főiskola*, mely azonban nem kutató, hanem magasabb rangu városi tisztviselőket nevelő intézmény volt. Jóval később keletkezett a *Nemzetközi Lakásszövetség*, mely a háború utáni rettenetes lakásinség megszüntetésének módjait kutatta. S körülbelül ugyanakkor a *Nemzetközi Racionalizálási Egyesület*, mely a háború utáni elfajult közigazgatási zürzavarból kereste a kivezető utat. Mindezek a szervezetek az ezévi párisi kongresszusukon tervszerű együttműködést határoztak el.

Néhány egyetemen és műegyetemen keletkeztek, a háború utáni években, városépitési és urbanisztikai tanszékek, melyek hozzájárulnak a várostudományi ismeretek terjesztéséhez, éppenugy, mint a minden országban megjelenő szaklapok. A berlini, római és néhány amerikai egyetemen intézeteket is szerveztek a tanszékek mellett, ahol már a kutatás csirái is mutatkoznak. Mindezeknek azonban az az általános hibájuk, hogy a problémákat még igen egyoldalúan, jogi vagy mérnöki szempontokból tárgyalják, éppenugy, mintahogy a szaklapok is rendszertelenül csak közigazgatási, műszaki vagy épitészeti jellegűek, és még nem tudják a várostudomány autonóm szempontjait érvényre juttatni.

Ilyenformán megállapitható, és minden alkalommal hangsulyozandó, hogy ellenére az e téren az utolsó két évtizedben elért rendkivüli haladásnak, a tudományos tevékenységnek sem saját otthona, sem központi adatgyüjtő helye, és emiatt egysége, céltudatos irányzata vagy módszere sincsen. Ebből következik az eredményeknek az a hihetetlen

szétszórtsága, az áttekinthetőségnek és rendszernek az a teljes hiánya, mely a városstudomány művelését annyira megnehezíti, és megközelítését a kívülállók számára annyira akadályozza.

E nehézségek elháritása céljából javasolta e cikk szerzője már 1931-ben a *Népszövetség Szellemi Együttmüködési* bizottságának nemzetközi városstudományi intézet, azaz egy központi kutató és dokumentációs szerv létesitését, körülbelül a *Nemzetközi Munkahivatal* mintájára. Ellenére az érdeklődésnek, mely ezt a javaslatot fogadta, abból nem lett valóság, nagyrészt a már akkor dühöngő világgazdasági válság miatt. Ugyanezt a javaslatot az év októberében a francia urbanisták egyesületének ünnepi találkozóján Párisban, nagy lelkesedéssel elfogadták. Ha majd egy ilyen intézmény csakugyan megvalósul, kristályosodási pontul szolgálhat a ma teljesen szétszórt és iránytalan, és ezért kevésbé eredményes tudományos tevékenység számára.

A városstudomány éppenugy nem nélkülözheti a segédeszközöket és felszerelést, mintahogy az orvostudomány nem tudna haladni klinikák és a vegytan laboratóriumok nélkül. A megfelelően összeállitott és napi szinvonalon tartott statisztikai, kartográfiai és képanyag, valamint szakkönyvtár, folyóiratok és bibliográfia nélkül, továbbá a kellően előképzett tudományos segédszemélyzet, expediciók és szociográfiai felvételek hiányában, a magányos kutatók csak részletmunkát végezhetnek, legjobb esetben monográfiákat dolgozhatnak ki, de ezt is csak elképzelhetetlen fáradozás közben, és kitéve a hiányos adatokból származó elkerülhetetlen hibáknak. Gondoljunk egy Pasteur hihetetlen küzdelmeire és nehézségeire pályája elején.

A városok nemzetközi szövetségének 1934-ben Lyonban tartott kongresszusán e cikk szerzője egy terjedelmes emlékiratban (a szövetség hivatalos kiadványa, Bruxelles 1934) megkisérelte leszögezni a városstudomány fejlődésének jelenlegi állapotát, meghatározni ezt az uj tudományt, megvonni határait a többi tudományok felé, kijelölni segédtudományait és azok szerepét, rámutatni a hiányokra és megoldandó feladatokra, javaslatot tenni szervezetére és eszközeire vonatkozólag, valamint kifejteni oktatásának és terjesztésének módszereit.

Ha ezen a téren még mindig oly nagy zűrzavar uralkodik, ez onnan van, mert a városstudománynak még harcolni kell az autonómiájáért, önállóságának elismeréséért, hiszen még sokan vannak, akik csupán a közigazgatástudomány, a társadalomtudomány, vagy egyszerűen csak valamely műszaki tudomány egyik ágának tekintik. Természetes, hogy művelői, akik a legkülönbözőbb területekről jönnek, a saját főtudományuk szempontjait viszik bele, és elsősorban azok szemszögéből nézik. Már pedig minden tudománynál az a lényeg, hogy megtalálja az ő sajátos szempontjait, mert különben hamis, vagy elrajzolt képet adnak csak a vizsgálandó jelenségekről. Világos, hogy minden jelenséget sok tudomány vizsgálhat, pl. az ember nagyon sok tudomány tárgya lehet. Ugyanigy a város is. De mindaddig, amig pl. az antropológiai, biológiai, orvosi, lélektani stb. szempontok a tárgy vizsgálatánál összekeverednek, komoly tudományos eredményekről nem lehet szó.

De éppen ez történik a városstudománnyal is jelenleg. Mindaddig, mig a városhoz mindenféle irányból kívülről közeledünk, ahelyett, hogy belülről, sajátos természetének megfelelően vizsgálnók, amig nem válik szemléletünknek központi tárgyává, addig őt illetőleg lényeges felismerésekhez nem juthatunk, addig csupán más tudományok anyagának függeléke marad. Ha csak mint közigazgatási alanyt vagy mint műszaki problémát, esetleg mint földrajzi elemet tekintjük, akkor nem városstudományt,

hanem közigazgatási, műszaki vagy földrajzi tudományt művelünk.

Ezeket, a tudományok történetében mindig ujra felmerülő elvi kérdéseket kénytelen voltam itt érinteni a kialakuló uj tudománnyal kapcsolatban, mert noha minden hasonló esetben megismétlődnek, mégis ujból nehézségeket okoznak. Csak miután igy tárgyunkat a helyes megvilágitásba sikerült emelni, ismerjük el annak igazi természetét, és fogjuk hiba és tévedés nélkül a módszereket, melyek minden tudománynál sajátosak és jellemzőek, továbbá helyét a többi tudományok közt, határait és segédtudományait meghatározni. Erről azonban a legközelebbi számunkban.

JÓZSEF ATTILA KÉT ROMÁN VERSFORDITÁSA

Anyám kun volt, az apám félig székely,
félig román, vagy talán egészen az.
(József Attila: A Dunánál)

ILARIE VORONCA: SOKASÁG, TE

Álltam horgonyok habos csikorgásával telt kikötőkben,
tapintottam a levegőt tétován, mint vállát félénken emelő lomb a tavasz kezdetén,
álltam erdők mellett, melyek énekeltek szakadatlanul külön tagokban,
mint ahogy a szétvagdalt giliszta részeiben is vonaglik tovább,

átsiklottam árnyéktalan, örökös delen,
mint Fortunátus erszénye, szivemben apadatlanul csengett a dal,
álltam a kóbor árussal csapszékek gőzgomolyában,
sirtam, vagy énekeltem együtt a letarolt ligetekkel.

Sokaság, te, mint egy tenger visszafogadtál engem és tovalöktél,
magányosan ugy sajtolódtam beléd, mint szénbe a csillogás
s ráismertem a hajótöréstől mélyre hasitott sávban
hangomra, mely egyre nagyobb hullámokat vet benned.

Hallgattam éjjelenként halántékomban, hogy csörög a vér mint a lánc,
mignem a fej hajója egyszerre fölszabadul
s eltűnik a bú meg a sajnálat zürzavarával
a föld nedves, nagy függönyein át.

És te, sokaság, te kérlelhetetlen: meghasithatod szememet,
mint madár zuzáját, amelyben még meleg a málé,
megtalálod benne a hegyeket, országokat, óceánokat,
fölhalmozódva minden látomást, mint a bűvös lámpában.

Vajjon nem visszhangzanak-e kagylókként majd a csontjaim,
teli az éhség jajával, megtorpanással, teli
a homokon átszüremlett sós nappal,
jéghegyekkel, melyek csendesen siklanak az álom hajói felé?

Velem leszel, diadalmaskodó, vad sokaság,
még a husomban romboló fényben is velem leszel,
áttörsz rajtam mégegyszer városaiddal, vágóhidaiddal,
dalomat kiszakitotta, mint vén banyából az aranyfogat.

És szólsz magadban: ime a mésszé vált napok,
im a bozóttá vált csukló és mirigy,
ám valahol a mélyben lesz egy délután
ablakkal s azon egy arccal, mely esőcseppként hozzájatapad.

S megérted-e? Nem volt eszköz, mely megölte volna sorsomat.
Hangom ott volt a zengő palotában, a mélabus viskóban ott volt,
szivemmel ugy jártam-keltem mindenütt, mint kalitkával,
melyben a költemény szomorú madara magányosan dalol.

ION VINEA: TÉL

Orosz falu Besszarábiában,
kezdettől a hóbuckák közt elfeledten állsz;
a tél fehér kastélyokat épit
szorongó viskóid mellé,
mikor a zord szélviharok nekiesnek
szántani a tépett mezőkön.

A muzsikok száraz gallyakkal, vesszőkkel
bandukolnak;
szakállukba sószálakat hintett a fagy;
ide régóta semmi hir nem érkezett;
gyermekeiket a nők
a szerzeteshez viszik, ki beteget gyógyit
s ezüstfát meg szénfát hasit
tiz versztnyire a kolostorban.

Imádkozik itt az egész világ.

Éjjel alázatosan égnek a csillagok
a gerendák alatt füstölgő mécsesek mellett
s a megfeketedett szentképek mellett,
amikor az állatok közt elaludtak már az emberek.

S a farkasok nyínak a puszták hallgatásában,
falu, amelyben csodák késnek
s a nyiratlan fürtű részegek
hirdetnek néked uj üdvözitőt.

Imádkozik itt az egész világ.

A VAGYON

Irta: HÁY GYULA

A magyar szinpadi müvek hanyatlásának mélypontján Háy Gyula legujabb szinműve, **A vagyon** azt a világot viszi szinpadra, amit a mai magyar társadalomkutatók oly odaadással vizsgálnak, a falut. De korántsem valami elvont falut, mint a magyar falu eddigi szinpadi irói, hanem egy valóságosat: az utóbbi években oly szomoru hirnévre vergődött Tiszazugot. Darabja tárgya a tiszazugi arzénes asszonyok, akik a vagyonért, a földért Kepesné, a falu bábaasszonyának segitségével sorra teszik el láb alól a férfiakat. **A vagyont** — nagyon jellemzően — temetés vezeti be, amikor az ugyancsak a bábaaszony fehér pora segitségével megölt nagygazda temetési menetében, mint valami breugheli látomásban, véletlenül elvonul az egész falu a közhatalom egyik faluBeli képviselője, Dani, a csendőrkáplár előtt. Ahogy a libasorban elhaladó gyászolók, a hasonló módon özvegy sorba jutott özvegyek, az özvegyek szeretői, a többi asszonyok s a darab későbbi aktiv szereplői sorra kiköszönnek a menetből a káplárnak, az maga a darab konkretizált döbbenetes világa. A hatalom egyelőre gyanutlanul fogadja a köszönéseket. A hatalom maga semmit sem sejt, semmit se lát. Dani felettese, a csendőrőrmester mindegyre csak szüzdohány és szénatolvajok után szaglász és semmiképp sem akarja látni és érteni, ami a faluban valójában történik. Danit, a csendőrkáplárt viszont ambiciók fütik. Előléptetése miatt szeretne a szüzdohány rajtakapásoknál nagyobb ügyet produkálni. A cselekményt tulajdonképpeni tragikus gördülésébe ezen kivül a már idős özvegyember, Dávid, a falu legmódosabb gazdájának szándéka hozza, aki megkérte Dani szeretőjét, Marit. Mari mivel gyereke lesz Danitól, sötét hátsógondolattal, enged a kérésnek. Dávid gazda esküvőjét, mely a legnagyobb magyar falu-társadalomkép, amit magyar iró valaha szinpadra vitt, másnapra követi a tragédia. Dávid gazda hirtelen meghal. A fehér porral megölte Mari. Dani gyanut fog a hirtelen halál miatt és nyomozni kezd. Végre itt a nagy ügy, ami meghozza az előléptetését, amikor elveheti Marit, aki Dávid halálával a falu egyik leggazdagabb asszonya lett. Marinak is minden vágya ez. De van egy nagy akadály. Dávid nyomoréki leánya, Zsófi, aki a nyomorékok tompa, ösztönös érzésével megsejti az asszonyok titkát s elmegy Kepesnéhez. A darabból ezt a jelenetet iktattuk ide, a darab tetőpontját, ahol a darab minden mély szála fölszakad. A továbbiakban a cselekmény Zsófi és Mari párbaja a vagyonért, az örökségért, amiben végül Mari győz, de ugyhogy ő maga is elvész. Dani előtt, aki mindvégig Zsófit gyanusitotta apja megölésével, bevallja bünét és megnyugszik abban, hogy a vagyon, amiért minden történt, az ő gyereke, Dani gyereke, örökli.

A darab bravurja a magyar falu emberi és társadalmi rajza. A nagy asszony-összeesküvés drámai vezetése a modern dráma remeke. Mari és Dani párhuzamos, de mégis ellenkező kibonyolitásu sorsa csupa lobogó izgalom és felfokozott feszültség. A darab nem **beszél** külön, csak bemutat. A legélesebb világitásba állitja azokat a tényezőket, amik ilyen ősi vadságuvá torzitották a jobb sorsra érdemes falu életét. Ami rezonálás esik a darabban, — édes kevés. Az egész önönmaga által feszül és hirdeti igazságát. Mindenképpen egyedülálló sikerülés irodalmunkban. (G. G.)

(Szín: a bábaasszonynál. Kepesné az asztal előtt ül, szemüveggel, előtte könyv, kezében olvasó. Egyházi éneket zümmög. Zsófi belép.)

ZSÓFI: Jónapot, Kepes néni! *(Leül.)*

KEPESNÉ: *(Becsukja könyvét, leteszi a szemüvegét)* Jónapot, lányom, aranyom, jónapot!

(Szünet)

KEPESNÉ: Na? Mi szél hozott ide hozzám, fiacskám?

ZSÓFI: Kepes néni, — kérdezni akarok valamit magától. Mit kell csinálnom, hogy én is bábaasszony legyek, mint maga?

KEPESNÉ: Istenem, kell iskola, kell gyakorlat.... — De miért akarsz épp bábaasszony lenni? Nehéz foglalkozás vézna embernek.

ZSÓFI: Tudnom kell hányadán vagyok, Kepes néni. Van egy mostohaanyám..

KEPESNÉ: A Mari jó asszony, s kettőtök közül te vagy a gazdagabb. Te vagy az örökös, amig csak élsz. Az övé csak a haszonélvezet. Ez a helyzet.

ZSÓFI: Mari azt mondja, hogy gyereke lesz.

KEPESNÉ: Még mindig megmarad neked a fél vagyon.

ZSÓFI: Aki osztozik, az veszit.

KEPESNÉ: Bölcs szó felnőttől. Gyerek szájba nem illik.

ZSÓFI: Én csuf vagyok, Kepes néni, nyomorék és beteg.

KEPESNÉ: Na, — nem egészen igy van ez.

ZSÓFI: ...Engem nem vesz senki feleségül, Kepesnéni.

(Szünet)

KEPESNÉ: Na és?

ZSÓFI: *(Felállt)* Bábaasszony akarok lenni, mert a hatalmat akarom a halál fölött.

KEPESNÉ: Mit...?

ZSÓFI: A hatalmat akarom a halál fölött, a hatalmat a vagyon fölött... — Ezért akarok bábaasszony lenni.

KEPESNÉ: De hisz te össze-vissza beszélsz... Egyáltalán nem tudom, hogy micsodákat beszélsz. Egyáltalán nem tudom, fiam...

ZSÓFI: Ha szép volnék, Kepes néni, szép mint egy tündér, szép, hogy a Mari minden szépségével egy varangyos béka vagy kigyó volna mellettem, akkor én... akkor én sorba a falu minden legényével összeházasodnék, nem eggyel, nem néggyel — husszal, harminccal házasodnék össze és sorra mindegyik után örökölnék...

KEPESNÉ: *(Közbe akar vágni).*

ZSÓFI: Mind, mind után örökölnék, egy késhegyni fehér por...

KEPESNÉ: *(Halkan felkiált)* De hisz' te... te biz' megőrültél...! Pszt! Ha a Lajosom hallja, meghal az iszonyattól.

ZSÓFI: Egy késhegyni fehérpor segitségével, mint Biró néni az ura után a házat és tizenhét hold földet, amint Minácsik néni az ura után nyolc hold földet és a lovakat, amint Kiss néni az ura után öt hold földet, állatok nélkül, mint a Nátli néni az ura után huszonkét hold földet, egy hold szőlőt, tizennégy hold rétet, mint a Rézi néni a négy ura és a sógora után összesen huszonnyolc hold földet és ahogy Árva Mari az apám után kilenczven hold földet a fekete határban...

KEPESNÉ: *(Felugrik)* De hisz' te... nem... szentséges atya Isten... *(Keresztet vet)* nem, én nem értem... hisz' épp azt mondom, *te* vagy az örökös és nem a Mari.

ZSÓFI: Ha a magam ura maradok.

KEPESNÉ: De hisz' az leszel.

ZSÓFI: Ezért akarok bábaaszony lenni.

KEPESNÉ: Hát Isten nevében. Megmondom a cimet, irok kérvényt, mindent.

ZSÓFI: De addig...

KEPESNÉ: Mi legyen addig?

ZSÓFI: Addig akarok egy késhegyni fehér port.

KEPESNÉ: Miféle port? Port? Én nem tudok semmiféle porról. Én nekem nincs semmiféle porom, drágám.... semmiféle por...

ZSÓFI: Én már nem vagyok gyerek, Kepes néni. Van szemem, van fülem, tudom mi történik. A doktornak azt mondtam apoplexia. Rá nem tartozik. De most mi asszonyok négyszemközt vagyunk.

KEPESNÉ: *(Leül, nagyon sápadt, kimerült, maga elé mered)* — Mit akarsz tőlem?

ZSÓFI: *(Egyszerűen)* Egy késhegyni fehér port.

KEPESNÉ: *(Nem mozdul, csak meredten ül, azután)* Hallgass ide... Hallgass meg egyszer...

(Mari jön sebesen, elfulladva, támaszkodik az ajtófélfának).

MARI: Kepesné... *(Észreveszi Zsófit, elhallgat, azután)* Mit keresel itt?

ZSÓFI *(Nem néz rá):* Magad miatt kérded vagy a zsandárod akarja tudni?

MARI: Hogy beszélsz te velem? *(Kepesné felé):* Az asszonyok azt mondják, Kepesné... *(Zsófi felé)* Most menj ki. Valamit akarok Kepes nénivel. Nem gyereknek való.

ZSÓFI: *(Nevet).*

MARI *(rákiált):* Mit? Ugy látszik hiányzik valaki, aki kiveri belőled a nevetést.

KEPESNÉ: *(Szinte a sirból):* Mit mondanak az asszonyok?

(Nyilik az ajtó, belépnek özvegy Minácsikné, özvegy Nátliné, özvegy Kissné, özvegy Biróné és végül — már be akarják tenni az ajtót — még Rézi néni. Szótlan csoportban állnak Zsófira meredt szemekkel.)

KEPESNÉ: Mit akartok?

(Hallgatás)

ZSÓFI: *(Leül)* Tőlem elmondható minden. Most én a Kepes néni tanitványa vagyok.

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Micsoda ez?

KEPESNÉ: Mért jöttek igy mind egyszerre?

ÖZVEGY KISSNÉ: Ó, Zsófi drágám, majd elfelejtettem Károlykámnak grizt vásárolni a kásácskájához. Szaladj el, drágám. — Ugy-e megengeded Mari? — Ne, a pénz. A maradékon vehetsz cukrot magadnak.

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: A krajzlerosnak olyan szép piros, zöld, sárga savanykás cukra van...

ZSÓFI: *(A kezeit a háta mögé dugja, nem fogadja el a pénzt)* Én nem megyek.

MARI: Zsófi!

ZSÓFI: Ha Kepesnéni megadja *azt,* amit akarok, akkor megyek.

KEPESNÉ: *(Még mindig egészen merev, némi fejmozdulattal, kissé megkinozottan.)* De hisz' az nincs.

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Igen, igen, mi csak meg akarunk valamit beszélni. *(Zsófi felé)* Meg akarunk beszélni valamit, drágaságom, Egyáltalan nem érdekes... *(Kepesné felé)* A zsandár...

ÖZVEGY NÁTLINÉ: Eljött hozzánk...

KISSNÉ: Engem háromszor állitott meg az uccán.

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: Kérdezősködik, kutat, ránéz az emberre...

KEPESNÉ: Melyik?

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: A fiatal.

ÖZVEGY BIRÓNÉ: *(Hirtelen elveszti az önuralmát, halk kitöréssel)* Hozzám ne tegye be a lábát az udvarra. Hozzám ne tegye be a lábát a szobába! Amilyen igaz, hogy itt állok, ha belép az ajtón, felakasztom magam a gerendára.

(Pár pisszentés, özvegy Biróné hallgat)

ZSÓFI: Mindent megértettem.

MARI: *(Megkinzottan)* Dobjátok ki ezt a dögöt a házból!

ZSÓFI: Adjátok meg azt, amit akarok, azután megyek.

RÉZI NÉNI: *(Leült)* Mit mond?

ÖZVEGY NÁTLINÉ: *(Hangosan a fülébe)* Adni kell neki azt, amit akar, azután elmegy.

RÉZI NÉNI: De hát mit akar?

ZSÓFI: *(Hangosan)* A fehér port.

(Az özvegyek megmerednek, Biróné halkan elsikoltja magát)

RÉZI NÉNI: *(Zsófi felé)* Gyere csak ide.

(Zsófi feláll és feléje megy)

RÉZI NÉNI: Látod ezt a botot, ez majd megtanit, hogy mi az a fehér por. Szégyeld magad és kussolj! Ami nem tartozik rád, arról nem beszélsz! Megértetted? Te taknyos. Várj, amig nagy leszel, mint mi.

ZSÓFI: Én nem tudok várni. A Marinak még van két pora. Most még *meg van* a kilencven holdam a fekete határban. Ha nem csinálok semmit, akkor *én* kerülök sorra.

MARI *(Rémülettel)* Te engem... nehogy én téged...?

ÖZVEGY KISSNÉ: *(Hirtelen)* Igaza van!

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: Megérdemled, te átkozott kutya!

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Ez hozta a nyakunkra a zsandárt!

ÖZVEGY NÁTLINÉ: Meg kellene fojtani, mint a kölyök macskát. Kár a porért.

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Az első nap kellett volna *ezt* a Zsófinak megtenni. Az első reggel.

ÖZVEGY KISSNÉ: A vak is látta, hogy mi történik.

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: Nem tudott várni, ahogy illik.

MARI: De... mégse mehettem...

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Mit nem mehettél?!

MARI: Mégsem mehettem... vele... az ágyba...

(Általános megbotránkozás)

ÖZVEGY NÁTLINÉ: Nem mehettél vele az ágyba? Kilencven holdért?

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: Mi tudtunk, te nem?

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Nem illette meg? Mint férjet?

ÖZVEGY NÁTLINÉ: Nekem négy évig nem volt sok?

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Én három gyermeket hordtam ki az uramtól.

ÖZVEGY KISSNÉ: Az enyém ivott, minden szombaton megvert és én eltűrtem az öt holdér, nem többér, állat nem is volt.

ÖZVEGY MINÁCSIKNÉ: Az urához érez az ember, ha nem állat.

ÖZVEGY BIRÓNÉ: És még neki áll följebb, a koldusnak, amikor kilencven hold földről van szó. Fuj, fuj! *(Köpöp)*.

RÉZI NÉNI: Semmiér nem adnak semmi. Az első urammal öt évig éltem. A másodikkal tiz évig, a harmadikkal nyolcig, a negyedikkel tizenegy esztendeig. Mindegyiket igaz szivvel megsirattam. — Én is voltam, mint lány a városban, a városiakat én is megszokhattam volna, ha

olyan mosórongy vagyok, olyan haszontalan.

KEPESNÉ: *(Felállt, az izgalomtól remegve)* Forduljatok el!

(Az asszonyok jóllehet megmozdulnak, egészen nem fordítanak hátat. És látják, ahogy Kepesné a komódhoz lép, felemel egy üvegharangot, szétszedi a viasz-szobor talapzatát, kinyit egy tubákos szelencét s két kihajtogatott papírlapba egy-egy késhegyni port önt)

KEPESNÉ: *(Zsófi felé)* Nesze! Egy, kettő — de nem egyszerre.

MARI: *(Alig hallhatóan)* . . . Ez az enyém...

ZSÓFI: Most megyek. *(Eldugja a porokat, az ajtó felé megy)* Köszönöm szépen, Kepes néni.

(Zsófi ajtónyitás közben Danibba, a belépő zsandárba ütközik. Zsófi kisurran, Dani egy pillanatra tanácstalanul áll, nem tudja belépjen-e a szobába, vagy Zsófi után menjen.)

KEPESNÉ: *(Összeszedve magát)* Jónapot kivánok, káplár ur, van szerencsém.

DANI: Mi van itt? Asszonyzsinat?

KEPESNÉ: Az asszonyok bejöttek hozzám egy kicsit, káplár ur.

DANI: Mind egyszerre? Özvegy Biróné? Özvegy Nátliné? Özvegy Minácsikné? Özvegy Kissné? Rézi néni? És özvegy Dávidné?

(Hallgatás)

ÖZVEGY KISSNÉ: *(Hirtelen, hisztérikusan)* Adjon már a káplár urnak egy pohár bort, Kepesné. Egy pohár bort vagy egy csésze kávét. *(A többiek csillapitják).*

(Hallgatás)

DANI: Na, Mari, mi van itt? Mit csináltok itt mind egy rakáson? *(Mari hallgat, valamennyi nő, a legnagyobb feszültségben, Mari ajkán csügg.)*

DANI: Bánt valaki? Mond' ki egyenesen! Bántott valaki?

MARI: *(Szünet után)* Engem? Mi jut eszedbe? Ki is bánthatott volna. Mi csak itt összejöttünk, mert... *(Felnevet)* Nem akarsz valamit a városból hozatni? Kepesné Szolnokra megy. Most soroljuk fel épp, hogy mit akarunk hozatni. Nem akar a káplár ur is valami apróságokat? Szalagot? Gombot? Kötőtüt? Cérnát?

(Némileg erőszakolt nevetés; Dani alaposan zavart)

DANI: A városba, Kepesné? Mikor?

KEPESNÉ: *(A többiekkel együtt görcsösen nevetett, most még mindig csiklandozza a nevetés).* Holnap vagy holnapután, ha nem jön közbe semmi.

DANI *(Bizonytalanul, de azért látszólag jelentőséggel)* Ha nem jön közbe semmi, — No jössz, Mari?

MARI: Azt hiszem — igen.

DANI: Akkor — jóéjszakát! *(El).*

MARI: *(A zsandár háta mögött az asszonyok felé még egy kétségbeesett kézmozdulatot tesz, azután el.)*

(Csönd. A mosoly eltűnik az arcokról. Üres szemekkel merednek egymásra.)

KEPESNÉ: *(Szünet után, maga elé)* Én nem találtam ki a kérdést, én nem gondoltam ki a választ. Amit tennem kellett azt akkurátosan tettem, szivesen tettem. Azért engem most...? ...Lajos...

ÖZVEGY BIRÓNÉ: Ha belépnek az ajtón, én felakasztom magam a gerendára.

KEPESNÉ: *(Ismét teljes birtokában energiájának)* Azt teszitek majd — valamennyien.

(Az asszonyok bólintanak)

BETEG ÁLLATOK

Irta: NEUFELD BÉLA

Figyelem őket közvetlen-közelből, s érzem, hogy nem tudnék állatorvos lenni. Az ember, az más. Beszél hozzám, panaszkodik, én felelgetek, megnyugtatom, vigasztalom; s a betegnek a vigasz néha a leghatékonyabb gyógyszere. Igy verünk hidat szavakkal egymás között, s ezért elviselhetőbb szememben az ember fájdalma. Mert a kimondott szó önmagában is megenyhitő, a beteg, a panasszal már is segit lelkileg magán, s az orvos szava olykor tényleg csodát művel. Egy megfelelő szó, egy szerencsésen megütött hang hányszor csillapitja le a rémülettől eltelt beteget, s jelent segitséget ott, ahol a gyógyszer csődöt mondott. Nem tulzas a szó varázsáról beszélni. Gyógyitó varázsa lehet a beteg számára, mintahogy veszedelmesen keritő a varázsa, amikor ember embert a szavak utvesztőjébe csal.

Az ember — tudjuk — nagy agyi, tudati lény, Szerencsére nemcsak tudati-párlat s értelem-kristály, hanem tudattalan kisugárzás is. Tudattalan rétegeihez is szólunk, amikor betegségében a szó erejével hatunk rá. Az ember „szerencséje", hogy a szó ura. A tudati ember, eszmélve a fenyegető veszélyt, feloldó szó nélkül hogyan volna képes elviselni léte fenyegetettségének tudatát? A beszéd tudati fejlődésünk műve, amint egyuttal tudatfejlődésünk eszköze is. Más az állat.

Persze van az állatnak is intelligenciája, s nem kétséges, fejlettebb, mint azt általában hiszik. De lénye lényege: az ösztön. Nyilván szimatosabb, sejtőbb készség, mint a kései értelem, de nem uralt, mint ez, hanem megforditva, uralja az állatot. És nyilván csak *sajátos emberi gyöngeség lehet*, midőn az állat szenvedését türhetetlenebbnek érzem az emberénél, mert amaz nem tudja szavakkal kifejezni kinját. Nyilván csak magamat vetitem bele az állatba, reám hat igy az állat némasága, vele való azonosulásomon keresztül. De az ösztönlény állat bizonnyal nem is érzi a tagolt kifejezés szükségét, s sajátosan, betegségében másként is viselkedik, mint az ember. Az ember is visszahuzódik ilyenkor a külvilágból, valósággal behuzza csápjait s ahogy a pszichoanalizis tanitja, narcisztikussá válik, önmagára fordul egyébként a külvilágba vetült tekintete. Roppant érdekes megfigyelni, hogy testi megbetegedéseknél, a lelki zavarokkal küzdő, hogy „elfelejtkezik" lelki bajáról s a testi baj hogy' mossa el a lélek redőzéseit. Persze ez csak pillanatnyi enyhület a lélek számára, de elvileg, eszmeileg kifejezi, hogy a testi megtámadtatás *időlegesen* háttérbeszorithatja a lélek konfliktusait. Sajátságos analógiára gondolok: Wagner Jauregg *véletlenül* arra a megfigyelésre bukkant, hogy paralitikus betegei lázas megbetegedéseknél alapbetegségükben javulást mutattak, s ennek a véletlennek mélyreható, okozati kiértékelésével jutott el embermentő, felfedező tettéhez: a paralizis progressziva maláriás lázterápiájához. Egy testi megrendülés, pontosabban, a láz kiváltotta testi reakciók, nyilván hatnak az egész szervezet életére, s az orvosősök tanitása: febris sanat (a láz gyógyit) igy igazolódik. Egy gyógyithatatlannak vélt elmebaj igy lesz eredményesen kezelhetővé. Vagy itt van a legujabb „csoda": a schizophrénia, a tudathasadásnak mondott elmebaj gyógykezelése. Freud narcisztikus neurózisnak nevezte, ahol az önmagába bonyolódó beteg többé nem lel kontaktust külvilággal s ezért analitikusan nem is kezelhető; s Bleuker, a svájci elmegyógyász a schizofrén beteg antizmusát, világtól való elszakadását fejezte ki az elváltozás egyik lényeges ele-

méül. Nos, ehhez a narcisztikus, önmagába gubozódott pszichózishoz eddig nem tudtunk hozzáférkőzni, mig most Indalin injekciók utján mesterségesen előidézett eszméletlenségi állapottal hatékonyan kezelik e leggyakoribb s legrejtelmesebb elmebajt. Mintha a biológus Hans Muchnak volna igaza, aki egyik művében ezt irta: „a lelki megbetegedések nagyobb fele nem csupán fizikailag keletkezik, hanem csupán fizikailag is gyógyitható. Fizikai kezelés fogja a legtöbb pszichózist (a schizofrénia is az) megmagyarázni és gyógyitani."

De vissza a témához. Mint mondottuk, a beteg ember is befelé fordul, s visszavonja a külvilágból csápjait. Az állatnál ez még szembeszökőbb, legalább is úgy értelmezem magatartását. Közel egy éve, vész támadja meg állatainkat (kivált a macskákat) s gyomor- és bélmérgezés tünetei között néhány nap alatt sorjában kimulnak. A kór csak a kölyökállatot támadja meg, az „öregek" immunisnak tünnek. Az állatorvos tehetetlen, diagnózis nincs, még kevésbé terápia, s a boncolás eredménye negativ. A betegség hirtelen csap le: az állat előző nap még eszik, játszik, s váratlanul nyügözi le a kór. Mintha földhöz csapná, mozdulatlanul kuporodik naphosszat, ételhez nem nyul, s a falfelé fordulva gubbaszt. Valamennyien háttal ülnek a napnak, mintahogy egészségesen a nappal szemben... Négy-öt nap telik el igy étlenül, s ha egy-egy kávéskanál teát, vagy fekete kávét próbálunk beléjük erőszakolni, utolsó erőfeszitéssel ellenállnak. Dermesztő ez a némaság. Nem tudni, szenved-e az állat; hangtalan, s a fájdalom külső jeleit nem mutatja. Ez a némaság fojtogató. Az anyaállatok ilyenkor kerülik beteg kölykeiket — legalább is a macskák. Ha hozzájuk tesszük őket, riadtan menekülnek, holott tegnap még szoptatták, nyalogatták azokat. Egyik anyamacska hónapokon át nem telepedett volna azokra a helyekre, ahol beteg kölykei feküdtek. Ugy látszik, hogy az egészséges irtózata a betegtől valami elemi ösztönjelenség lehet, s csupán az ember sajátja a részvét. De azért valami, ha számunkra követhetetlen is, az egészséges anyaállatban is végbemehet. Amikor az egyik anyamacska kölyke tetemét látta, ijedt futással rohant a másik anyamacska kölykeihez, hozzájuk feküdt, bár azok anyja velük volt. Soha azelőtt nem tette ezt. Az emberre úgy hat, mintha elvesztett kölykéért kárpótlást keresne. S tényleg később igy is viselkedik; szoptatja, gondozza azokat. Nyilván az ösztön az állatnál kevéssé rögzitett egyazon objektumra; azt mondhatnók, hogy az ösztönnek szüksége van kielégülési tárgyára, s ezt ott veszi, ahol éppen találja. Ismeretes az állatlélektanból az eset, amidőn egy macskának valamennyi kicsinyét egymás után elvették, az állat fiatal patkányokat fogdosott össze, felszoptatta azokat, s nem falta fel. Az ösztön nyilván virágzó időszakában annyira heves és expanziv, hogy választás nélkül az első kinálkozó alkalomra veti magát, ha az ösztöntörekvése kielégitésére alkalmas. És sajátságosan ezek a rendellenes ösztönvonatkozások nem kevésbé tartósak, mint az u. n. normális ösztönszituációk. Elég az ember szexuálpatológiájában is megfigyelni, hogy bizonyos rendellenes szexuálvonatkozások, amelyek egyébként másodlagosan a természetes pótlékaként jöttek létre, mily szivósan ragaszkodnak létükhöz, ha egyszer rögzitődtek.

A beteg macskák, nevezzem emberien tapintatnak, elvonulnak, amikor kimulásukat érzik. Valami megrendítő számunkra, hogy ezek a ragaszkodó, gyöngéd állatok a végső pillanatában elhagyják a házat s idegen padokon,, vagy kertekben nyulnak el. Amikor eltünnek ilyenkor, tudjuk, megérezték a véget. Nyolc állatunk mult ki igy egymásután...

A beteg állat világtól való elfordulása, ami már külső magatartásában is felötlik, minden vonatkozásban kifejezésre jut. Jellemző, hogy a

beteg macskák akárhányszor skatulyák mélyére bujtak s naphosszat nem hagyták el helyüket. Hívásra nem reagáltak, s 4-5 napon keresztül ételhez sem nyultak. A beteg ember nem háritja el feltétlenül a társaságot, sőt akárhányszor kivánja azt. A beteg ember, ha étvágytalan is, igyekszik táplálkozni, abban a feltevésben, hogy ezzel is erősiti ellenállását a betegséggel szemben. Az állat az más. Az ő ösztöne „okosabb", mint az ember okoskodása. Betegségében valamennyi funkcióját „leállitja"; nem eszik, nem mozog, ellenben valósággal átalussza a bajt. Nyilván a szervezetnek ez abszolut pihenése, e szinte fakiri mozdulatlanság, s a funkciók végletekig való lefokozása a szervezet regenerálódásának mélyebb érdekében van, s az ösztönök primitivül bölcs megnyilatkozása. Annál viharosabb a lábbadozás ideje; mintha az állat utánapótolni igyekeznék azt, amit betegségében elmulasztott. Legelsőben az étvágy jelentkezik, s ezt — megragadóan — az egyetlen felgyógyult állatnál — egy emocionális megnyilvánulás előzte meg. A krizis estéjén a macska magától elkezdett dorombolni, s mikor ezt az ismerős muzsikát meghallottuk, felálitottuk a vidám prognózist. Igy is volt. Megmenekült. És beszéd hiján, zenei nyelven, dorombolásával adta tudtunkra győzelmét a betegség felett. Ezt nem kell szószerint venni, minthogy a dorombolás dallamának nincs is szövege, de maga a dorombolás a megelégedettség, a jóleső érzés jele. Az étvágy jelentkezését nyomon követte a játékösztön feléledése. Előbb csak tétova-bágyadtan reagált játékos kisérleteinkre, de amint testi állapota feljavult, játékösztöne ismét korlátlan kedvvel bontakozott ki. És mert játszótársai kimultak, nyügösködő unalmában, amelynek sajátos hangokkal kifejezést is ad, nemcsak velünk negédeskedik, s kezdeményezi a játszást, hanem a fiatalabb kutyákhoz is dörzsölődik, játékra ingerli őket, s láthatóan tudatos kisérletekkel provokálja azt. Mert a játék épp oly ősi, vitális eleme, akárcsak maga a táplálkozás.

EGY VARÁZSLÓ KALANDJAI BERLINBEN

Irta: REMENYIK ZSIGMOND

A füstben Rudolf Hexner asztala körül, a szagos leánderek, kaktuszok és kerti sások között felismerhetetlen alakzatok gomolyognak. A varázsló mereven tekint maga elé, előtte üvegben három deci bor áll, amelyből még semmit sem fogyasztott. Amint megpillantja a szumátrai Rist, a volt sanfranciskói szakács Kopping urat és Schlézinger Alfréd ügynököt, azonnal felderül és tenyerével letörli maga mellett a padot, hogy helyet adjon vendégeinek. „Nagyon elhagyatott vagyok itt" — mondja Rudolf Hexner varázsló és kis pléhdobozban cigarettát kotor elő feneketlen zsebéből, körülményesen rágyujt egy cigarettára, anélkül, hogy valakit is megkinálna vendégei közül. „Nagyon elhagyatott vagyok itt, tehát nagyon örülök, ha valaki megemlékezik még rólam és meglátogat" — folytatja tovább. „Különben milyen idő van odakint?"

— Az eső elállt és előbujt a hold — mondja az ügynök, aki a varázslóval szemben egy gyalulatlan székre telepedett. Rudolf Hexner bólint és kitekint a korcsmaablakon. Kint az uccán a szembenlévő ház ablakában valóban visszatükröződik a hold, sápadtan, egy fa csupasz galyai között. A *Goldene Löwe* tulajdonosa, R. Bráms, egy-egy korsó sört helyez a vendégek elé szótlanul és ujból visszamegy helyére, a pult mögé. A

varázsló panaszkodik, hogy fázik. Különben is egészen közömbös dolgokról beszél, kissé dicsekvően és rátartian ugyan, de keresetlen kifejezésekkel és vidékies dialektusban. Szeme mosolygós és látszik rajta, hogy pillanatnyi sikertelensége dacára sem elégedetlen. Az ügynök áhitattal hallgatja, le nem véve róla a szemét.

— Amidőn elhatároztam, hogy Berlinbe jövök — mondja Rudolf Hexner kezének egy jellegzetes mozdulatával, amely beszéde alatt minduntalan visszatér, — máris tudatában voltam vállalkozásom kalandos voltával, dacára, hogy régi és igen kedves tervem volt ez már évek óta nekem. Hogy miért éppen Berlint választottam ki, amikor itt már senki sem tiszteli az ősöket, senki sem szereti hallgatni a tölgyesek suttogását, bizony az magyarázatra szorul. De ha meggondoljuk, micsoda reménytelen vállalkozás lett volna lemenni Hong-Kongba vagy Délafrikába, elhatározásomon senki sem csodálkozhatik. Hisz végeredményben nem arról van szó, hogy pár évre megállitsam a dolgok folyását, hogy még több közönyöst neveljek ennek az értelmét félreértett világnak, többről van itten szó, sokkal többről, — mondja Rudolf Hexner és félig lehunyt szemmel elgondolkozik.

Egy feltünően sovány és igen magas férfi jön most be az ajtón, kissé meghajolva, fekete ruhában felöltő nélkül, még fekete kalapját is kezében tartva. Sovány fején gyér hajzat ül, szemei végtelenül szomorúak és erős sasorra alatt néhány elkallódott szőrszál lapul. Leül a nőkhöz anélkül, hogy hozzájuk szólna, egyiknek a kitartottja ő. A tulajdonos R. Bráhms már hozza is neki az adag szalámit, körözöttet és sört egy hatalmas korsóban. A sasorru leveti gallérját, izzad, maga mellé teszi az asztalra és enni kezd.

Rudolf Hexner elmosolyodik és csipkedni kezdi a szagos leánderbokor levelét. A falakra szögezett kitömött madarak üveges tekintettel néznek maguk elé a füstben.

— Tegnap éjjel a Brandenburger Thornál engem is megszólitott egy nő, mondja a varázsló restelkedő mosollyal és végigsimitja homlokát. — Olyan volt, akár egy kis egér, hosszú orral és csillogó fehér fogakkal. Kedvesen összevissza beszélt, — folytatja Rudolf Hexner tovább, — belém karolt és kért egy cigarettát. Hosszu kabátja alatt rövid szoknyácskát viselt és pullóver volt rajta. Kedves volt és kecses, igazi német nő volt, szines arcocskával és egészben véve illatos. Hát adtam neki egy cigarettát! Kérdezte, hogy ki vagyok, mi vagyok, csoda-e, ha meghatott ennek a jó gyermeknek a nyájassága, közvetlen és érdektelen fecsegése, kedvessége és bizalmassága, amellyel előttem kiöntötte a szivét. Éjjel tizenegy óra lehetett ekkor. Megkinált cukorkával és még zsebeimbe is csusztatott néhány szemet. Minden zsebembe egyet, ott kotorászott zsebeimben egy kapu alatt, én meg mosolyogtam és szelid válaszokat adtam gyerekes és bájos kérdéseire. Majd arrafelé jött egy őr, megnézett bennünket és illetlenül megkérdezte, hogy nem szégyellem-e magam? A hogy elment az őr, azt mondja a kisegér, hogy menjünk be egy kávéházba s igyunk meg egy csésze teát. Mosolyogva elfogadtam meghivását és átmentünk egy kis kávéházba, ahol leültünk egy asztalhoz és a kisegér mindenféle ennivalót rendelt, palackos bort és sülteket, meg gyümölcsöt. Rosszképű pincérlegények, láttam, amint egymásra kacsintottak a hátam mögött. Az egész kávéház tömve volt, mosdatlan és piszkosszájú alakok rámvigyorogtak és egy még az asztalunkhoz is telepedett. A kisegért Gertának hivták... Éjfél után azt mondja Gerta: „No most mehetünk, apukám." Felemelkedtem, mosolyogtam, mert már magam is közeledni láttam az időt, hogy hazatérjek pihenni kis lakásomba. Fáradt voltam a

vitáktól és az elfoglaltságoktól, amikből egész álló nap ki nem fogytam, jöttek a pincérlegények és mindenféle papirosokat mutogatnak és azt állitották, hogy a vacsorát, sülteket, gyümölcsöt és a bort nekem kell kifizetni. Mélységesen megrendültem és nem értettem az egész esetet. Jött maga a tulajdonos is és a vendégek közül néhány megtermett fickó, mintha csak erre várt volna, az asztal mellé állt és megfenyegetett. Igyekeztem velük megértetni a helyzetet, hivatkoztam küldetésemre, koromra és egész helyzetemre, most már világosan derengett előttem, hogy egy gyalázatos félreértés és egy alávaló személy áldozata lettem. Szomorúan mindezek fölött, nem volt mit tenni, fizettem és távoztam a helyiségből. A kisegér még utánam jött egy hatalmas dromedár társaságában és valami pénzt követelt tőlem elvesztegedett idejéért. „Miféle elveszitett időről beszélsz nekem, Gerta?" — kérdeztem tőle jóságosan. Már szerettem volna otthon lenni, mert meg is voltam hülve és hasmenés kinzott. A dromedár zsebredugott kézzel állott mellettünk, szemtelenül vigyorgott és csak lábait emelgette. „Ugy látszik, hogy valami elmaradott fickó vagy te apukám Pomerániából, vagy tulságosan is meg vagy kenve mindenféle hájjal, hogy ilyen ostobaságokat kérdezel. Adj ide tiz márkát és kvittek vagyunk" — mondotta. Végtelen szomoruságggal odaadtam neki a tiz márkát és zavartan távoztam. A rendőr még mindég a Brandenburger-Thornál kószált. „Nos magát most egészen biztosan beugratták, atyafi" — mondotta a rendőr. „Nagyon vigyázni kell itt Berlinben az idegeneknek" — mondotta. „Itt Berlinben nagyon vigyázni kell. Ja, ja" — mondotta. Rá sem hallgattam, csak rohantam haza. Ez történt velem tegnap éjjel — mondja Rudolf Hexner és fészkelődik helyén. Kibujik a leánderbokrok alól és távozik rövid időre. Hátramegy az udvarra és ott eltűnik egy kis bódé mélyén. A kuglizóban sötét van és minden csendes. A csapból a falon egyenletesen és zengőn csepeg a viz.

Amidőn Rudolf Hexner visszatér, már az ajtóban szembentalálja magát a sasorrú férfi merev pillantásával, aki felkönyökölve az asztalra a szalámi és körözött maradékok fölött kutató szemekkel tekint reá. A szumátrai Ris barna bőre most egészen különösen fénylik a bokrok és a kerti sáscsomók zöld árnyékai között. A varázsló megkerüli az asztalt és elfoglalja régi helyét. Sűrű szemöldökét vakargatva figyelemmel szemléli a tulajdonost, aki két kövérkés férfival tárgyal a söntés pultja mögött. Int s azok követik őt a nyitott ajtón át.

— Hogy mi minden történt itt velem már az első héten Berlinben, — mondja a varázsló Rudolf Hexner letompitott hangon és áthajolva kissé az asztalon — az különb, mint egy regény. Nem vagyok mai gyerek folytatja — már elég régen tudom, hogy az emberek önzők és ostobák, meggyőződéseikben konokak és gondolkodásuk bántóan önállótlan, de rafinériájukról csak most szereztem tudomást. Érdemes egyáltalán az emberiséget megmenteni? — ezt kérdezgettem magamtól az utóbbi napokban, elgondolkodva jelképes kalandjaimon. Lesz-e idő, amidőn megtudja ez a nép, hogy különb, mint a többiek, és képes lesz-e, hogy visszatérjen ősei szelid és őszinte hitéhez. Ezek most egyelőre az én gondjaim, — folytatja Rudolf Hexner tovább és álmodozó tekintetét a söntés menyezetére emeli, ahonnan egy kitömött sas lóg alá.

— Képzeljék el, — mondja rövid szünet után, — amint megérkeztem az volt az elhatározásom, hogy a körülményekhez képest legjobban megismerem jelen társadalmunknak minden rétegét. Elvégre nem utolsó kötelessége egy filozófusnak közelebbről megismerni azt a népet, amelyet megváltani akar. Tehát még első este kikeféltem nyulprémes beke-

csemet és beültem egy igen előkelő étterembe, gondolom az Adlon Hotelbe. Leültem vacsorázni egy magányos asztalhoz egy ukrajnai olajmágnás asztalának szomszédságában. Az olajmágnás kis kövér ember volt, feltűnő kockás ruhát viselt és asztala roskadozott az inyencségektől. Szólt a zene, az étterem ebben az órában mégis elhagyatottnak tűnt. Mindenki a földig lógatta az orrát, csak a kövér olajos evett illetlenül és vidám csámcsogással, egy szóra sem méltatva társaságának tagjait, két szeretőjét és azoknak barátait. Nincs mit leplezgetni valóm, elmondom tehát az adlonbeli ismerkedésem történetét. Egy hosszú, feketeszakállú, előkelő megjelenésű férfi jött vacsora után hozzám, egyik kezét zsebében tartva, másikkal simogatva prófétai szakállát. Haja két oldalt őszült és szmokingja sötéten ragyogott. Elmondotta, hogy kanadai tőzsdés Winnipegből és figyelmesen hallgatta töprengő terveimet és igen meghatódottnak látszott. Majd félrevonva egy barátságos sarokba, pálmák és délszaki növények közé, körülbelül igy szólt hozzám: „Jőjjön velem Winnipegbe, végigutazhatja velem egész Kanadát és ha kedve tartja, leviszem még Newyorkba is. Van kitűnő lakásom, autóm és nagykiterjedésű birtokom több helyen is, egyik közvetlen Alaszka határán, remek hely a pisztrángfogásra. Ön, ugy látom, meglehetősen a dolgok fölé emelkedett fickó, good old boy, amint mifelénk ezt mondani szokás, bizonyos amerikai akcentussal. Én mellettem nyugodtan töprenghet, tarthat előadásokat, revidiálhat, annyit, amennyit akar. Kap egy külön lakosztályt winnipegi lakásomban, ihatik amennyi beléje fér, csak fürdenie kell, természetesen minden nap és ezeknél a fürdéseknél én asszisztálok" — mondotta a kanadai és mélyen szemembe nézve jelentőségteljesen simogatta hosszú fekete szakállát. Majd látva, hogy nem tágitok, még igy folytatta, mintegy magyarázatképpen: „Bevallom, próbálkoztam már ifjakkal, gyermeteg ifjakkal, de ezeknek a kisérleteknek csak mérhetetlen csalódások voltak az eredményei. Kizsaroltak, meghurcoltak, egyik biróságtól a másik elé cipeltek, azért próbálkozom meg ezuton és éppen önnel, aki, mint ahogy mondják, minden gyanusitáson felül áll." Megértve a szakállas fickó propozicióját lényegét, sértődötten felemelkedtem és szóra sem méltatva otthagytam a barátságos kis sarokban a délszaki növények alatt. Ekkor jöttem rá, hogy terveimben nem számithatok a külföldi kapitalistákra, — mondja Rudolf Hexner és hosszu körmével megvakargatja csontos állkapcsát.

— Az özvegy tábornok, hogy a vele való megható történetet is ismertessem — folytatja rövid szünet után Rudolf Hexner — sebforradásos arcával, bozontos ősz üstökével ugy járkált állandóan otthonában, amelyből egy szobát részemre kiadott, mint valami sebzett oroszlán. Lakása tele lévén mindenfajta trófeumokkal, hadijelvényekkel, kardokkal, térképekkel és falrafüggesztett fegyverekkel, egy kisebbfajta lőszerraktárnak tűnt. Dacára, hogy otthon állandóan papucsban járkált, két kis kutyáját és kanárimadarát tekintélytkölcsönző szigorral egzeciroztatta. Mindenfelé, az asztalokon és nyitott szekrényeken felbontott pálinkásüvegek állottak, mellettük, már ugy értem, hogy mindegyik mellett, egy-egy kis pohárral. Végtelen vitákba szállva velem kifejtette tervezetét egy végtelen hadjáratra vonatkozólag, amelyet nem tudom kikkel és nem tudom kik ellen és azt sem tudom miért készült folytatni, nem tudom mennyi ideig. A vége ennek természetesen mindennap az lett, hogy máris félig ittasan végigjárta az összes kávéházakat és hajnalfelé autón hozták haza, anélkül, hogy magáról valmit is tudott volna. Tekintélytisztelő és kegyes szellem lévén, olykor magára eszmélt. Ilyenkor elhunyt feleségét gyászolta és napokon át nem evett. Két kis kutyáját és kanárimadarát is bőjtölésre kényszeritette ilyen-

kor. A szegény állatok ilyenkor vinnyogtak és könnyes szemekkel nyalogatták hatalmas tenyerét, amiben ő a gyásznak és az együttérzésnek csalhatatlan jeleit látva kissé megkönnyebbedett. „Nézd cimbora", — mondotta egyizben a tábornok, nekidülve egy tálaló szekrénynek hatalmas testével, kezében tartva pálinkáspoharát — „ne csodálkozz cselekedeteimen, melyeket a magányosság és az elhagyatottság gonosz szellemei sugallanak. A magányosságnak gonosz szellemei lebegnek körülöttem, te nem látod őket ugye, pedig tele van velük az egész lakás. Feleségem meghalt, seregeim elhagytak s itt vagyok egyedül, látva a rettenetes jövőt. Az uccákon megbizhatatlan és konok alakok kóborolnak, gyárakban és szervezetekben össze-vissza suttognak az emberek és egyáltalán Berlin tele van képtelenségekkel. És senki sem veszi észre a veszélyt! Ugy állok itt Berlin közepén, mint valami látnok, akire senki sem hallgat. Senki sem veszi pusztába kiáltott szavamat komolyan. Talán, ha eljönnél velem, adnék neked kölcsön egy ruhát, egy ezredesi vagy alezredesi ruhát és jönnél velem, mint szárnysegédem, hogy tekintélyem a kávéházban valamivel nagyobb legyen. Hangoztatnád a harcnak és a háborúnak szükségességét, lenne legalább valaki, aki ha előzetes megbeszélések alapján is, de igazat adna nekem. Egyszerűen megáll az eszem, ugy tűnik, hogy ez a nép ujabban a harcra való buzditást kutyába sem veszi, összeszűri a levet a zsidókkal és ahelyett, hogy harcra gyakorlatozna, menetelne, gyujtogatna, gyilkolna és rabolna, tehetetlenek módjára békésen foglalatoskodik. Hát ezt nem lehet birni tovább!" — kiáltotta az özvegy tábornok hatalmas testével a tálalóasztalnak dülve. Két kis kutyája haptákban állt előtte és farkukat csóválták. Hogy igénybe vegyem felajánlott ruháját és szárnysegédi minőségben propagandájának részesévé szegődjék, arra természetesen nem vállalkoztam, — mondja széles mosollyal fejét csóválva Rudolf Hexner és az asztal fölött széttárja két hatalmas, kiforditott tenyerét.

A szumátrai Ris uj kancsó sört rendel és egy hajtásra kiissza azt. Schlézinger ügynök áhitatosan hallgat és a volt sanfranciskói szakács, Kopping ur az asztal alatt pucolja körmeit. A varázsló Rudolf Hexner kifujja orrát és bár senki sem zavarja előadásában, csendet intve felemeli kezét.

— Még koránt sincs vége elbeszélésemnek — mondja Rudolf Hexner — képzeljék el, hogy milyen szomoruan állitottam be ezekután Horác Berger urhoz, aki szerény lakában nagyszámu családja körében és a Kronbergerstrasse 44 szám alatt a földszinten, közvetlen műhelye mögött, mert ott folytat pékmesterséget. Berger urral is itt Berlinben ismerkedtem meg, a demokraták egyik gyűlésén, ahová akaratom ellenére is besodort egy zivatar alkalmából a tömeg. Berger ur, mint mondtam, pékmester volt, azonkivül ellátta a sütőmunkások szervezetének ügyvezető elnöki tisztét. Hijával lévén bizonyos képességeknek, melyek e tisztségek és méltóságok anyagiakra való átváltását lehetővé teszik, kizárólag két kezének, kevés tőkéjének és fizetett alkalmazottainak munkájából élt, szerény keretek között. Mikor beállitottam hozzá, igen szivesen fogadtak. Nagyszámu családján kivül még néhány hallgatag és komortekintetű férfi tartózkodott a szobában, amelynek falait Bernstein és Kautsky arcképei diszitették. Horác Berger ur ült az asztalfőn, maga mellé ültetett és körülbelül a következőket mondotta: „A gyakorlati szocializmus, amelynek bár Marx vetette meg megingathatatlan alapjait, egyéb csökevényeitől eltekintve, egyben a polgári társadalom alapjait is képezi. A tőke és munka harcában mindeddig kizárólag teoretikus eredmények mutathatók fel. A munkásság szervezkedése egyben magával vonta a munkaadók szervezkedését is és tekintetbevéve, hogy ez utóbbiak jobban fel lévén szerelve a szervezkedésre,

mozgalmuk jóval erőteljesebbé vált, mint az előbbieké. Én, mint a sütőmunkások szervezetének ügyvezető elnöke, de méginkább, mint önálló sütőiparos, erről a legautentikusabban nyilatkozhatom." Majd igy folytatta, jelentős pillantást váltva vendégeivel a letarolt asztal fölött: „Féltékenyen őrködünk mindezek ellenére is elért eredményeinkre. Nem mintha tulságosan jelentékenyek lennének azok, hanem hogy létünknek valami értelmet kölcsönözzünk, tisztán ezért. Nem vagyunk végeredményben az erdőben, kompromisszumot kötöttünk a tőke uraival, igyekezünk egészséges korlátok között tartani a mozgalmat, nehogy az valakiben kárt csináljon. Hogy bevalljam önnek őszintén a dolgok lényegét, a tőkésrend az, amely bennünket eddigi magaslatunkra felemelt és megerősitett, szinte szenesitett, mondhatnám, egy, ennél nagyobb és ránézve veszélyesebb mozgalom elkerülése végett. Lehetünk-e iránta tehát háládatlanok?"

— De hiszen ez rothadás, — válaszoltam kissé meggondolatlanul — rothadás, hogy enyhén fejezzem ki magam és könnyelmű merénylet a jóhiszemű és haladó munkássággal szemben, amelynek nem lévén veszteni valója, nincs is ráutalva kompromisszumokra. „Ki beszél itt haladó munkásságról és egyéb rendőri felügyelet alatt álló szervezkedésekről? Sajnálatosképpen vannak egyes turbulens elemek — folytatta gyanakvó házigazdám tovább —, amelyek a mi létünket is veszélyeztetik. Egyes bolondos fickók, tanulatlan és előképzettség nélküli sötét figurák, akik bennünket jobban gyűlölnek, mint a polgári rendet és annak egész ideológiáját. Magam is ismerek többet közülük és elővigyázatos felkészültséggel figyelem mozdulataikat. Mi itt minden este egybegyülekezünk, itt beszélünk egész hajnalig, sőt még tovább is beszélünk és gyülekezéseinken ma már lehet mondani minden beszédünk ezen turbulens elemek ellen irányul."

Ösztönszerüleg furcsálva ezt a gondolkodást, nem is titkoltam azt és igyekezve kifejezésre juttatni , igy válaszoltam: „Egy olyan tiszta kép alakult ki mindezek után bennem, amely mélyen megváltoztatta mindeddig fennálló véleményemet. Egy tiszta kép, ha nem is a leghizelgőbb és a legtiszteletreméltóbb. Hová jutunk, kérdem, hát hová jutunk? Hová jutunk, hol van egy tiszta ember és hol van egy tiszta gondolat? Hogy az igazságot ne keressük, szerényen megelégedve egy tiszta emberrel és egy tiszta gondolattal, de hát hol van ez?" Erre Horác Berger ur rágyujtva szokásos esti szivarjára, igy válaszolt: „Egy tiszta ember és egy tiszta gondolat! Ugy látom, ön nem a dolgok lényegét keresi és gondolkodásában meglehetősen korlátozott, elképzeléseiben pedig a jámborságig idealista. Mintha csak magamat látnám évtizedekkel ezelőtt, amikor még két tenyérrel kenyeret dagasztottam, — és mutatta két hatalmas tenyerét. — Nem akarom meggyanusitani önt, — folytatta még — de amint látom itt barátaim, hű feleségem és kedves gyermekeim arcán, mindannyiunknak az a titkolt nézete, hogy önben egy sötét és rendzavaró elem rejtőzik. Itt Berlinben nem szokatlan ez. A mi hatalmunk a tőke és a polgári uralom árnyékában megingathatatlan és ha valamit kezdeni akar, előre megmondhatom, csak ugy viheti valamire, ha letesz bolondos szándékairól." Tekintettel az idő előrehaladott voltára, felemelkedtem — mondja két keskeny vállát tájékoztatásul felhuzva Rudolf Hexner — és elnézésüket kérve távoztam. Horác Berger ur nagyszámu családja körében és hallgatag barátaitól övezve még ott maradt a letarolt asztal körül. Amint kiértem az udvarra, láttam, hogy kinyitják az ablakot és szellőztetnek utánam.

— Még elmondom röviden tanulságos kalandomat a bölcselőkkel és az elmélkedőkkel is, — mondja Rudolf Hexner és hosszu ujját belenyujtja az üres borospohárba, kihalászik belőle egy döglött legyet és ügyes mozdulat-

tal átfricskázza a szagos leánderbokrok fölött. — Tehát meglehetősen kiábrándultam, de ismereteimben megerősödve ugy határoztam, hogy az éjszakát a Berlinben átutazó filozófusok és elmélkedők közismert szállodájában töltöm, amely a Potsdammer Platz környékén egy csendes kis uccácskában épült. Ez a ház egy szürke, egyemeletes kis épület, alig különbözik épités szempontjából egy kisebbfajta kolostortól, kinézés szempontjából pedig egy másodrangu garnitól. Alacsony bolthajtásos folyosókról kis cellák nyilnak szanaszét, számozva és néhány idős háziszolga felügyelete alatt. A vendégszobák berendezése is a legegyszerűbb. Kis harang csüng az előcsarnokban. Homályos villany ég a folyosókon és az ablakokon vasrács feszül. Ide tértem be én is, hogy elfoglaljak egy szerény szobát és nyugvóra térjek. Egyszerű ruházatom senkit sem ejtett tévedésbe, sem szomoru arcom, sem töprengésem. Láttak ebben a hotelben nálam még nagyobb csodákat is. A ház előirt és kifüggesztett rendjének értelmében jelentkeztem az irodában egy idősebb férfinél, aki karonfogott és miután kifizettette velem szobámat egy bizonyos időre, hangos sóhajtozások között felvezetett az emeleti közös terembe, ahol még lefekvés előtt néhány beteg bölcselő beszélgetett. Hatalmas füst töltötte meg a szobát és az egyik sarokban harmónium állott.

— Itt azonnal megismerkedtem pár elmélkedővel, akik köszvényüket gyógyitani, vagy ügyes-bajos dolgaikat elintézni jöttek Bajorországból Berlinbe s akik nem fogytak ki a bűnös város ócsárlásából. Igy elbeszélgetve velük, én magam is alkalmasnak véltem a pillanatot, hogy rámutassak e megértő lelkek társaságában a dolgoknak azon helyzetére és sivárságára, amelyek orvoslásra szorulnak s amelyek egyben a bölcselet és a hit mármár megingó alapjait képezik. A jámbor egyének figyelemmel kisérték szavaimat, majd egymásra tekintettek és jelentősen hallgattak. Majd egyikük, bizonyos dr. Ahles nevezetű, igy szólt: „Ha nem csalódom és jól megértettem minden szavát és a szavai mögött bujkáló gondolatot, melyet a szavak részben eltakartak, részben kifejezésre juttattak, akkor mereven vissza kell utasitanom mindazokat a vádakat és beállitásokat, melyek csalhatatlan bölcseletem mulasztásait célozzák. Sajnálatos dolog, hogy létezhetnek még napjainkban egyének, akik egyéb bölcseletről is tudomást vesznek, hacsak elméletileg is, mint a miénk. A természet ősi törvényeire hivatkozva ki kell jelentenem, hogy igazság csak egy van és ez minden bizonnyal az, amit mi képviselünk."

— Szokásom, — folytatja Rudolf Hexner és a kinyilt ajtón át kitekint a csendes uccára, — hogy ha más beszél, én csendben hallgatok. Megvártam tehát mig dr. Ahles beszélt, majd rámutattam csendes szavakkal azokra a veszélyekre, melyek a biztonság vak nemtörődömségének következtében csak szaporodhatnak, a közömbösségre, amely porlaszt és a tudatlanságra, amely a hitnek bár melegágya, de harci eszköznek a válság pillanataiban egyáltalán nem mondható. Dr. Ahles fölényesen mosolygott és igy válaszolt: „Hisz éppen ezek a mi erősségeink! Ha ismerné gondolkodóink és bölcselőink csalhatatlan tételeit, nagyon jól tudhatná, hogy azok frisseségüket csak oly módon voltak képesek évezredeken át változatlanul megtartani, hogy az emberek előtt általánosságban ismeretlenek. Ma már lehet mondani, hogy az ostobaság és a tudatlanság az egyetlen fegyverünk, eltekintve az anyagiaktól. De kérdem, volt-e valami nemes és tiszteletreméltó, aminek ne siettünk volna e két évezred alatt a segitségére, ha bántalmazás, vagy pusztulás fenyegette azt? Miután megerősödtünk földi hatalmunkban, nem támadtunk-e mindent, ami támadásraméltó? Nem siettünk-e annakidején a fejlődő kapitalizmus segitségére a jövőbe vetett bizalom kecsegtető reményével? Nem voltunk-e ott a tudo-

mányok népszerűsitő elferditésénél, amikor tételeinket veszély fenyegette? Nem voltunk-e ott az első gyarmatositásoknál, tételes és fanatikus szavainkkal, az imperialisztikus hatalmak oldalán? És még ezer és egy hasonló kérdést tehetnék fel e vonatkozásban. Ne üsse tehát bele orrát avatatlanul a mi dolgainkba."

— Hajnalban még sötét volt, felmentem a tetőre, fölöttem millió csillag ragyogott és én ott lebegtem a térben a város, a föld és a nép fölött! — mondja Rudolf Hexner zavaros fénnyel szemében a szagos leánderbokrok alatt. Szemben a sasorru férfi még mindig mereven nézi őt, maga elé rakott két kezével az asztalon. A szumátrai Ris, a volt sanfranciskói szakács Kopping ur és az ügynök minden szavára áhitattal figyelve ülnek székeiken. Rudolf Hexner még igy folytatja:

— Nohát, ezek voltak az én berlini kalandjaim. Igy ismertem én meg az ellenséget és igy ébredt fel bennem a változtatás szükségessége. Kevergettem a jelent és a jövőt, a valóságot és a lehetőségeket, ezt a züllött életet és a föld tiszta erdőségeit. Hallgat a nép, ugye hallgat! Ha hallgat a nép, az azt jelenti, hogy a nép valamit akar. Mi más lenne az én kötelességem, mint felébreszteni a gyűlöletet, megtisztitani hazugságoktól ezt a világot, lehetséges-e ez? Talán lehetséges, de csak egy másik hazugság felélesztésével. Nohát ez az, amire én szivesen és küldetésszerüen most vállalkozom.

A szumátrai Ris kissé előrehajol, megfogja Rudolf Hexner kezét és igy szól:

— Természetesen itt Berlinben sok minden megtörténhetik, ez érthető! Ma a világnak minden egyéb kell, mint értelem. Érthetetlen csodák kellenek, zugó erdők, vér és misztérium, szép szavak, borzongás és lobogó. De hogy ezt egy ember adja, ahhoz heroizmus kell, fiatalság és erő. Miért nem küldötte el inkább a fiát? Vagy nincs önnek fia?

Rudolf Hexner most kivörösödik, hosszukás feje még jobban megnyulik a leánderlevelek alatt a füstben, bekecsét kigombolja felül, dühös és engesztelhetetlen. Mérhetetlen dac tükröződik szemeiben. Ujjaival ingerlékenyen dorombol az asztalon.

— Nekem sohasem volt fiam! Magtalan vagyok, — mondja tehetetlen gyötrelemmel. A kitömött madarak üveges szemmel tekintenek le a falakról, kinn a szél fütyül. Még késő éjszaka van. Egy kutya a sarokban hangosan morog és fogát vicsorgatja. Értelmetlen lármával szólal meg egy villanyzongora.

GEREBLYÉS LASZLÓ: KÉT VERS

A VÉRTESHEZ (Féja Gézának)

Mintha az édesanyja volnál:
óvd harapós, gonosz szelektől
ezt a falut! mely hozzád búvik,
mint akit üz seregnyi csendőr.

Ezt a falut: óh, ezt a népet,
— hisz árvagyermek —, más nem őrzi!...
de rásugárzó szeretettől
meglásd, hamar fog nagyra nőni.

TÖPRENGŐ

Be szép-kövér, be röfögős
most ez a disznó-csorda!
mintha a mennyből szüntelen
csak „kukrica" csorogna.

De mért borus, mért hallgatag
mögötte a kanásza?
búsul a kedvese után?...
vagy tán jobb sorsra vágyna?...

A BUKOVINAI MAGYAROK

Irta: JANCSÓ ELEMÉR

A Kárpátoktól északkeletre, Rădăuţi és Suceava városok környékén, több száz kilométernyire a legközelebbi összefüggő magyar nyelvterülettől közel másfél száz éve él néhány ezernyi kivándorolt magyar, kiknek sorsáról az utóbbi időkben alig lehetett valamit hallani. A bukovinai magyarság sorsa örökös kisebbségi életre kárhoztatott. Helyzete azonban 1867 és 1918 között, a dualizmus révén, sokkal jobb volt nemzeti szempontból, mint a világ bármely részére szakadt magyarságáé. Gazdasági és kulturális nehézségei voltak a multban is, sorait járványok, kivándorlások és háborúk pusztitották, de számban és fejlődésképességben ma is úgy áll, mint a béke legboldogabb éveiben. 1918 után ez a kicsiny, alig tizenegyezer lelket számláló magyarság Romániába került. Már-már azt lehetett hinni, hogy sorsuk a moldvai és bukaresti magyarokéval együtt, a kisebbségi élet fővonalába kerül és ha anyagiakban nem is, de legalább erkölcsiekben maga mellett tudhatja a kulturában és gazdasági erőben nálánál sokkal erősebb romániai nyelvtestvéreit. Sajnos, az 1918 utáni események nem ezt mutatták. Következőkben látni fogjuk, milyen változásokon ment át Bukovina maroknyi magyar népe és milyen gazdasági és kulturális folyamatok befolyásolják életét. Előbb azonban vessünk néhány pillantást a történetükre.

A bukovinai magyarság története a mádéfalvi vérengzés után kezdődik. A *siculicidium* után tömegesen menekülnek ki az elkeseredett székelyek Moldvába és a török tartományokba. A bujdosók jövőjüket még mindig inkább látták biztositva idegen földön, mint otthon, hol a császári önkény ősi jogaikba gázolt. A menekülők nagy része Moldvában talált uj otthonra, hol már századok óta nagyszámú magyarság élt. Itten kereste fel a bujdosókat *Mártonffy Mór* misszionárius és hosszas rábeszélés után sikerült rábirni a menekültek egy részét, hogy Bukovinába telepedjenek. Igy jöttek létre Bukovinában *Fogadjisten* és *Istensegits* községek. Mártonffy telepitési akciója nem egyéni iniciativára történt, hanem az osztrák kormány kimondott óhajára. Bukovina ugyanis csak a XVIII. század második felében került Habsburg jogar alá és Mária Terézia fiát, Józsefet bizta meg, hogy az uj tartományt megtekintve, azt politikailag és gazdaságilag minél hamarább és jobban kapcsolja be az összbirodalom vérkeringésébe. József főherceg nagy ambicióval vállalta a rábizott feladatot, de minden jószándéka mellett, már a kezdet kezdetén, komoly nehézségekkel kellett megküzdenie. Bukovinát az osztrák megszállás előtti időben háborúk dulták, lakossága nagy része kipusztult, szétszóródott, még a termékeny völgyeket is aránylag kis számú lakosság tartotta megszállva. A kereskedelem, az ipar és az intenziv mezőgazdálkodás, jóformán ismeretlen fogalmak voltak e jobb jövőre hivatott tartományban. Első feladat volt tehát betelepiteni a termékeny földeket földmüveléshez értő, kereskedelmet és ipart üzni tudó lakossággal, mely később a császári politika előrelátó számitásai szerint, jó adófizetője lesz majd a birodalomnak. Bukovina betelepitése nagyjában ugyanugy történt, mint a török háborúk után a nagy magyar Alföldé. Az osztrák birodalom minden részéből özönlöttek a telepesek a Szeret és a Suceava völgyébe és a gyér lakosságú tartomány csakhamar megtelt lengyel, német, ukrán, román lakossággal és a Moldvából hozzájuk csatlakozó magyar telepesekkel. Igy keletkeztek a telepités első éveiben az első magyar községek is.

Istensegits és Fogadjisten csakhamar virágzásnak indultak. Lakóinak a hosszú évek üldöztetései után jól esett a munka és a biztos megélhetés, megszerették uj hazájukat és nyomukban uj magyar telepesek vándoroltak be. Nemcsak a román tartományokból, de a Székelyföldről is. Közben Hadik Andrást bizta meg a császári kormány Bukovina kormányzásával. Hadik csakhamar nagy népszerűségre tett szert. Megbizását Bukovina beszervezését illetőleg sikeresen teljesitette. A bujdosó magyarok többizben fordultak hozzá és további telepitések lehetővételét kérték tőle. Hadik örömmel teljesitette honfitársai kérését. Igy jött létre rövid idő alatt 1785-ben a moldvai bujdosók két uj faluja, *Hadik-* és *Andrásfalva*. A magyar telepesek eleinte jól el voltak mindennel látva. Bukovina teljhatalmu kormányzói földet és gazdasági eszközöket adtak mindannyiuknak. A nagy magyar telepesfalu megalakulását követte II. József császár idején, az 1786-ban alapitott *Józseffalva* is. Természetesen a bujdosók visszahozatalát és egy állami életbe való bekapcsolását igy sem sikerült teljesen megoldani. A kimenekültek nagy része továbbra is kintmaradt a török tartományokban és nem követte kis számu társainak települési szándékát. Magyar telepitéssel még később is próbálkoztak Bukovinában. A tartomány krónikái két magyar telepesközség nevét őrzik, de mindkettő, *Laudonfalva* és *Tomnatik* is rövidéletűeknek bizonyultak. Tomnatikot 1826-ban 30 András- és hadikfalvi család alapitotta, de a telep lassan elsorvadt, magyar lakói visszavándoroltak anyaközségeikbe és utolsó maradványukat az 1866-os éhinség pusztitotta el. Laudonfalva szintén hasonló sorsra jutott. Kisebb számban voltak még magyarok a Józseffalva melletti *Strojeşti* községben is, de néhány évtized alatt vagy visszavándoroltak Józseffalvára vagy elvesztek az e falvat egyre nagyobb számban elözönlő románságban.

A bukovinai magyarság nagyrésze csikmegyei eredetű. Csak kisebb számmal költöztek soraik közé székely protestánsok is. A kivándoroltak helyzete a 48 előtti időkben se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágyainak sorsa. Azok, akik nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint szegény, de önálló életet élő társaik. Földesuraik rabló és gonosz bánásmódja még ma is él a nép emlékezetében. Józseffalván sokat mesélnek azokról a kényszermunkákról, amiket annakidején törvényesen vagy törvénytelenül földesuraik rájuk kényszeritettek. Különösen a tiszttartók kegyetlenkedései lázitották fel nem egy izben a békés és türelmes józseffalvaiakat. Elkeseredésük a mult század első negyedében érte el tetőpontját és néhány évtizedes telepes élet után, nagy részük titokban, éjnek idején szökött vissza Moldvába, hogy földesuraik zsarnokságától megszabaduljanak. A kimenekült családok helyébe, a falu egykori urai románokat hoztak. Igy lett a mult század első negyedében az azelőtt tiszta magyar községből egyelőre magyar többségű, de vegyes lakosságú falu. A jobbágyfelszabaditás ezeknek a visszaéléseknek nagy részét megszüntette és lényegesen javitott a bukovinai magyarok helyzetén. Pár évtized alatt erős és jómódú kisgazda réteg alakult ki mind az öt magyar faluban. E falvak gazdasági virágzását még jobban elősegitette a tartomány fővárosának, Csernovitznak gyors fejlődése, a közeli Rădăuţinak és Suceavának növekvő kereskedelme és ipara. E fejlődést csupán az 1866. évi járványok és az ezt követő éhinség szakitotta rövid időre meg, de a lakosság gyors szaporodása e sulyos veszteséget is hamarosan kipótolta. 1880-ban Bukovina magyarjainak száma eléri a tizezret. A 67-es kiegyezés után helyzetük lényegesen javul. Az egyre növekvő magyar nacionalizmus hamar felismerte jelentőségüket és a hir-

lapok által felkeltett érdeklődés nyomán csakhamar nagyszabásu telepitési akció indult Magyarországra való telepitésük érdekében. A régi Magyarország telepitési mozgalmai közül ez az egyetlen, mely részben sikerült.

A telepitésre az Alduna szabályozása adott alkalmat. A magyar kincstár a Duna szabályozása révén uj területek birtokosa lett s mi sem volt természetesebb, hogy a bukovinai magyarok hazatelepitésének hivei, akciójukat e konkrét szükséglet kielégitésével kapcsolták össze. A bukovinaiak meghallva azt az általános érdeklődést, mely sorsuk iránt a régi hazában megnyilvánult, küldöttséget menesztettek Budapestre és a kormánytól hazavitelüket kérték. Kérésük hamarosan meghallgatásra talált. 1882 decemberében bizottság alakult hazavitelükre. Hatalmas társadalmi propaganda révén sikerült annyi pénzt összegyüjteni, hogy egyelőre ezer ember visszatelepitése biztositottnak látszott. 1883 elején a bizottság vezetői, Odescalchi herceg és Szádeczky Lajos történész kiutaztak Bukovinába. A visszavándorlás még ez év tavaszán megindult. Három vonattal, összesen kétezerkétszáz ember ment Magyarországba. De igy is sokan maradtak le és ingóságaikat eladva, kénytelenek voltak a hosszu utat szekéren tenni meg. A visszatértek nagy része az Alduna vidékén telepedett le. Három község keletkezett itt: *Hertelendifalva, Sándoregyháza* és *Székelykeve*. A telepitési akció ezzel be is fejeződött. De a bukovinai magyarok később is tértek nagy számmal vissza és egy részük Déva mellett, másrészük Gyorokon, Aradmegyében, továbbá Marosludason, Sármáson és Vinczen telepedett le. A 83-as kivándorlás nagyon leapasztotta a bukovinai magyarok számát, de rövid másfél évtized alatt az öt falu népessége ismét tizenkétezerre emelkedett. Mivel e falvak határai szüknek bizonyultak a megélhetésre, uj kivándorlás indult meg, de ezuttal nem Magyarországba, hol az irántuk való lelkesedés szalmalángja rég kialakult már, hanem Kanadába és az Egyesült Államokba. Kanadában a bukovinai kivándorlók egy része uj falvat alapitott, mely ma is virágzó fejlődés képét mutatja.*

*

A bukovinai magyar falvak nagy része Rădăuți környékén van, és e jelentős kis városkát félkörben veszi körül. Legészakabban Andrásfalva fekszik, tőle pár kilométerre délre Hadikfalva, majd Istensegits és Fogadjisten. Ezen a magyar telepen él a bukovinai magyarság nagy többsége, mintegy tizenegyezer ember. Hadikfalvától délre, Suceava közelében fekszik Józseffalva, román és német falvak között. 40-50 kilométerre a többi magyar teleptől. A magyar falvak környékén jórészt románok laknak, de itt-ott rutén lakossággal és erős német telepes falvakkal is találkozunk. A rutének nagy része és egy-két kisebb német szórvány elrománosodóban. A nagyobb német falvak társadalmi szervezetük tekintetében mintaképül szolgálhatnának a közeli magyar falvaknak.

A bukovinai magyarokat két csoportra oszthatjuk. A délit alkotják a teljesen magukra hagyott józseffalviak, kiknek helyzete — izoláltságuk folytán — sokkal rosszabb nemzetiségi szempontból, mint az északiaké. Józseffalvának nemcsak a környéke román, de maga a falu is 45 százalékban az. A románok száma már a háború előtti években is növe-

*A bukovinai csángók történetét nem dolgozták fel, rájuk vonatkozólag legtöbb adatot a bukovinai csángók nagy képes naptárának négy évfolyamában találunk (1911-15) részint papjaik, részint magyar történészek és publicisták tollából.

kedő tendenciát mutatott. Pedig a 90-es években még alig 25-30 százalékát alkották a falu lakosságának. Ez azonban nem a magyarok elrománosodásának folyománya, hanem egyrészt a békebeli nagy magyar kivándorlás következménye, melynek folytán a magyarok földjei jórészt az ő kezükbe kerültek, másrészt a földreformé. De ezért nyelvében ma is magyar. A faluban élő románság és magyarság között összeházasodás nincs és ha van, ritkán, az még most is a magyarság javára történik. Megmaradásuk egyik okát éppen ebben a vallási és társadalmi elkülönülésben kell keresni.

Az északi telepek helyzete a Józseffalváénál kedvezőbb. Itt már nagy tömegű magyarság él egymás mellett és a románositási törekvésekkel gazdaságilag és kulturálisan is jobban szembe tud szállani. Legrosszabb a helyzet Fogadjistenen, mely Józseffalvánál is kisebb telep. Mig Józseffalván 7-800 magyar él, addig itt összesen 250-en laknak. Iskolájuk nincs, egyházilag pedig a szomszéd Istensegitshez tartoznak. De zárkózottságuk révén, beolvadásról itt sem lehet beszélni. Hadikfalva, Andrásfalva és Istensegits, tiszta magyar faluk, mindössze 150-200 zsidó él közöttük és néhány német, román és lengyel család. Tizenegyezer magyarral szemben alig 200 másajku.

A bukovinai magyarság igazi centruma Hadikfalva, amely egyébként egyik legjelentősebb vasuti gócpontja Dél-Bukovinának. De nemcsak vasuti csomópont, hanem fontos kereskedelmi átvonuló hely is Hadikfalva. Csernovitzba, Rădăuțba és Szeretbe rajta át vezetnek az autóbusz vonalak, ezzel a falu kereskedelmi életének is nagy lendületet adva. Bevándorlások lengyel, német és rutén részről kisebb mértékben mindig voltak a bukovinai magyar falvakban (ezt a személynevekből is meg lehet állapitani), de a bevándorlók rövid idő alatt kevés kivétellel mind elmagyarosodtak. Hadikfalvának a hivatalos népszámlálás adatai szerint 1930-ban 4573 lakosa volt. Az egyházi kimutatások szerint 1920 és 1930 között 2779 ember született Hadikfalván és 1489 ember halt meg. A tiszta szaporulat tehát 1280. Ugyanezzel a nagy szaporulattal találkozunk a többi magyar falvakban is. Sajnos a nagy gyermekhalandóság és a ragályos betegségek pusztitásai a lakosság óriási növekedését nagy mértékben ellensulyozzák. Ha igy halad, a bukovinai magyar falvak gyarapodása a legközelebbi népszámlálás 11.000 magyar helyett már tizennégyezret talál itt. Akármelyik bukovinai faluba menjünk, mindenütt a gyermekek nagy tömege és a hosszú végeláthatatlan uccasorok tűnnek szemünkbe. Egyedül Hadikfalván közel ezer ház van. Andrásfalva és Istensegits végtelenbe nyúló sugárutjai a nagy magyar Alföld óriási kiterjedésű falvaira emlékeztetnek. A tultömöttség különösen Hadikfalván nagy, hol a falu határa négyezer hektár; vagyis egy lakosra átlag még egy hektár föld sem esik. Az utóbbi években Hadikfalva uj kis rajt bocsátott ki magából *Satumare* községbe. Ez a raj rövid másfél évtized alatt megvetette lábát az uj községben és ma már kétszáz lelket számlál. Ugy Hadikfalván, mint Istensegitsen és Andrásfalván magasabb mezőgazdasági kulturával találkozunk, mint a környező falvakban. A lakosság főterményei a hagyma és a káposzta.

Hadikfalva után nagyság szerint Istensegits következik. 1930-ban 3139 lakója volt, ma jóval több. Itt is volt földreform, de a föld nagy részét itt is a szomszéd falvak lakosai kapták. A bukovinai falvakban, minél nagyobb faluba megy az ember, az átlagos szegénység annál nagyobb. A falvak sűrűsége miatt terjeszkedni semerre sem lehet. Egyetlen mód az intenziv gazdálkodás és a kivándorlás volna. Ma mindkét eshetőség megszűnt. Bukovina legészakibb magyar faluja Andrásfalva. Az

1930-as statisztika szerint lakosai száma 2539. Ez az egyetlen falu, ahol reformátusok is laknak. Egyházközségük már több, mint százéves, de hiveik száma a háromszázat sem éri el. Uj templomukat a háború előtti években avatták fel, régi felekezeti iskolájuk is van, hova kb. 75 kizárólag református gyerek jár. A hivatalos statisztikai adatok szerint Hadikfalván, Andrásfalván és Istensegitsen összesen 10.251 lélek élt 1930-ban 2.082 épületben. Nemzetiségileg 98 százalékban magyarok. Ez a szám azóta erősen emelkedett.

A bukovinai csángó-magyarok gazdasági viszonyairól pontos és a modern szociológiai követelményeknek megfelelő tudományos képet adni nagyon nehéz. Legfőbb akadály a statisztikák hézagos volta. A magyar falvak lakossága legnagyobbrészt kisbirtokos. Birtokkülönbség van itt is a parasztság körében, de a gazdag parasztok száma kevés. Hadikfalva ötezer lakójából mindössze 20-30 földműves birtoka haladja meg a harminc holdat. Átlagjában ugy Hadikfalván, mint a többi magyar telepesközségben egy-egy család két-négy holdnál többel nem igen rendelkezik és ebből a néhány holdból kell megélnie sokszor tiz-tizenöt embernek is. Valamikor a kilencvenes években átlag 20-30 hold földje volt egy-egy gazdálkodónak. Ma ez a folyamat a háború utáni években még rohamosabban halad előre, a föld mind jobban és jobban aprozódik szét. A föld szétaprozódása rövidesen odavezet, hogy a bukovinai magyar falvak lakossága nagy többségében teljesen leszegényedik, nem lévén számára sem a kivándorlás, sem sulyos anyagi helyzete miatt az uj földvásárlás lehetősége adva. A földnélküliség egyre növekvő folyamatát Hadikfalván figyeltem először meg. A falu külső negyedei szegénységben nem különböznek a nagyvárosok nyomortanyáitól. Vannak házak, ahol hiányoznak a legegyszerűbb butorok is, mert a háború alatti orosz pusztitás következményeit még mai napig sem tudták — nagy szegénységük miatt — kiheverni.

A bukovinai magyarság legnagyobb problémája a nagy szaporaság. A moldvai csángókhoz hasonlóan, minden családnak legalább 8-10 gyermeke van. E tekintetben sem a háború, sem az azt követő mély gazdasági-erkölcsi válság változást nem hozott. Hogy a bukovinai magyarság nyelvi szempontból oly jól áll és sorsa a közeljövőre is biztositottnak látszik, annak okát éppen nagy szaporaságában kell keresni, mellyel a háborúütötte hézagokat néhány év alatt pótolta. A kivándorlás teljes megszűnése nehéz helyzetet teremtett e falvak fokozatosan növekvő szegény rétegei számára, akik kenyerüket falvaikban nem tudják megkeresni s kénytelenek munkájukat áruba bocsátani, sokszor a legmegalázóbb feltételek mellett. Különös előszeretettel mennek közmunkákra, legtöbbjük azonban a Botosani, Dorohoiu, Roman, Iasi körili nagybirtokokon végez szezonmunkát. Hogy milyen keveset kapnak munkájukért, ugy a falvaikban levő birtokosoknál és gazdagabb parasztoknál, mint Moldvában, arra jellemzésül álljon itt néhány adat. Fogadjistenen pl. a *Capri*-féle mintagazdaságnál, hol minden a racionalizált mezőgazdaság legutolsó eredményei szerint folyik, a szomszéd falusiak 25 lej napszámot és kosztot, a helyi magyarok viszont csak 15 lejt kapnak koszt nélkul. A regáti nagybirtokosok a háború utáni években aránylag tűrhetően megfizették munkájukat, de a gazdasági válság beálltával, épp a krizisre hivatkozva, ugy a pénz, mint a természetben való fizetés tekintetében a lehető legmélyebbre szállitották le. Volt alkalmam számos ilyen munkaszerződést látni Istensegitsen, miket a községi biró jelenlétében, a moldvai nagybirtokosok intézői és a munkájukat eladó parasztok egymás között kötöttek. A tél közepén, mikor a magyar falvak szegényei nélkülöz-

ni kezdenek, kifogy utolsó kenyerük s fájuk, akkor jelennek meg a Regat ismert munkaszerzői, hogy a kiéhezett parasztokat munkára toborozzák. És a szegény parasztság, melynek életnivója hallatlanul alacsony, igényei minimálisak, minden esetben belemegy a leglealázóbb munkafeltételekbe és jóformán ingyen eladja saját és családja munkáskezeit. Tavasszal és nyáron a cukorrépa ültetvényekre tömegesen vonulnak ki szekereiken. Legtöbb munkás elviszi családját is, tizéves gyermekétől felfelé. Természetesen nemcsak a teljesen földnélküliek mennek Moldvába, de az egy-két holddal rendelkezők jórésze is, mert népes családjaik eltartására e néhány hold semmiképpen sem elegendő. Egy férfi keresete négy hónap alatt 1800 lej és 700 kg. kukorica. És mégis, amikor megjelennek télen a regáti bojárok ügynökei, a szegény nép tömegesen siet eléjük, hogy szó nélkül aláirja az egyre rosszabbodó szerződési feltételeket. A moldvai szezonmunkának rendkivül sok káros következménye van. A tüdőbaj és a trachoma elterjedésének egyik főokát szintén a szezonmunkák alatti egészségtelen lakás és élelmezési viszonyoknak tulajdonithatjuk.

Volna még egy megélhetési lehetőség a tulszapora népesség számára: az ipar. Ezen a téren azonban nem történt elég felvilágositó munka soraikban. Ezért van az, hogy a legtöbb falusi iparos a magyar falvakban is vagy zsidó vagy bevándorolt és elmagyarosodott német. Alig néhány magyar megy ujabban ipari pályára, számuk azonban elenyészően kevés. A meglévő iparosok helyzete sem rózsás. Iparengedélyeiket állandóan adják vissza, mert nem birják fizetni az egyre növekvő adókat.

Bukovina magyar falvai gazdaságilag csak a környező városokkal tartanak fenn összeköttetést. Erdélybe se iparosnak, se gyári munkásnak nem mennek. Igy tehát az erdélyi magyarsággal semmiféle közvetlen kapcsolatban nincsenek. Gyéren bár, de vannak kapcsolataik a moldvai magyarokkal. A nyári munka folyamán gyakran dolgoznak együtt az ottani csángókkal sőt nem egyszer jutnak el magyar falvakba is. Nyelvi szempontból sem a moldvai tartózkodás, sem a katonáskodás nincs döntő jelentőséggel. Románul valamennyien megtanulnak, de nyelvük tisztaságát ez egyáltalán nem befolyásolja. Ebben a tekintetben össze sem lehet őket hasonlitani a moldvai csángókkal, akiknek tekintélyes része tömegesen használ ma már román szavakat, sőt sok helyt kevert nyelven beszél.

A bukovinai magyar falvak egészségi viszonyai felettébb rosszak. A gazdasági válság elmélyülése még jobban növeli a gyermekhalandóságot, mert a szegény szülők nagyszámu gyermekeinek még a minimális táplálékot sem tudják biztositani. Különösen nagy a tüdővész pusztitása. Hadikfalván a járásorvos statisztikája szerint 50 százalékra emelkedik a tüdőbajos gyerekek aránya. Helyenként a lakosság 20-30 százaléka trachomás, s bár Hadikfalván van állandó körorvos és patika is, beható orvosi kezelésről a nagy szegénység miatt szó sem lehet. A bukovinai magyar ember háza rendkivül tiszta, legtöbb helyt két szoba konyha van, s közülük az egyik vendégszoba. De a vendégszoba fenntartása ma egészségtelen és káros, mert benne a család nem lakik, csupán disznek használja. Legtöbb család, bármilyen nagy legyen is, egy szobában él. Ilyen körülmények között természetesen a tüdőbaj és minden más betegség tömegesen szedi áldozatait.

Vallási tekintetben a csángók 95 százaléka katholikus. Csupán Andrásfalván van református egyházközség. Egyházi téren intenziv vallásos életet tapasztalni mindenütt. 1918 előtt Bukovina katholikus papjai a lembergi hitközség alá tartoztak, ma a Iaşi-éhoz csatolták őket.

Püspökük, *Robu,* (eredetileg csángó) a megüresedett két papi állást a legutóbbi években — szemben moldvai intézkedéseivel — magyarokkal töltette be. A vallásosság számos jelével lehet találkozni mindenütt. A háború utáni években egyedül Hadikfalva lakói 700.000 lejt költöttek templomuk restaurálására. Sokat áldoznak katholikus nyomtatványokra és lapokra is. A falvak tele vannak keresztekkel, a házak belsejében pedig régi és uj szentképek tömege disziti a falakat. Műkedvelő előadásaik is a legtöbbször vallásos témájúak.

Népművészet tekintetében a bukovinai magyar falvak semmi különöset nem nyujtanak. Szőtteseik nagyrészt a Csikból hozott motivumokat őrizték meg, de itt-ott a környék befolyása is érződik már. Balladáik és népdalaik értékesebb részét *Bartók* még a háború előtt összegyüjtötte. Ujabban *Domokos Pál Péter* járt közöttük és próbált hasonló irányú kutatást végezni. Sajnos e téren sokat nem várhatunk. A műdal teljesen kiszoritotta a régi balladákat és dalokat. Volt alkalmam egy idősebb asszonnyal elénekeltetni néhány régi balladát, de közelebbi vizsgálódás után ujat ezek között sem találtam. Az Erdélyszerte fellendült dalkultusz utolsó hullámai ide is elértek. Istensegitsen néhány éve jól vezetett dalárda működik. Lelkes tagjai rövid idő alatt sokat tettek már a magyar dal megszerettetése érdekében. Istensegits tudós plébánosának, *Elekes Dénesnek* kezdeményezésére pedig, ki egyébként a bukovinai magyarok részletes történetének megirásával foglalkozik, nagyszabású akció indult meg egy magyar kulturház létesitésére. Mindennél fontosabb azonban az iskolakérdés és az iskolán kivüli nevelés mielőbbi megoldása.

BOSZORKÁNY-KÓRUS

Irta: FODOR JÓZSEF

Merre vert, bús szemmel látok,
Elrothadtak a virágok,
Csúzos hűsben, esővizben
Szár a szárra fonva reccsen,
Szirmok alvadt szeme kékje
Néz a halál vén ürébe.

És puffadtan és dagadva
Nyil a fáknak év-vert odva,
Cserviz dögletes levétől,
Mirigygombáknak a mélyből,
Légző kutjaim akadnak,
Dohtelt szelek iramodnak.

Csontsenyvesztő, késő fénynek,
Pocsvizben erjedt levélnek
Zsirként nyulos vak levében
Boszorkány főz mérges délben,
Széjjel hinti, s merre elhat,
Átkot mondva, minden hervadt!

KULTURKRÓNIKA

TIZ NAP SZLOVENSZKÓN

Egy irodalmi vándorut alkalmából tiz napot töltöttem Szlovenszkón. Akikkel együtt jártam, négy erdélyi iró volt: Ligeti Ernő, Kacsó Sándor, Molter Károly és Szentimrei Jenő; s diszitőnek és szinesitőnek egy ismert erdélyi előadóművésznő: Sz. Ferenczi Zsizsi.

Ebből az összeállitásból, amely éppen ugy volt öntudatos egybeállás, mint amennyire önmagától adódott: világosan kitetszik, hogy elsősorban nem az „erdélyi irodalmat" akartuk helybeszállitani a szlovenszkói magyarságnak, hanem inkább azt a szellemi magatartást próbáltuk megismertetni velük, amelyet történelmi vonatkozásánál fogva, nemkülönben születési- és lakóhelyünknél fogva, emlegetünk erdélyinek.

Ha ez sikerült, akkor utunk egyik eredményét elértük.

A másik eredménye a tapasztalat, melyet a csehszlovákiai magyarságról, mint államalkotó kisebbségről és mint magábanvéve egységes magyar néptömegről szereztünk.

Nem voltam közömbös, különösen az utóbbi esztendőkben, ennek a magyarságnak életét illetőleg. Egyformán és nagyon érdekelt az a magatartása, mellyel életét, — gazdasági, közmüvelődési és politikai vonatkozásban — biztositani óhajtotta az uj állam keretei között; s az a szellemi felfogás és öntudat, amellyel az ő külön társadalmát és nemzetiségi értékeit igyekszik megtartani és fenntartani. Törekedtem arra, hogy a korábbi, idevágó olvasmányaim és a személyi természetű tájékoztatások ne befolyásoljanak. Gondolom, ez sikerült is, mert a kép, melyet tiz napi sürű érintkezés és rohanás után magamban őrzök: az olvasmányokból és a tájékoztatásokból szellemi tartalmat és szint nem hordoz magában és magán.

Alapvető dolog, hogy a táj erős hatással van azokra, akik nemzedékeken keresztül benne élnek: fizikailag és lelkileg egyaránt bélyeget nyom az élő emberre. Mélyen és megközelitő biztonsággal, a magam számára, csak a Székelyfölddel kapcsolatban tudtam ezt megállapitani. Reméltem, hogy a Felvidéken is fel tudom fedezni majd azt az uralkodó vonást, melyet a föld vésett emberi jellembe. Ebben a reményemben csalódtam. Egyelőre nem tudom megmagyarázni magamnak, hogy mi lehet ennek az oka: az én érzékeim működnek-e rosszul, vagy a csehszlovákiai mai magyarság olyan más és sokkal erősebb hatásnak van kitéve, mely a táj hatását teljesen közömbösiti.

Azt hiszem, erről az utóbbiról lehet szó.

Kassa és Losonc között dul a táj-romantika: Jókai ha nem regényt, hanem földet alkotott volna, bátran lehetne az ő műve. Lévától nyugatra, Pozsony felé, zorddá és kietlenné vadul ez a romantika. Mese, vagy bölcs történet sehol nincs: néhány szakaszos vers van, kisértet-elbeszélés, vagy éppenséggel szerelmi rémtörténet.

Mindebből semmi nincs az emberekben.

A sajátos cseh demokrácia sokkal jobban hatott az ottani magyarságra, mint a táj romantikus hősiessége. És jobban hatott a közeli „Európa" is, amely a saját örök értékein olyan hivalkodva járja ma és egyszerre az összes „modern" táncokat.

A csehszlovák demokrácia hatása az ottani magyarságra igen nagymértékű és őszintén megmondom a magam véleményét: a magyar kö-

zösségre nézve igen veszedelmes. Emberek akadnak, igen szép számmal, akik látszólagos hasznát és biztos kényelmét látják ennek a sajátos európai bánásmódnak, de a nemzeti közösség erejét megbontotta és olyan mértékben gyengitette meg, hogy bennem emiatt a legfájdalmasabb aggodalmak ébredtek. Az a hitem ugyanis, hogy az egyéni boldogulás feltétlenül önzés és gyávaság, ha az a nemzeti közösség egyetemes érdekein kivül történik. Ott pedig ez történik.

Ez a felfogás politikai magatartássá alakult már: reál-politikának, máskor „aktivizmusnak" nevezik. Igen sok okos és tehetséges embert láttam, akik jóindulatú meggyőződéssel vallják ezt a magatartást. Azt hiszem, olyan tévedésben élnek, amelyre az eredmény és az idő figyelmeztetni fogja őket. Ha komolyan mérleget csinálnak maguknak, ahogy én önmagam előtt megcsináltam, rá fognak jönni, hogy ennek a politikai felfogásnak már idáig is több kára van, mint amennyi haszna. Hiszen a magyarság érzelmi és sors-szerű egységét máris annyira megbontotta, hogy én nem találtam tiz magyar embert, aki hallgatva egyetértett volna s kimagyarázkodások után is csak rövid ideig.

Mindebből nem következik az, mintha védeni és helyeselni akarnám azt a „nemzetinek" nevezett politikai elgondolást, mely az ottani Magyar Párt keretein belül huzódik meg és megvetéssel beszél a magyarság másik és igen erős rétegéről. Igaza csak akkor lenne, ha a magyar társadalmat olyan demokratikus társadalommá akarná átalakitani, mint az az idegen társadalom, amely vonzza a másik réteget.

Erre a belső átalakitásra kéne szövetkeznie magyar-pártinak és aktivistának: gondolom, akkor megszületnék és erőssé válnék az az egység, mely egyéni boldogulásokat is biztositani tudna s azontul pedig megőrizné a nemzeti értékeket s megteremtené a közösségi öntudatot, mely nélkül semmiféle közösségnek jövője nincs. *(Tamási Áron)*

ERDÉLYI MAGYAR IRÓK CSEHSZLOVÁKIABAN. November végén, december elején nemes és kedves vendégei voltak a csehszlovákiai magyarságnak. Az erdélyi magyar szellemiség követei látogattak el Szlovenszkóra és Kárpátaljára s izelitőt hoztak magukkal az erdélyi magyarság értékes szellemi javaiból. Az öt iró kilenc város magyarsága előtt mutatta be tudását és eddigi munkájának java termését. Időrendben Kassa, Losonc, Léva, Pozsony, Érsekujvár, Rimaszombat, Beregszász, Munkács és Ungvár voltak az állomások, ahol megfordultak. Szlovenszkó és Kárpátalja legjelentősebb magyarlakta városaiban jelentek meg tehát s a csehszlovákiai magyarság legszámottevőbb közönségének tolmácsolták Erdély szellemiségének üzenetét.

A személyes megismerkedés — melynek vágya és őszinte kivánsága ott lobogott már régen mind az erdélyi, mind a csehszlovákiai magyar kulturemberek és szellemi vezetők lelkében — most részben megvalósult. Hány levélváltás, cikk, ankét előzte meg az erdélyi iróknak ezt a körutját! Már évekkel ezelőtt többször is felvetették a látogatás gondolatát. Még 1932 tavaszán kellett volna nyélbeütni a dolgot. *Darkó István* akkori lapjában, a *Magyar Irásban* ankét keretében meg is szólaltatta a Szlovenszkóra készülő irókat, de aztán a körülmények meghiusitották a szép terv megvalósulását.

Fel kell ezeket a tényeket jegyezni, mint ahogy azt is, hogy 1936 nyarán *Peéry Rezső*, a szlovenszkói fiatal irónemzedék egyik értékes tagja volt az, aki leutazott Erdélybe, hogy közelebbről megismerkedjék az ottani magyar szellemi élettel és a viszonyokkal általában. És még ugyanaz év őszén megjelent a csehszlovákiai magyarság körében az er-

délyi magyarság követeként *Méliusz József*, aki bejárta Csehszlovákia jelentősebb magyar kulturhelyeit, előadásokat tartott, cikkeket irt, megismerkedett a szellem embereivel, résztvett a Tavaszi Parlament tanácskozásain és hatalmas élményanyaggal megrakodva tért vissza Erdélybe. Talán Méliusz utja is sokban előmozditotta erdélyi társainak látogatását!

Jellemző, hogy Erdély mindig érdekelt, mindig vonzott minket. Ismerni kivántuk, látni tájait és csodálatos szineit, hallani egyéni, különös hangját: valami különös varázsa volt számunkra. Kezdetben beértük azzal, hogy a szellemi termékek, könyvek, folyóiratok, eszmék iránt érdeklődtünk. Később felébredt bennünk a közvetlen megismerés vágya is. A hivatottak, a szellem választott népe állandóan figyelemmel kisérte az erdélyi szellemiség fejlődését; útját, kibontakozását. Ez azonban kölcsönösségen alapult. Ahogy mi figyeltük az erdélyi élet minden jelentősebb mozzanatát, ugy vigyázták éber szemmel az erdélyiek a mi fontosabb életmegnyilvánulásainkat. Az ifjusági mozgalmak, a Sarló elindulása és utja épp ugy felkeltették figyelmüket és érdeklődésüket, mint ahogy a magyarországiak érdeklődését is ébren tartotta. Az uj, demokratikus eszmék, melyek Szlovenszkóról röppentek fel, örömmel fogadott vendégek voltak Erdélyben is és éppugy hatottak, mint nálunk.

Semmi kétség tehát: az erdélyi szellem kialakulására, amelyről *Kacsó Sándor* adott hiteles jelentést alapos és keménykötésű előadásában, hatással voltak a szlovenszkói fiatal magyar elitgárda agyából kipattant eszmék, melyek erjesztőleg és ösztönzőleg hatottak a magyarok között határon innen és határon tul is. Ám nyilván az erdélyi népi szellem jegyében fogantak és látták napvilágot *Tamási Áron* csodálatos és meseszerű elemekkel zsufolt, de a való életből meritett megfigyelésekben és meglátásokban gazdag, izes népi irásai. Uj hang és eredeti látásmód a Tamásié a magyar szépprózában. A Szakállas Ábel és Lőrinc alakja husból és vérből gyurt figura. *Molter*, aki a kisebbségi lélek kialakulásáról és magatartásáról tár fel meglepően hiteles, felfigyeltető adalékokat Tibold Márton cimű uj regényében, a kisebbségi életsors egy érdekes szeletére villantotta rá a fényt derűs, de annál fájóbb igazságokat tartalmazó, „meghatározhatatlan műfajú" irásában. Mikszáthra kell gondolnunk önkéntelenül is ez irása kapcsán. *Ligeti Ernő* körutja során felváltva novellával és verssel szerepelt. Szivesen kaptunk volna tőle izelitőt közirói munkájából. A *Szentimrei*-házaspár szintén méltóképpen képviselte az erdélyi magyar szellemiséget, *Sz. Ferenczy Zsizsi* eredeti népviseletben, Bartók és Kodály átirásában, gyönyörű székely népballadákat adott elő. A legnagyobb sikert a Kőmives Kelemenné c. balladával érte el. A népi lélek dalban való megnyilatkozása mély élményt jelentett. *Szentimrei Jenő* széles hömpölygésű szabadversei nemcsak az egyén, hanem a kollektivum érzéseit is kifejezték. Falak cimű verse lenyügöző erővel hatott.

Most, amikor az erdélyiek csehszlovákiai szereplésének mérlegét próbáljuk felállitani, elsősorban azt kell leszögeznünk, hogy a látogatók többsége a népi vonalba tartozik s mind elvi, mind esztétikai szempontból értékes munkát végzett. Igaz, hogy talán nem képviselték az erdélyi magyar szellemiség arcának minden jellegzetes vonását, de ezen nem is csodálkozhatunk. Még a néparcvonal egyes árnyalatai sem kaptak képviseletet! Még kevésbé kaphatott tehát az egész erdélyi magyar szellemiség. Mindenesetre örültünk volna, ha a Korunk gárdájából is megjelent volna valaki Szlovenszkón. Erre azonban még sor kerülhet a jövőben, mint ahogy bizonyára sor fog kerülni a szlovenszkói magyar szellemiség be-

mutatkozására Erdélyben. Reméljük, hogy a szlovenszkóiakat éppoly szeretettel és megbecsüléssel fogják fogadni Erdélyben , mint ahogy mi fogadtuk erdélyi sorstestvéreinket.

Az ilyen találkozásokra nagy szükség van. A közösség érzését erősitik és az eszméket, gondolatokat cserélik ki. Ledöntik a válaszfalakat és kultursikon közös nevezőre hozzák még az elvileg talán egymással szembenálló csoportokat is. Erre pedig éppen a kisebbségi sorsban van a legnagyobb szükség, mert az ilyen találkozások azt domboritják ki, hogy a kultura közös ügy s érdekében egységesen kell sorompóba állnia mindenkinek. Különösen a mai barbár, szellemtipró korban. *(Sándor László)*

THORMA JÁNOS (1870—1937)

„Óh! mennyivel nehezebb megtartani a hirnevet, mint megszerezni."

Munkácsy ez őszinte feljajdulásának igazságát a maga sorsán kitapasztalta Thorma János is.

Micsoda országos szenzáció volt 1896-ban az *Aradi vértanuk* megjelenése a millenáris esztendő annyi nevezetessége közepette. A sajtó, mámoros elragadtatással, hasábokat irt róla, a közönség pedig ugy járt a külön e kép céljaira kibérelt helyiségbe, mint a szentegyházba, hogy levett kalappal hódolhasson a magyar történelem gyászos oltárképe előtt. Az óriási vászon festői értékével ugyan senki sem törődött, de a szörnyű dráma szivet facsaró tragikuma és a festő zord pátosza s megindító ünnepélyessége megrenditette a lelkeket.

Munkácsyt emlegették, ha Thormáról beszéltek vagy irtak. „Uj Munkácsyja született Magyarországnak" — mondták.

Rózsa Miklós: *A magyar impresszionista festészet* cimű könyvéből vesszük e sorokat, mert ezek mutatják meg a legjobban Thorma János indulását — és egy kicsit a tragédiáját is, mert tragikus élet volt az övé.

Szegény Thormát egy életre elintézte első nagy képének sikere, amit soha többé nem tudott elérni, de ez csak egyik oka volt tragédiájának: a másik, a tulajdonképpeni, jóval mélyebben feküdt.

Thormát adottságai: tulfűtött szónokias lendülete, szilaj pátosszal teli érzelmessége a leiró, az elbeszélő vagyis a történeti festés felé hajtották, első nagy sikerét is ilyen képpel érte el; viszont az esze, baráti köre és nem utolsó sorban az idő, a kor is a plein-air piktura tájaira sodorták, vagyis ama festői felfogás bűvkörébe, amely rideg tudatossággal utasitott el mindenféle leirást vagy elbeszélést és csak a tiszta festőiséget, még pontosabban: az optikailag kinyomozhatót volt hajlandó tudomásul venni.

Thorma festészete örökös ingadozás volt a két véglet között. Későbbi kudarcai, terméketlen kisérletei — csupa nagyszabású történelmi kép, — felemás szemléleti módja mind innen származtak. A tulajdonképpeni konfliktust a magyar vidékiesség és az európai szellem összecsapása adta, de ez nemcsak nála volt igy; ez — a legjobbak kisded élcsapatától eltekintve — az egész magyar szellemi életre jellemző volt. Thorma alakját tehetségén tul az emeli az átlagos fölé, hogy a festészet sikján benne — és szegény *Gyárfás*ban — ütközött ki ez a konfliktus a legtragikusabban.

A magyar festészet Thorma fellépésének idején kiegyenlithetetlen ellentétekkel volt tele. Ami eddig történt: Munkácsy, Paál László, Szinyei-Merse, hogy csak a legnagyobbakat emlitsük — külföldön zajlott le (Munkácsy, Paál Franciaország, Szinyei Németország). Itthon a müncheni iskola leszármazottja, a szinpadias, történelmi életképfestészet uralkodott, de már együtt volt ugyanakkor az a kis csoport, nagyobb részt külföldön tanuló festő is, akiket mint *Nagybányai festőket* vett

tudomásul később a művészettörténelem s akik valóban uj korszakot is nyitottak a magyar festészet történetében.

Thorma János is közéjük tartozott, sőt alapitó tag volt, de szelleme sehogysem tudott hozzájuk simulni. Hiába kért részt harcaikból, hiába állt soraik közé, eredendő tulajdonságai magányra kárhoztatták. Mig társai: Iványi Grünwald, Réti István, de különösen Ferenczy Károly, aki a modern magyar festészet egyik nagy mestere lett — teljes érdeklődésükkel a természet felé fordultak s azon voltak, hogy a látott világot minél egységesebben adják vissza, feláldozva a képegységnek minden irodalmi vagy történelmi elemet, ő minduntalan elkalandozott. Egyszer Petőfit és Szendrey Juliát akarta megörökiteni, a *Szeptember végén-t*, máskor a *Talpra Magyar-t* vagy épp a *Rákóczi-indulót* próbálta megfesteni. Pedig közben az idő ugyancsak eljárt az ilyen festészet felett; maga a közvélemény is megváltozott és azt az irodalmi és történelmi nevelésű nemzedéket, mely a képet csak a mesén keresztül tudta ugyahogy megközeliteni, felváltotta egy uj, erősen naturalisztikus felfogásu nemzedék, amely a festészetben épp az irodalmat tagadta meg. Thormát mind sűrűbben érte a szinpadiasság vádja, mig a festők azt fájlalták, hogy nem mindennapi képességeit ilyen látványos képekre forditja. Maga is érezte ezt és mindent elkövetett, hogy kikerüljön történelmi zsákuccájából. Volt idő, amikor már-már sikerült neki. Az *Ujoncok* cimű képében, amelyik most a Szépművészeti Muzeumban lóg, eljutott a napfény égő tüzéhez, az atmoszféra festéshez, magához a festőiséghez, mely nem az elbeszélt témából, hanem a motivumból, a megfigyelt, az életben végbemenő festői történésekből fakad. De ez az erőfeszités sem tudta megszabaditani önmagától.

Thorma nem tudott csak festő lenni, nem elégitette ki a puszta festői szemlélődés, neki dráma kellett, felfokozott cselekmény, amin kitombolhassa magát és nem a köznapi élet tényeinek természettudományos megfigyelése. Visszatért történelmi képeihez s vele összes tévedéseihez. Visszahuzódott. A véletlennek s a kikerülhetetlen szükségszerűségnek fatális találkozása lassan-lassan felőrölték erejét. Vidéki magánya és kudarcaiból táplálkozó beteges bizalmatlansága tökéletessé tették izoláltságát. Az utolsó tizenöt évben alig lehetett hallani róla valamit. S mikor 1937 május havában a *Barabás Céh* Erdélyi Kiállitásán szembekerültem képeivel, szótlan megdöbbenéssel álltam előttük. A tragédia itt vált teljessé. Thorma János feladta önmagát és megpróbált „csak" impresszionista képeket festeni akkor, amikor az impresszionizmus már régesrég halott volt.

És mindezek után Thorma János — tévedéseivel, nagy akarásaival, hibáival és erényeivel — a modern magyar festészet jelentős alakja, akinek kijár mindaz a tisztelet, ami a szellem küzdelmes életű munkásait megilleti. *(Dési Huber István)*

BITAY ÁRPÁD, aki most aránylag fiatalon (1896—1937) meghalt, a magyar tudóstipus egészen uj változatának volt a képviselője. Ezt az uj változatot is, mint a többit, a történelem teremtette meg. A történelem járásával nemcsak uj csapásokat vág, hanem uj összefüggésekre hivja fel a figyelmet. Bitay ilyen uj, nyilvánvalóvá és halaszthatatlanná lett összefüggések tudományos tisztázását vállalta életfeladatául. Erdélyben a románok és magyarok hosszú-hosszú évszázadok óta élnek együtt, tanitotta a valóság és nagyon elnagyoltan eddig a magyar tudományos kutatás. Az uj történelmi helyzet felismerése a multra vonatkozólag is uj kutatómunkát igényel s ezzel, a kutató uj fajtáját: aki

a két együttélő nép százados multjában az együttélés feltételeinek, figurációinak, összefüggéseinek nyomait keresi és tisztázza. A mai helyes cselekvés feltételezi a mult helyes ismeretét s a mai román-magyar kulturcsere, kulturösszefüggés lehetetlen a cserélők és közeledők közös multjának kimeritő és tudományosan verifikált ismerete nélkül. Bitay ebben a munkában képviselte a tudós jelentős és uj változatát. Ő az első magyar, aki eredeti kutatások alapján megirta magyar nyelven a román irodalomtörténetet. Ez azonban csak egyik tette munkájának. Igen sokat elszórt, szanaszét, számos folyóiratba, köztük románnyelvüekbe, ahová viszont a magyarság egy-egy művelődésbeli vonatkozását vagy termékét közvetitette el, nem is emlitve közel egy évtizeden át tartott előadásait a magyar irodalomról Iorga Nyári Szabadegyetemén. Ez az uj tudóstipus Bitayban bizony eddig egyedüli Erdélyben: a szerény tábornak, mely Erdélyben ezen a téren dolgozik nagy veszteség halála s ebben a vonatkozásban nem is annyira az a kérdés, hogy ki lép helyébe, hanem, hogy lép-e valaki olyan, akit mindakét irányban ugyanaz a tudományos készültség és tudományos hűség hevit. Ami különben általános tudományos munkamódszerét illeti: az irodalomtudományi pozitivizmus elvét vallotta. Ide kötötte az iskola (a század elejei pesti egyetem) s talán az is, hogy eredetileg nyelvésznek indult. (Egyetemi éveiben a ma divatosabb szellemtudományi iskola — nálunk — még csak a szárnyait bontogatta.) Bitay kutatásaiban sok irányban próbálkozik. Ir történeti, nyelvészeti és irodalomtörténeti munkákat. Egyetemes érdeklődését még akkor sem adja fel, amidőn a fiatalos próbálkozások után figyelme és az adott körülmények, a román-magyar kapcsolatok feldogozására hivják el. Ebben a vonatkozásban — sokaktól eltérően — nagyon világosan látta, hogy irodalmunk és nyelvünk multja korán sincs kellőkép feltárva. Minden uj adat felfedezése — hitte, hirdette — befolyásolhatja a multról alkotott képünket. Életgyakorlata (többévi tanárkodás után az erdélyi Katholikus Státus iskolai előadója lett) csak megerősitették ennek a tudományos munkának a helyes választásában. Tudományos tevékenységén kivül rengeteget fordit: magyarból románra *(Liliomfi* s a mai magyar irodalom számos termékét) és románból magyarra. Sajnos Bitaynak már nem volt ideje nyelvészeti, irodalom- és kulturtörténeti kutatásainak hatalmas anyagát feldolgozni. Pedig állandóan erre készült. Nemes vonása, hogy napjaink számos tudákos és zavaros tudományelmélete közül nem hódolt be egyiknek sem. Ő még tisztelte a valóságot és a pozitivizmust, amelynek a realizmusa ma a különböző álszellemtudományi irányulások szomszédságában egyenesen uj fényt kap. *(Bolyai Zoltán)*

KOVÁTS JÓZSEFRŐL irni most, mikor karácsonyra szétküldött irásai még mint közvetlen, élő valóság bukkannak fel itt is, ott is az erdélyi sajtóban, olyan szomoruan és egyedülállóan jellemző. Pedig egy éve már csak bucsuzkodott. Egy hosszú éve mindig a viszont-nem-látás gondolatával nyujtotta sovány, viasszinű kezét elváláskor, egy éve költögették halálhirét részvétlenül, akik nem törődtek vele és riadozva jóbarátai. S ha kisérteties testi megjelenése és egyre gyötrőbb napjai nem is voltak komoly cáfolatnak tekinthetők, hetyke és frivol cáfolat volt irásainak özöne, amit nagybeteg szivével való emberfeletti hadakozásai közben szinte ontott magából. Novellák, cikkek, versek és igazi eleme: képzőművészeti kritikák. Nem hazug bölcsködés-e ezekután azt állitani róla, hogy „megváltás" volt számára a halál? Nem higvelejű és hajbókoló alakoskodás-e „jobb neki igy"-ről szónokolni vele kapcsolatban, aki egyre mélyebben bugó, egyre kétségbeesettebb hangon igenelte az életet? S aki hosszú

beszélgetések során, metafizikai mélységekben tapogatózó gondolataival szinte csak szellem volt már. Ki-kit érdeme szerint szerető, vagy gyülölő emberi szellem?

Gyötrelmes életéről, napfényes olasz tájakra való szüntelen és hiábavaló vágyakozásairól irni, aminek beteljesülése magában fél gyógyulás lett volna számára — fölösleges lenne, hisz ennek lehetetlenségét általánosan ismert társadalmi törvények határozták meg. S nem kevésbé volt törvényszerű az sem, hogy ottfelejtett cigaretta módján, minden belső tüzével csak gyógyithatatlanul beteg önmaga mielőbbi elmulását sürgesse. Mert Kováts József megfonnyadt dereka nem ismerte a görnyedést, aminthogy mélyen és őszintén gyűlölt minden meghunyászkodást, könyökölést és kapaszkodást. Az igazság érvényébe vetett gyermeki hite fűtötte még gyülölködéseiben is és csak ezért nem lehetett az erdélyi irodalmi élet „hivatalos" halottja s kiadóknál házaló, kéziratban maradt regényei ellenére, elszórt cikkeinek, novelláinak tömegén kivül ezért jelzi csak a „szakállas Török"-ről irt életrajza utját, mint önálló mű. Tul sok hite volt és nagyon „rosszul adminisztrálta magát."

A toll, melybe remegő kézzel kapaszkodott, nem tarthatta meg, örök szépségekbe és el nem muló emberi ideálokba vetett hite aligha biztosit számára megdicsőülést s mégis, akik halála következtében tartalmatlanná vált szeretetünkkel ittmaradtunk, nem tudjuk elmulását gyászoljuk-e s ne inkább annak örüljünk, ami belőle mint mű, példa és tanulság számunkra megmaradt?! *(Kovács Katona Jenő)*

GY. SZABÓ BÉLA, akinek illusztrációival mind gyakrabban találkozunk szerte a magyar nyelvterületeken most kiállitással mutatkozott be Kolozsvárt. A kállitás elsősorban Gy. Szabó személyiségére hivja fel a figyelmet. Eleinte gépészmérnöknek készült, a nagy munkanélküliség kora azonban döntő bizonyitékokat sorakoztat fel benne a praktikus pálya sokat hangoztatott előnyei ellen, diplomáját félreteszi és életrekelti magában a sokat ápolt és háttérbe szoritott művészt. Mindennek hátat fordit, ami addigi életpályájával összefüggött s uj élete a mértani törvényszerűségek alól felszabaditott vonalak lirai irányát követi. Erős egyéniség, elhatározásaiban biztos. Panaszait visszafojtja. Aszkéta tipus, egyenes és konok, kissé nyer és individuális, mint mindenki, aki egy szál deszkán egyensulyozza magát és külön világba zárkózik.

Eleinte a fehér és fekete változatai foglalkoztatják, mint a valóság egyedül lehetséges művészi alkatelemei. Könyvillusztrációi, majd *Liber Miserorum* c. könyve éles tanulságai annak, hogy a rajzot nem tekinti az önmagáért való szép kifejezőeszközének. A fametszet szinte vonzza az emberi szenvedést. Különösen az ugynevezett fakarc, amelyben a fekete uralkodik s a sikok és vonalak ebből az alapszinből lépnek elő.

Ujabb fametszetei fénnyel telnek meg. Az alapszin kifehéredik, a háttérben motivumok jelentkeznek. Japán hatást látunk. Ezek a formák nem tűrik többé a feketét. A derűlátás fokozására önként adódik a szin. Szabó Béla ujabb fametszetei csaknem kivétel nélkül szinesek.

Kiállitott paszteljei az eddigitől eltérő uj szinskála és természet szemlélet meglepő eredményét mutatják. Négy ország tájképei sorakoznak elénk. S köztük a két félsziget, melyeknek klasszikus művészetét Taine környezet-elméletének teljes kifejtésével magyarázta két fontos tanulmányában. Szabó tájrajzai valóban lényeges különbségeket mutatnak és bizonyságot tesznek amellett, hogy bizonyos földrajzi egység művészi előadásakor a pasztellkészlet változtatására van szükség, de nagyon tulértékelnénk munkáját, ha azt mondanánk, hogy görögországi és

itáliai tájképei a hires környezet-elmélet vagy az ujabb nadlerizmus illusztrációi lehetnének.

Utirajzokról van szó. Kellemes szinvázlatokról, melyeket naplórészleteknek tekinhetünk. Az a renyheség vezethette Szabó krétáját kirándulása közben, mely a tenger után szomjazó északi embert elfogja. (Lásd: Fejtő: Érzelmes utazás és Szabó Zoltán: Vaskapun tul.) Ez a renyheség maga az aszkézist követelő világnézet vetkezése, alkudozás és tétova tapogatózás bizonyos korszerű jelszavakkal takargatható pragmatizmus felé. Az élet tuláradó szépségének kisértései közt bizonyos érzelmes és lirai felelőtlenség szolgálja iyenkor a művészt, aki addigi élete mértani és logikus mértékeit elhagyja.

Az alap többnyire szürke, vagy krémsárga papir, mely a harsogóbb pasztelszineket is tompitja. Ez az egyhangú alapozás adja a képek változhatatlan bágyadtságát, a leselkedő szomorúság változatait. A bugaci puszta négy homokmezőkkel körülvett tájképe fejezi ki legjobban ezt az atmoszférát. Görög- és olaszországi képein nem találunk emberi alakot, de olyan részleteket sem, melyek a klasszikus kultura maradványaira emlékeztetnek. A táj vagy a sablonos külvárosi részletek érdeklik. Persze kizárólag festészeti szempontból, hisz ez a művészet már kifejezetten novella-ellenes. Epikai azaz naplószerű jellegzetessége a képek egymásutániságában van. Emlékek ezek a festmények: fény és szinimpressziók. Mindaz, amit itt látunk, a legtermészetesebb példája az impresszionizmusnak. Menekülés a rajz elől. Ezuttal biztos kezű rajzoló menekülése, aki a megtévesztő szinek közt nem bolyong tétován és vigyázatlanul egy pillanatra sem. Görögországi tájképei közül a Vouliagmeni V., VI. és VII.-ben árulja el a legtöbb tudást. Olaszországi képei a házfalakon bujdosó fények változataival érdekesek és kellemesen szinesek. Nápoly I. és Fiesole I. cimű paszteljei annak ellenére, hogy a japán művészettel való közösségük letagadhatatlan, lenyügöző hatást váltanak ki. Érdekes, hogy éppen Bulgáriából hozott magával Szabó Béla épitészeti emlékeket. Bucuresti-i paszteljei az évszak és éghajlat változata mellett is mintha kissé keresetten hangsulyoznák, hogy a természetben nagyok az eltolódások.

Valamennyi: a remeteség után vágyakozó egyén vallomása. Szinte ugyanannyi tanubizonyság amellett, miképpen kerülte ki Szabó tanulmányutja alkalmával az élet nagy ütemmel mozduló központjait s a városi civilizáció jellegzetességeit. A hajdani mérnök önmagára talált vegre: lirikus lett. *(Kováts József)*

A BÖLCSELET ÉS TECHNIKA. A tudományos és ipari technikák a történelem folyamán különböző, többé-kevésbé közvetlen természetű befolyást gyakoroltak a bölcseletre. A legközvetlenebb befolyás kétségtelenül az, hogy az ipar egy szép napon a tudományoktól recepteket követelt az emberről a munkások munkateljesitményi hozamának a feljavitása céljából. Igy született meg *Taylorral* a pszichotechnika.

Valamivel már távolabbi befolyás, amit különböző időkben bizonyos, biztos módszert nélkülöző tudományágak részéről kipróbált technikák a bölcseleti studiumokra gyakoroltak. Ebben a vonatkozásban visszamehetünk egész Spinozáig, Spinoza matematikai technikájának alkalmazásáig az ethikára: „more geometrico demonstrata". Hozzánk közelebb eső időkből megemlithetjük a matematikai jellegű politikai közgazdaságtant és a biológia haladásából született organisztikus társadalomtudományt. Megnevezhetjük *Ribot* kisérleti lélektanát is.

Közvetettebb, de mélyebb sodrással változtatja meg a technika az emberek életfeltételeit s ezáltal a világ nézését, amelyben élünk. Ez a

körülmény a bölcselőket, jól-rosszul, a világ e képének tanaikba való bevitelére vezette. Különösen, amikor kifejezni próbálják a szellemi életet, ezt az állandóan elröppenő s az elemzéssel szemben oly rebellis természetű realitást, ugy hogy általában nem csinálnak egyebet, mint hogy az anyagi világ nyujtotta képeket allegóriák formájában adják vissza. A hagyományos pszichológusok műveinek segitségével szinte rekonstruálhatók koruk technikái.

Az antik görög kocsiverseny jelentősége Platon *Phaidros* cimű mithoszában tükröződik. Ebben a mithoszban a lélek két, egy fehér és egy fekete paripa kocsisa. A barlang-mithoszban, az *Állam* hetedik könyvében ugyanez a Platon a bábszinházak játékosaira gondol: „Az ut mentén képzelj el egy falat, hasonlatosan azokhoz a közfalakhoz, amiket a csepűrágok maguk és a nézők közé állitanak, hogy a nézők tekintetét a mutatvány közben a játékról és a csodák titkos rugóiról elterelj ék." *Leibnitz* metaforái egy tökéletesbitett technikának felelnek meg: a monádok prästabilitált harmóniája egy kinosan exakt órás üzeméhez hasonlatos. *Condillac* szoboridoma a *Traité des sensationsban* a *Vaucanson*-féle automaták nagy divatának felel meg. Már *Descartes* művében egyáltalán nem számlálhatók meg a mechanikai konstrukciókból, az automatákról (pl. a gépállatok elmélete a *Discours de la Méthode* ötödik fejezetében) vagy az órakészitésből *(Traité des passions,* tizenhatodik pont) vett képek. A fényképészet feltalálása a pszichológusokat tüstént a szellemnek egy sötétkamrával való összehasonlitására s az általánositás empirikus elméleteinek a konstruálására késztette: innen *Galton* összetett képei. A megszokás és az emlékezet psycho-physiológiai elméletei egyidejűleg fejlődtek ki a hirszolgáltatás eszközeivel. Descartestal és Descartes állat-szellemeivel még abban a korban tartunk, amikor vágtató lovasok kergetik egymást a hirekkel az országutakon; Ribautval és Jamesszel a táviródrótok korában — egy közelebbi, a rádiótól kölcsönzött mithosz várakozásában. *Bergson* könyvei (aki egész tanitását a gondolkodás és az anyag tovább nem magyarázható szembeállitására épiti) teli a korabeli technikától kölcsönzött allegóriákkal: igy pl. a távirász hasonlata, aki a sürgőnyt ellenőrzés végett a feladó helyére visszakopogtatja, amivel Bergson a figyelem és észlelet szerepét magyarázza.

De a lélektan körén tul is hozhatunk fel példákat erre az átvitelre. Igy szervezi pl. Auguste *Comte* a tudományok bölcseletének konstruálásakor a tudósok és bölcselők közötti munkamegosztást kora növekvő nagyipari munkásai és mérnökei közti munkamegosztás mintájára.

Negyedszer, még tágabb értelemben megfigyelhető, hogy a technika fejlődése problémákat szül, amelyek tanulmányra késztették a bölcselőket; különösen szembetünő ez az etika és a társadalomtudomány terén, de érvényes a lélektanra is. Igy pl. a képességek felosztását Platonnál durva élvezetekre (a has), nemes szenvedelmekre (a sziv) és értelemre (a fej) a görög város osztályainak munkásokra, katonákra és intellektüelekre való felosztása inspirálta. Hasonlókép' *Aristotelesnél* az emberek egyenlőtlenségének erkölcse annak a civilizációnak felel meg, amelyben a rabszolgamunka technikai szükségszerűség. Ugyanilyen példák: a nagyipar és a politikai közgazdaságtan egyidejű születése a XVIII. század Angliájában vagy *Saint-Simon* indusztrializmusa s a szocialista elméletek felvirágzása a XIX. században.

Végül a technika legközvetettebb befolyása a bölcseletre az, hogy a technika megváltoztatja magát az embert és az emberi gondolkodás formáit, amelyek pedig a bölcseleti tanulmány lényeges anyagát teszik. Igazolja ezt a pszichológusoknak az a megkapó bizonyitása, amely sze-

rint a mai ember és a mai gyermek a jelenkorról, a mozgásról, az egyensulyról olyan képzetekkel rendelkezik, aminővel elődeink nem rendelkeztek. Még általánosabban kifejezve: maga az ész felfogása is fejlődik a civilizáció haladásával. A vadak „prälogikus" esze különbözik a logikus észtől, ahogy ezt Aristoteles meghatározta s *Hegel* és *Marx* dialektikus észfogalma kezdi háttérbe szoritani az arisztotelikus észfogalmat. Ami az elméleti észre érvényes, méginkább érvényes a gyakorlatira, amely gyorsabban változik. Aristotelesnél az ész az egyenlőtlenség erkölcsét involválja („erkölcse csak a szabadoknak van"); Kantnál, (akinél a logika mindenesetre ugyanaz, mint Aristotelesnél) az ész az egyenlőség erkölcse után sóvárog („minden ember szabad, egyenlőjogú polgárként születik"), megfelelően az időnek, amikor a technikai haladás az életfeltételek és a kultura bizonyos kiegyenlitődését engedi és követeli.

Magától értetődik, hogy a bölcselet és a technika közötti vonatkozások kölcsönösek; ha a bölcselet a széles rétegekben az ember tudatossá levése gazdasági feltételeiről és technikai szükégleteiről, ugy ez a tudatossá levés a maga részéről visszhangra talál az emberek materiális életében, amit egy eszmény szerint alakit. *(René Maublanc)*

A MODERN JAPÁN KATONAI IDEOLÓGIÁHOZ. *Hu-Se*, az uj kinai irodalom s műveltség egyik vezető irója három tényezőre vezeti vissza azt az igen gyors folyamatot, amit Japán occidentalizálódásának szoktak nevezni. Hu-Se szerint a Felkelő Nap birodalmában a katonai kaszt tagjai közül kerültek ki a reformmozgalom vezetői és legfőbb irányitói. Ennek a kasztnak, már feladata következtében is, igen erős s alapos katonai nevelésben volt része s ilyenformán viszonylag könnyen s gyorsan magáévá tudta tenni azt a haditechnikát, ami a nyugati államok civilizációjának a terméke s mely olyan hatalmas erőt s tekintélyt biztositott az erőszakkal betörő fehérbőrű európaiak számára. Végül pedig a japán politika már jóval az európai behatolás előtt összpontositó irányzatot vett fel s ez szintén jelentékeny mértékben kedvezett a modern életformák bevezetésének.

Japán politikai egységét főként Kina politikai sokrétűségével szembeállitva értékelhetjük. A földrajzi adottságok, amiknek döntő a fontossága az ilyen kérdésekben, Kina számára a szétmorzsolódást, a provinciális elzárkozást, a kohézió hiányát idézték elő, viszont Japánban a centralizálást, az erők összefogását s a terjeszkedési törekvéseket tették szükségszerűvé. Japán sem kerülhette ki a külellenséggel való fegyveres összetűzéseket, de a háború pusztitásainak mégis kevésbé volt kitéve, mint akármelyik nyugati nemzet. A XVI. század óta állandó békének örvendett a Nippon szigetcsoport, melynek politikai állandóságát katonai diktatura biztositotta. Ebben az állandósult rendszerben minden hatalom a katonai kaszt kezei között összpontosult s a többi osztályok kénytelenek voltak magukat alávetni a katonák érdekeinek. Ezt a diktaturát nem is maga a császár, hanem a frank királyokhoz hasonlatosan a palota parancsnoka *(major domus)* gyakorolta, akit a *sogun* cim illetett meg. A sogun kényuralmát jóelőre megalapozta a hűbériség, mely a parasztságot kegyetlenül alávetette a *dajmok (nagybirtokosok* s a szamurájok hűbérurak, vazallusok) gazdasági, politikai és jogi szuprémáciájának.

Tulzás nélkül mondhatjuk, hogy a modern Japán militarizmusának és sovinizmusának gyökereit részben abban a társadalmi szervezetben s abban a közfelfogásban kell keresni, melyet a feudalizmus megmerevedése alakitott ki. Nem állitjuk, hogy egészen, mert a földrajzi és a tör-

ténelmi tényezők hatását s a külföldi példa ösztönzését sem szabad figyelmen kivül hagyni. Elvitathatatlan tény, hogy a feudális szellem mind a mai napig él s hat Japán vezető köreiben.

Az utóbbi évek folyamán a japán nemzeti szellem jellemzésére s meghatározására érdekes szó került közforgalomba s jutott a népszerűsitő műveken keresztül az európai olvasóhoz is. *Bushido* ez a szó s hozzávetőleges forditásban annyit jelent, hogy „a katonák utja". Maga a szó, akár a fogalom egészen ujkeletű. A japán forrásmunkákban csupán 1900 óta találkozunk vele, s ami magát a mozgalmat illeti aligha vezethető vissza 1860-nál korábbra. A bushido indus, kinai és japán gondolatelemeket foglal magába, még pedig a Zen-budhizmust,a konfucianizmust és a szintoizmust. A zen-budhizmus annyiban különbözik a budhizmus eredeti formájától, hogy férfiasabb, a cselekvést ajánlja, a lét alapvető tényezőjének az egyéniséget tekinti s sztoikus kötelességteljesitést prédikál. A zen-budhizmus különösen a katonai életfelfogásnak felel meg, mivel egyszerű, könnyen érthető s a cselekvést magasztalja. A konfucianizmus a XVIII. század elején vált ismertté Japánban s elterjedése egyuttal a major-domusok hatalmának csökkenését s a császári tekintély növekedését vonta maga után. Kinában a konfuciusi tanitások a családot tették a társadalmi élet alapjává. A konfucianizmus ezt a tanitást annyiban változtatta meg, hogy az egész államot nagy családnak véve, az uralkodót a családfő hatalmával, feladatával és jogaival ruházta fel s ilymódon az alacsony osztályoknak szigorú kötelességévé tette az engedelmességet, hogy az uralkodó és a magasabb osztályok jóakaratát kiérdemelhessék. Innen már igen közel volt eljutni az uralkodó csalhatatlanságának s a feltétlen, egészen az önfeláldozásig menő engedelmesség követeléséig. A szinto (istenek utja), a bushido tiszta japán eleme tulajdonképpen nem egyéb, mint az ősök és a természet meglehetősen határozatlan formában való imádása. Az ősi japán vallásnak is ez volt a lényege s ennek a hagyománynak ujitották fel emlékeit a modern kor küszöbén azok a politikusok, akik a széles néptömegeket meg akarták nyerni a mikádó korlátlan uralmának s az imperialista terjeszkedés eszméinek. Mindezt összefoglalva a következőkben határozhatjuk meg a modern Japán hivatalos ideológiáját: a mikádó személye szent s mint ilyen istennek kijáró imádatot követelhet meg, isteni eredete s a hadsereg élén elfoglalt szerepe egyaránt tiszteletet parancsol. Viszont Japán maga éppen annyira fölötte áll a többi nemzeteknek, ahogy a mikádó is fölülmul minden uralkodót s államfőt. Japánnak küldetése az, hogy uralma alá hajtsa a szégyenletes merkantilizmusba süllyedt államokat. Kinát és Európát is beleértve.

Ez az ideológia természetesen nem egyszerre született, hanem a japán hatalom kialakulási szakaszaival egyidejűleg fejlődött. De a Felkelő Nap birodalmának vezetői mindjárt az európaiak első fellépése után felismerték, hogy erős hadseregre van szükségük, ha nem akarnak India és Kina sorsára jutni. A japánok igen büszkék arra, hogy sikerült elkerülniök ezt a veszélyt és hogy olyan hamar kikényszeritették az első időkben rájuk tukmált szerződések megsemmisitését. 1860 körül két párt küzdött Japánban. Az egyik azon a véleményen volt, hogy azonnal hódító politikát kell folytatni, mert csak ilyen módon lehet ébrentartani s kifejleszteni a szamurájok harci erényeit, a másik viszont azt vitatta, hogy először a belső reformokat kell végrehajtani s csak azután lehet szó a terjeszkedésről. Egyidejig a második párt álláspontja győzött s az ő képviselői kerültek kormányra.

1868 és 1912 között folyt le az a hatalmas fejlődés, amely az elma-

radt Japánból a világpolitika egyik legjelentékenyebb hatalmi tényezőjét alakitotta ki. A kormány vezetői tudatosan Európa tanitványává tették országukat s Nagy Péter utazásaira kell gondolnunk, amikor elmondjuk, hogyan igyekeztek a japánok minél rövidebb idő alatt magukévá tenni a nyugati technika és civilizáció vivmányait. Egyre-másra indultak a japán delegációk Európába. Tudósok, diákok, technikusok, mesteremberek, katonák, hivatalnokok utaztak tul a messzi tengereken. Japán európai mintára szervezte meg közigazgatását, közoktatását, hadügyét, pénzügyét. Állami pénzen mintatelepek, hajógyárak, vasöntődék, gépgyárak, vasuttársaságok, bankok keletkeztek. Hiányzott a munkásság és a vezető keret, hiányzott a vállalkozó kedv és a belföldi tőke. Az állam mindent magára vállalt, az üzemek állami birtokban maradtak egészen 1884-ig, amikor azután megkezdődött a magánkézbe való átengedésük. Ennek a folyamatnak forditott végletéhez érkezett el a mai Japán, amelyben néhány magán-tröszt valóságos birtokosa az államhatalomnak.

A fiatal japán militarizmus nem elégedett meg ezzel a békés fejlődéssel. A katonai körök étvágyának kielégitésére a kormány megszervezte első hadjáratát az akkor még független Formoza ellen. De ez még korántsem jelenti a hóditás korszakának kezdetét. Kinával békében élt még Japán. A két ország barátsági szerződést kötött s kölcsönös szerződésben biztositotta Korea függetlenségét. 1894-ben a japán kormány furcsa dilemmába került: ujból igen erőssé vált a belső ellenzék, amely az alkotmány módositását s az ország demokratizálását követelte. Ezzel párhuzamosan a már elég erős katonai párt hóditó hadjárat inditása mellett tört lándzsát (a szókép itten csakugyan helyénvaló). Ito, az akkori miniszterelnök személyesen békepárti volt, de nem akarta az alkotmánymódositást. Engedett a tábornokoknak. Igy tört ki 1894-ben már akkor előzetes hadüzenet nélkül, az első japán-kinai háború.

A háború Japán győzelmével végződött, azonban a nagyhatalmak közbelépése megakadályozta abban, hogy győzelmének minden gyümölcsét learassa. A legnagyobb eredmény az volt, hogy a győztes Japánt elismerték nagyhatalomnak s a hadsereg önbizalma nagyot nőtt.

Az imperialista Japán nem hosszú történelemre tekinthet vissza, de bizonyos, hogy mindaddig, mig első komoly vereségét el nem szenvedi, nem lehet kiirtani sem a japán militaristák minden elképzelést fölülmúló önbizalmát, sem a fegyverek szerencséjébe vetett eddig meg nem cáfolt hitét. *(F)*

A VÉDGAZDASÁG fogalmával mind gyakrabban találkozunk, külö ***nösen Németországban, ahol minden közgazdasági fórum, lap, könyv és*** *folyóirat ujabban azt a követelést hangoztatja, hogy a gazdasági üzemeket nem aszerint kell szervezni, ahogy azt a közgazdaságtan alapelvei követelik, hanem a védelmi politika szempontjából. Hogy azután ebben a vonatkozásban a részletek milyen meggondolás szószólói, arra közelebbi kommentárok feleslegesek. Megemlitjük azonban egy legujabban megjelent nagysikerű német könyv (Carl Rothe: Wirtschaftskrieg und Kriegswirtschaft) egyik tételét, amely a fontos nagyüzemek elhelyezésének kiválasztásában elsősorban katonai szempontokat vél irányadónak, sőt egyenesen kimondja, hogy „bizonyos körülmények között a magángazdálkodás piacfeltételei egyáltalán nem irányadók.“*

SZEMLE

A TRANSZILVANIZMUS ÉS AZ ERDÉLYI FIATAL IRODALMI NEMZEDÉK PROBLÉMÁJÁHOZ

Az *Erdélyi Helikon* októberi számában *I. Szemlér Ferenc* tanulmányt irt a transzilvanizmusról. Tanulmányának bizonyára vannak tévedései, tagadólagossága erősen tételes, de az eltemetett belső kritikai szellem első megnyilatkozása s az intellektuális előkelőséget meg az elvi magaslatot sem lehet megtagadni tőle. E cikkre *Kós Károly,* irodalmunk nagy tekintélye válaszol folyóirata decemberi számában. Szellemi közéletünk nagyon elszokott a kritikai hangtól s ez Kós Károly válaszán is erősen érzik. Az illusztris iró meglepett, talán bosszus is, s válaszában gyakran lesiklik arról az elvi magaslatról, amit fiatal irótársa méltán elvárhatott volna tőle.

Kós Károly válasza mellékesen nekem is szól, s talán nem követek el illetlenséget, ha I. Szemlér Ferenc bizonyára illetékesebb viszontválaszát be sem várva, magam is beavatkozom a vitába. Kós Károly a *Korunk* novemberi számában megjelent rövid széljegyzetkére céloz; alkalmam nyilik tehát, hogy e jegyzetkében hevenyében érintett szempontokat bővebben kifejthessem.

I. Szemlér Ferenc tanulmányának komoly hibája a szélsőségbe hajtott negativ tételesség. A fiatal iró ösztöne nem csal, amikor érzi, hogy a transzilvanizmus körül valami baj van, s hogy a transzilvanizmus, noha csak negative, ujra időszerű probléma. Ott téved, hogy a problémát szinte a metafizikai töprengés szinvonalán tartja, holott az sokkal konkrétabb sikra kivánkozik. Tételességében evidens dolgok kerülik el a figyelmét. Transzilvanizmus igen is volt, s nem csupán mint jelszó és mithosz, hanem mint eleven irodalmi valóság. A probléma az, hogy miért *nincs többé* transzilvanizmus. A transzilvanizmus hosszú évekig virágzott, az izlés legváltozatosabb szineiben, szinte buja szabadságban, a sokrétű emberi szellem és izlés igaz örömére. A különböző világnézeti és esztétikai irányok nemes versenyét jelentette, s e vonatkozásban a transzilvanizmus nem is egyéb, mint irodalmi sikon értelmezett erdélyi szabadelvűség. A transzilvánizmus a maga idején, a háború utáni első évtizedben, arányainkhoz mérten sokkal függetlenebb, szindusabb és emberi teljességre törőbb volt, mint az a törzsirodalom, melyet a reakció és Szabó Dezső irodalmi hisztériája szorongatott. Az eredeti transzilvanizmus azóta lényegbevágó fejlődésen ment keresztül: változatos szineit és ágazatait elvesztette, köre fokozatosan összeszűkült, ami megmaradt belőle, az csupán a jelszó és egy talpraesett regionális irodalom, amelynek csupán annyi köze van a transzilvánizmushoz, hogy valamikor primus inter pares volt ama szabad szellem- és izlés-társaságban, egyenrangu irodalmi irányzatok ama változatos és testvéries együttesében, amelyet transzilvanizmusnak neveztünk. Ez a regionális irány azóta legyűrte versenytársait, kiküszöbölte vagy mellékszerepekre szoritotta őket és patriarchális kevélységgel megkoronázta magát. A szellem és izlés szabadsága, a különböző irányok irodalompolitikai egyenlősége és egyenlő polgári megbecsülése, egyszóval nemes irodalmi szabadelvűség volt a transzilvanizmus lényege. Ez a szabadelvűség a fejlődés során elpárolgott, maradt egy értékes regionalizmus, melyet eredményesen exportálunk a törzsirodalom piacára és maradt a jelszó. A jelszó itthon maradt, nyilván azért,

hogy a sok törpe és henye fiatalnak legyen min rágódni. El kell ismerni, hogy e fejlődésben volt egy jókora adag természetes sorsszerűség: a transzilván irodalomban néhány komoly tehetség a regionalizmus vonalán helyezkedett el és sulyánál fogva az egész mozgalom tengelyét maga felé vonta; viszont az is bizonyos, hogy határozott irodalompolitika nélkül a regionalizmus nem arathatott volna oly megsemmisitő győzelmet, hogy az a transzilvanizmus lényegét veszélyeztesse.

Az ember azt hihetné, hogy néhány szürke és henye fiatal iró összeverődött, hogy idősebb irótársaik nemes eszményeit cinikusan szétzüllessze és babérjaikat megtépázza. A dolog nem egészen ilyen egyszerű. A fiatalok érzik, hogy a transzilvanizmus körül valami nincs rendjén, a jelszó mögött változott a tartalom. Nemzedéki csoportosulásuk csöppet sem kivánatos és egészséges, de sajnos érthető. Egy-két éve napilapok és folyóiratok hasábjain egyre-másra olvastunk fanyalgó vagy mélázó cikkeket az „utánpótlás"-ról. A fiatalok nem tartották tapintatosnak az erdélyi irodalom jövője iránti érdeklődésnek e szokatlan formáját. Hamarjában nem is emlékszem, hogy hasonló esetre példa lenne akár a magyar, akár a világirodalomban. Nincsen olyan megcsontosodott Akadémia, mely ezt a problémát komolyan fel merné vetni. Nem tudom elképzelni, hogy annyi kitűnő szellem és próbás iró ne érezze, hogy itt valami nincs rendjén. Annyit mindenesetre elárul, hogy idősebb irótársaink nemzedéki öntudata és önmegbecsülése a gyanutlanságig felhőtlen, s hogy a fiatalokat valami heroikus magasságból nézik — a derűs Hemitheoi-ok lakából...

Idősebb irótársainknak e magától értetődő és éppen ezért közvetlen kifejezésre nem is szoruló nemzedéki öntudata — mert ugye minek beszélni arról, ami sugárzik? — bennünket fiatal irókat nemzedéki frontba kényszeritett. Minket éget ez a nemzedéki bőr és sokért nem adnók, ha nem kellene viselnünk. De mit tehetünk egyebet? Az utánpótlási vita során éppen eléggé megcsodálták vékony lábszárainkat és Kós Károly szájából is hallottuk már azt, amit helikoni cikkében irásban is adott, legutóbb éppen a marosvécsi találkozón. A mi fiatalságunkra aligha lehet ráfogni, hogy tulságosan hangos — nincs hangja vagy füle irtózik a magas hangoktól? — ez az ifjuság éveken keresztül meg se mukkant s ha most szót kér és kritikai hurokat penget, annak talán egyéb oka is van, mint pöffeszkedő törpesége és henyesége.

Engedje meg Kós Károly, hogy felhivjam a figyelmét egy sulyos taktikai hibára: Helikoni cikkében nyilván I. Szemlér Ferencet és engem akart megdorgálni. Ha tulzott tételességben, vélt vagy igazi sérelmek hevenyében megszaladt a tollunk, mi készek vagyunk illedelmesen meghallgatni a megérdemelt leckét, de helytelen politika az, mely a gyommal a tiszta buzát is kitépi. Ugy látszik annyira nemzedéki viszonylatban gondolkozik, hogy kritikai hangjainkat mindjárt az egész nemzedéken akarja megtorolni. Az iyesmi csak arra jó, hogy a ránkkényszeritett nemzedéki frontot még jobban összekovácsolja. Mindenesetre sulyos taktikai hiba, ami nem vall különösebb irodalompolitikai érzékre.

Itt állunk tehát atyáink árnyékában és nagyságukra csak szédülve merünk feltekinteni. A sugárzó nagyság és a siker oly fenkölt és meghitt homályba burkolja őket, amit halandó esztétikai mértékkel ki sem lehet kezdeni. Bármennyire is fáj nekünk, de nimbuszukat magyarázni és elemezni kell, s ha közülük nem vállalja senki e terhes feladatot, kénytelenek a fiatalok vállalni, amit annál is inkább megtehetnek, mivel néhányan amugy is csak lézengenek az irodalomban. Ha le akarjuk fejteni atyáink nemzedékéről az olimpuszi jelmezt, ami eleve kizárja a két nemze-

dék kölcsönös megértését, akkor az esztétikán kivül a szociológiát, a történelmet és a politikát is kénytelenek vagyunk segitségül hivni.

Az első irodalmi nemzedéknek nagyobb a lendülete, mert a nagy történelmi válság dobta fel kozmikus erejével. Aki ama válságos időkben tehetséges volt és szóhoz jutott, azt a dicsőség szinte magához bilincselte. A nemzeti végitéletnek e pillanataiban, amikor öröknek vélt csillagok buktak le egy évezred óta megjelölt helyükről, amikor az egész magyar természet zajlott és törvényeit taposta, a dicsőség is bolygó fény volt, mely révült engedékenységgel ült ki minden igazi tehetség homlokára. Pedig nyugodt időkben milyen szigoru, hűvös és hétpróbás istennő. Arra kérjük tehát idősebb költő- és irótársainkat, hogy amikor fölöttünk itélkeznek, ne felejtsék el, hogy minket nem a hősi rengés szült, mi nem kaptunk orcáinkra visszfényt a nemzet hirtelen alkonyától. Minket a szürke este fogant, de talán méltányos lehajolni hozzánk és megnézni, nincsen-e önön sugárzásunk?

Az erdélyi magyar irodalom transzilvanista szakaszában is aratott sikert, de döntő nagy sikereit regionalista szakaszában aratta és aratja. Miért? Egyrészt azért, mert a regionalisták valóban komoly tehetségek, de másrészt és főkép azért, mert a regionalizmusra az adott történelmi pillanatban konjunkturális idők járnak. A háború és az elvetélt forradalom után magyarországi történelmi osztályunk megerősődve az 1867 óta felszivott polgári elemekkel — mert ne felejtsük el, hogy nálunk nem a polgárság szivta fel a nemességet, hanem a nemesség a csirázó polgárságot — ujult erővel ragadta meg az állam gyeplőit és oly biztosan ül a nyeregben, mint a XIX. században talán soha. Igazi restaurációs korszak ez, mely 1919-től napjainkig terjed, csakhogy sokkal keményebb és mélyebb, mint a francia. Minden restaurációs korszak erkölcsi és anyagi tőkéje a Vidék. A konventi Párizs ellen Bretagne és Vendée száll harcba. A liberális Madrid ellen a karlista Navarra. Ez nemcsak politikai sikon van igy, hanem szellemi és irodalmi sikon is. Amig a küzdelem csak a szellemben és az izlésben zajlik, addig a hagyományon nyugvó társadalmi és politikai rendnek nincs hivebb szövetségese a regionális szellemnél és izlésnél. A transzilvanizmusból diadalmasan kibontakozó regionális erdélyi irodalom tehát nem ok nélkül talál oly meleg fogadtatásra a törzsországban uralkodó szellem és izlés részéről. A történelmi középosztály, mely valóban bámulatraméltó erővel ragaszkodik döntő társadalmi és politikai helyzetéhez, küzdelmei közben regionalista iróink romlatlan, vasizű és borókaszagú műveiből enyhiti szomját. Regionális erdélyi irodalmunk székely mithoszból, történelmi látásból és valami fürge pathoszból tevődik össze, — mind olyan erények, amilyeneket egy történelmi jogon uralkodó és kuriális vidéki helyzetét visszavágyó osztály kiválóan tud értékelni. Kós Károly társadalom- és történelemfelfogása izig-vérig romantikus, nincs miért csodálkoznunk tehát, ha értékszempontjainak a tengelye az utilitarizmus és a pragmatizmus — minden szélsőségesen romantikus elme ide lyukad ki: „Az irók irtak tovább — mondja Kós Károly — Magyarországon is, Erdélyben is, másutt is. Ki ahogy tudott és amit tudott és a statisztika azóta is máig az erdélyi irásnak egyre növekedő sikereit könyvelte el. A rideg statisztikán kivül és felül azonban letagadhatatlan valóságképpen azt is meg kell állapitanunk, hogy kritika és közönség, (nem a miénk, hanem az Erdélyen kivüli, tehát lehető elfogulatlan kritika és közönség) irásaink közül tulnyomó részben azokat itélte a magyarság számára értékesebb" — ugye kissé utilitáris izű értékszempont? — „és az irodalom szempontjából gazdagodást jelentő alkotásoknak, s a közönség azokat a könyveinket fo-

gyasztotta nagyobb és néhány esetben a magyar könyvfogyasztásban rekordot jelentő példányszámban" — tehát az érték záloga a siker? fel kell hivnom a figyelmet a passzus kiáltó pragmatizmusára! — „amelyek... azt a magyarországitól (pontosabban a pestitől) különböző és élesen megkülönböztethető más szellemet tükrözték tartalmukban, felfogásukban, nyelvükben, melyet a köztudat — helyesen vagy helytelenül, jogosan vagy jogtalanul — de ‚erdélyinek' keresztelt el."

Az a néhány méla ifju, aki az irodalomból kikopott, egyéb foglalkozás hijján eltöprenghet e sokatmondó idézeten: vajjon az „Erdélyen kivüli és lehető elfogulatlan kritika" helyett, mely többnyire rosszindulatú, vagy vállveregető — szégyenlem leirni, annyira közhely — nem volna helyesebb megszervezni és támogatni a módszeres és rendszeres belső kritikát? — Aztán mi is az a „magyarság számára értékesebb irás?" Ugyan mi az oka annak, hogy a magyar olvasóközönség oly kitörő örömmel kap az erdélyi könyveken? Csupán a vitathatatlan érték? Nem, mert igen sok értékes könyv szalad a könyvpiacon, aminek nincs akkora keletje. Ám a kérdés nyomban megvilágosodik, ha szociológiai és politikai vallatószereinket is igénybe vesszük. Ugyan ki olvassa oly lelkesedéssel az erdélyi könyveket? Talán a radikális zsidó vagy a városiasságában megrögzött, haladó polgárság? Vagy talán az a magyarországi parasztság és munkásság, mely egyelőre még keveset olvas és inkább gazdasági és politikai szabadság után vágyakozik? Nyilván az uralkodó középosztálynak az a része, mely stallumaiból visszavágyik vidéki kuriájába és az a polgárság, mely izlésében és felfogásában a történelmi középosztályhoz hasonult. Ez az osztály bizonyára más irodalomhoz is hozzájut, nemcsak az erdélyihez; miért üdvözli mégis oly kitörő örömmel az erdélyi könyvet? Nyilván azért, mert regionális irodalmunk néki szellem- és izlésbeli fegyvertársa, mert irodalmunk regionális szelleme számára vonzó, mert az erdélyi könyv a Vidék szellemének és izlésének értékes kikristályosodása és e minőségben a radikális pesti irodalommal és a paraszti forradalmiságot hirdető ujnépiességgel szemben csatasorba állitható. *Természetesen elfogult lennék, ha nem mutatnék rá az erdélyi könyv hatásának egy másik nagy tényezőjére: az erdélyi irodalom a regionalizmus első komoly jelentkezése a magyar irodalomban s igy értékei mellett a meglepő ujdonság erejével is hat.* Más a helyzet a francia az olasz vagy a német irodalomban, ahol a központi irodalom hangjai sohasem tudták elfojtani az értékes táji hangot s igy az mindig szerves része volt az irodalmi köztudatnak.

E terjengő elemzésre azért volt szükségünk, hogy tisztán álljon előttünk, mit köszönhet idősebb irótársaink nimbusza a történelmi és politikai pillanatnak. Nyilvánvaló, hogy nimbuszuknak ama tényezőire, melyek csupán a történelmi pillanat reflexei — a nemzetválságtól kapott lendület és visszfény, a regionalizmus ujdonsága és történelmi konjunkturája — csak ideig-óráig számithatnak és marad a puszta mű értékeivel és gyengéivel. Istennek hála emelt fővel jelenhetnek meg majdan ama hűvös próbán, ahol nem számit sem bibor, sem kapott fény, sem pillanattól nyert kedvezés. *Ha regionalizmust mondok, az nem értékitélet.* A regionalizmus már oly géniuszt adott a világirodalomnak, mint Mistral. Engem a regionális Tamási *Ábel*-e és *Rügyek és Reménység-e* a szó szoros értelmében elbájolt, csak világirodalmi viszonylatban tudok róla beszélni, pedig nem vagyok sem ellágyulásra, sem engedékenységre hajló szellem. Elvezni tudom a kalotaszegi tájat is, e zord hegyeken mocorgó embereket, akiknek életsorsában van valami björnsoni egyszerűség, nyerseség és természetesség. Nyirő Józsefnek vannak novellái és regényeinek

oldalai, melyek a magyar irodalom legremekebb alkotásai közé tartoznak. De vajjon nincsen-e mérleg másik serpenyőjében is elég kivetni való? A Tamási-figurákat lenge bájuk örökre magaslati levegőre kárhoztatja és ha alacsonyabb tájakra merészkednek, ott ahol a társadalmi vagy politikai öv kezdődik, rohamos sorvadás a részük. Kós Károly *Budai Nagy Antal*-a erőteljes szinpadi alkotás, nyelvét a táji só teszi zengzetessé, de vajjon erényéül rójuk-e fel neki, hogy hőséről pillanatig sem tudjuk, kalotaszegi Hamlet-e vagy huszita forradalmár? Drámája nem egy nagy történelmi osztályharc zajlása és tragikus kibontakozása, hanem egy tájhoz kötött Hamlet vergődése, amelynek nem tudni mi okból oly nagy és szines történelmi esemény szolgál hátterül, mint az 1437-es parasztforradalom. A történelmi konjunktura bizonyára hálás neki, hogy a parasztforradalmat shakespearei redőzettel takarja el, de vajjon honorálni fogja-e neki e határozatlanságot a változó történelem és hűvös irodalomtörténet? Nyirő József nem a regionalista triász legegyenetlenebbje? Remek kis részletek mestere, de a sűrű közökben nincsen-e ép' elég vegyes érzelmesség és szinesen puffogó páthosz? Talán a l'art pour lart-t, a lélekábrázolást és a jellemfejlesztést sem kellene annyira fitymálni, különösen azoknak az iróknak nem, akiket nem köt és nem szoroz annyira a táj vonzása. Elégséges lélekrajz és jellemábrázolás nélkül nincs eleven, igazi figura. E kettős sulynál fogva süpped az alak a környezetbe és az iró akaratlanul is kénytelen nyomását több levegővel és helyi szinnel ellensulyozni. Már pedig csak eleven és levegős figurák képesek a regényes konfliktust emelkedő feszültségben tartani a végső kibonyolodásig. Ha iróink kevésbé fitymálnák az alakteremtés művészfogásait — ez is kissé a l'art pour l'art követelménye — regényeink nem fulladnának ki oly gyakran a második kötetben.

És most néhány szót a mi nemzedékünkről. Kissé romantikus felfogás az olyasmi, hogy első nemzedékünk tehetséges és szorgalmas, tehát érvényesül, fiataljaink pedig meddők és henyék. (Kós Károly nem győzi szóban és irásban eléggé hangsulyozni, hogy a fiatalok nem irnak.) De vajjon az a történelmi konjunktura, mely az első nemzedék szelepeit oly egyenletesen nyitogatja, nem tartja-e következetesen csukva a mi szelepeinket? A művelődéstörténet lélekzetvétele hol romantikus, hol klasszikus és egészséges társadalmi-politikai viszonyok között semmi sem akadályozza ezt a váltakozó lélegzetvételt. A mi magyar viszonyaink nyomasztóan panganak, a történelmi restauráció egyre tart és vele párhuzamosan a romantikus irodalmi korszak is, egyre nyulik és higul, példa rá a sok rossz történelmi regény. Ha ifjú irók és tudósok a politikát megelőzve, megpróbálnak realista hurokat pengetni, biróság elé kerülnek. Mindez nem bátoritja sem az irókat, sem a kiadókat. A XIX. századi francia realizmust két diadalmas forradalom, a juliusi és februáriusi kelesztette és támogatta, a magyar társadalmi és politikai fejlődés idestova csaknem száz éve tesped és tüntető előnyben részesit mindennemű romantikát. Mi fiatal litterátusok az erdélyi és magyar művelődéstörténet érverésén tartjuk a kezünket és tudjuk, hogy mértéktartóknak, analitikusoknak és realisztikusoknak kell lennünk, ha szervesen és hatékonyan ki akarjuk venni részünket a nemzeti művelődés folyamatában. Ne fájjon-e nekünk, ha az erdélyi irodalompolitika vezére oly süket értetlenséggel áll mondanivalóinkkal és modorunkkal szemben és saját regionális irányán kivül minden egyébtől megtagadja a létjogosultságot? Mi elismerjük idősebb irótársaink mithikus és szintetikus modorának nagy és vitathatatlan értékeit, de kérjük, gyakoroljanak türelmet a mi reálista és analitikus modorunkkal szemben, amelynek az Istenen ki-

vül amugy sincs más pártfogója. Nem olvasta-e mély szomorusággal és csodálkozással minden művészi tökélyt tisztelő és kereső szellem e döbbenetesen könnyelmű szavakat, melyek az erdélyi irodalompolitika vezérének a tollából egyenesen szentségtörően hangzanak: „A l'art pour l'art mindig a tehetetlenek és tehetségtelen mesterkedők hivatás alóli kibuvója volt csupán vagy hanyatló korszakok és irodalmak jellemző betegség tünete." — A művészet és a tökély sértett géniusza ily kevély szavakat nem hagy megtorolatlanul és akad majd mű, amelyen kérlelhetetlen szigorát gyakorolhatja.

S ha már kiteritett bennünket, vajjon kegyeletes-e, hogy Patroklosszaink tetemét is elvegye tőlünk? Miért követeli magának *Wass Albert* Farkasvermét, holott az tagadhatatlanul a mienk? Avagy ismer-e nemzedékéből irót, mely ily sötét, elemző és naturalista szinekkel terhelte volna palettáját? Egy-két romantikusan megrajzolt figura, érzelmes jelenet és itt-ott a stilromantika után itélve Wass Albert valóban az első nemzedék tehetséges epigonjának tetszik, de sajnos, ez regényének csupán tehertétele; ami azonban műve lényege, s ami regényét komoly alkotássá emeli, az a miénk és készek vagyunk érte bárkivel is megvivni. Bármennyire is fáj nekünk, de meg kell állapitanunk, hogy Kós Károly, akinek személyét, kiváló irói egyéniségét és sokoldalu tehetségét őszintén becsüljük és tiszteljük, nem elég pártatlan szellem és szubtilis izlés ahhoz, hogy itéljen eleveneket és holtakat, egy egész nemzedéket elbuktasson a költészetből és az irodalomból, irodalmi irányzatokat és esztétikai meggyőződéseket szarkazmusával üldözzön és anatémával fenyegessen. Ez a szellem a viszályok, a cserépszavazások szelleme, mely kiméletlen irodalmi diktaturához vezet és aligha válik annak a transzilvanizmusnak a dicsőségére, amelynek a védelmében Kós Károly felvette a keztyűt. Arra kérjük a kiváló irót, irodalompolitikánk hivatott vezérét, hogy ne féltse tőlünk a transzilvanizmust. Mi nem vagyunk szükségképpen hagyományra és tekintélyre fenekedők; mi hajlandók vagyunk készségesen elismerni, hogy a regionalizmust vezérszerep illeti meg irodamunkban; *de a regionalizmus még nem szükségképpen transzilvanizmus, csak akkor lesz azzá, ha türelmes és méltányos.* A különböző irodalmi és esztétikai irányok virtuális egyenlősége és egyenlő irodalompolitikai megbecsülése nélkül nincs transzilvanizmus. Ha tehát regionális zordságában megtagad tőlünk minden megértést, könnyen ugy fordulhat a kocka, hogy mi kérjük tőle számon a transzilvanizmust.

(Szenczei László)

VENTURA GARCIA CALDERON

Apja a zsarnokság elől Európába menekült és európai nevelést adott fiainak. Igy a két legkiválóbb Garcia-Calderon fiu — Ventura és Francisco — egyaránt számit ma peruinak és európainak. Felszivták magukba Európát, de megmaradtak peruiaknak is. Ma Ventura Belgiumban, Francisco pedig Párizsban követe a távoli, kincses Perunak.

Egy francia kritikus szerint Ventura Garcia-Calderon talán napjaink legnagyobb novellairója. A novella mindenesetre a főerőssége; egy novelláskötetéért kapta meg a Francia Akadémia José Maria de Heredia díját is. A délamerikai-európai kulturkapcsolatok terén is hervadhatatlanok az érdemei. Mig fivére, Francisco, a Nemzetközi Szellemi Együttműködés Intézete délamerikai könyvsorozatát vezeti mostanában, Ventura már évtizedekkel ezelőtt délamerikai irókat juttatott szóhoz ott, ahol arra legelsősorban volt szükség: Spanyolországban. Több antológia jelent meg szerkesztésében Barcelonában, és a *Délamerikai életből vett elbeszélések* cimű novella-gyűjtemény Payot párizsi kiadó kiadásában hozza közelebb

hozzánk Délamerika legkiválóbb novellairóit.

Magyar nyelvterületen bizonyára akadnak, akik ponyvaizűnek érzik Ventura Garcia-Calderon novelláit; az a körülmény, hogy magyarul eddig csupán a Pesti Hirlap képes vasárnapi mellékletében jelent meg néhány novellája (a szerző beleegyezése nélkül), ezt a véleményt mintha meg is erősithetné. Valójában azt kell mondanunk, hogy a vér, a gyönyör és a halál barrésiasan spanyolos hármas egysége ellenére, sőt: azon tul, a perui iró novellái magas irodalmi értéket képviselnek. Tömörségük megfelel a novella esztétikai szabályainak; nincsen bennük szinte egy felesleges szó, egyetlen nem funkcionális részlet. Elsősorban emberiek ezek a novellák, egy vad, koloniális ország lelkét hozzák hozzánk közelebb. Exotikus szinpompájuk csodálkozásba ejt; a bennük mozgó és élő emberek zavarba ejtenek, annyira más világban élnek, mint mi. Uj izt, uj zamatot hozott Garcia-Calderon ezekkel a novellákkal az európai irodalomba.

Valami sajátságos bűntudat kinozza ezt az irót. A „csökkentrendűségi" érzés társas jelenség s ha a délamerikai indiánok lelkiéletében ez az érzés döntő szerepet játszik mindazok szerint, akik már jártak odaát, nem meglepő, ha „magasabbrendű" fehér kolonizátorok — a konkisztádorok leszármazottai — sem mentek ettől az érzéstől. De Garcia-Calderon sajátságos büntudata hogyan is legyen faji büntudat: elsősorban társadalmi bűntudat az, és ezt az iró nem is titkolja előttünk. Ventura Garcia-Calderon polgár, sőt a polgárnak ahhoz a fajtájához tartozik, amelyet a sors a méltóságok és tisztességek egész halmazával szokott kitüntetni. Szinte azt mondhatnám: nem tehet róla, hogy excellenciás ur, és ha pusztán a novelláin át igyekszünk megismerni, erre a külsőségre álmunkban sem gondolhatnánk. Egyik legszebb novellája szinte az oroszok legnagyobbjaira emlékeztető egyszerűséggel és keresetlen mélységgel irja le az öreg indiánt, akinek a fiát a sorozók hátrakötött kézzel hajtották el a főváros felé. Az öreg előkaparja a földből néhány megtakaritott aranyát és leszalad a faluba. A jegyzővel kérvényt irat (néhány aranyába kerül): fiát, egyetlen támaszát nem állt a sorozók jogában elrabolniok. Elmegy az uri öszvérén tornyosan lovagoló paphoz, aki maga is többszörös családapa, ha csak vadházasságban él is asszonyával. Gyertyát kell szurnia a Szűz szobra előtt; s a szűz is ahhoz a titokzatos, szőke, fehér fajtához tartozik, amely immáron négyszáz esztendeje nyomja el Peru őslakóit. (Ujabb néhány arany!) Végül is a saját fajtabelijéhez: a javasemberhez fordul. Aranyát ez is elveszi; segiteni rajta ez se tud: Megtörten, megroskadtan vánszorog vissza az öreg indián hegyi tanyájába. Semmihez sincs kedve: nem eszik, nem iszik, csak maga elé réved. Ekkor egyszeriben panaszos hang üti meg a fülét: mielőtt lesietett volna a faluba, egyetlen lámáját bezárta az istállóba. Az hivja most, panaszosan. Az öreg indián kisiet az istállóba, átöleli az állat nyakát, megsimogatja a hátát, és neki: utolsó megmaradt barátjának sugja meg a maga nagy baját. A novella cime: *Az utolsó barát.* Olyan egyszerű, emberi és közvetlen az egész; szinte félek, túl körülményesen foglaltam össze itt a „cselekményt."

Másik novelláját öreg szerecsen proletárasszony meséli el; a cime: *Peruban történt.* A kis Jézusnak, a világ megváltójának a születését mondja el, perui módra. A szinhely Peru. Egyiptom: más délamerikai ország. Juhok helyett lámák szerepelnek. Az egyszerű, sőt együgyű néger asszony szájában azonban minden naivságuk ellenére is egyszeriben jelképes értelmet nyernek a szavak: a három királyok egyike fehér, másika néger, harmadika indián... Ezért kell elmenekülnie Jézus családjának:

mert a három királyok a három faj egyenlőségét jelentik...

Vér, gyönyör, arany és a halál: ezek Garcia Calderon irásművészetének főelemei. És milyen és mennyiféle halál! A kegyetlenséget is olyan természetességgel tudja megirni, olyan egykedvűen, hogy az ember zavarba jön: indián apatia ez, vagy pedig arab-spanyol *desenfado:* akart és kissé keresett, fatálista impasszibilitás? Valószinűleg: mindakettő.

A kondorkeselyű bosszuja az elnyomott, kizsákmányolt indián és a kondorkeselyűk titkos szövetségét példázza, a kiszipolyozó, betolakodott fehérek ellen. Ez leghiresebb novelláskötetének egyuttal a cime is. *Vérszínű* novellák (franciául: *Couleur de Sang)* egy másik kötete. *Danger de mort* a harmadiknak a cime, amelyet spanyolul nem ismerek: *Halálveszély.* Mindkét nyelven megjelent: *Ha Loti eljött volna...* A Loti-féle *Aziyadé* mintájára azt irja meg, hogyan irt volna le Loti egy perui Aziyadét, ha eljutott volna Peruba, amint az szándékában volt, röviddel a halála előtt. Ez amolyan irodalmi fegyverpróba: a *pasticheek* műfajából. A kis kötetet kiegészitő három novellát jóval többre becsülöm. Az egyik kötethez Blasco Ibánezrnek jutott az a megtiszteltetés, hogy előszót irjon.

Fáradt európai idegrendszereknek, amelyek csupán detektivregények olvasása után tudnak elérni az álom ingoványaira, különösképpen ajánlom ezt az irót. Ernyedt idegeiknek a Garcia Calderon novellái uj, soha nem izlelt izgalmakat igérnek. S talán az uj ingereken át eltalálnak arra az utra, amelyen az utjelző tábla igy szól az olvasóhoz: „talán, még benned is él valami abból, amit ugy hivnak, hogy — szociális lelkiismeret." Ha egyszer megjelenik majd a szegénység irodalomtörténete, a perui excellenciás ur kötetei sem fognak belőle hiányozni. *(Brachfeld Olivér)*

P. ANDREI: SOCIOLOGIE GENERALA (Editura Scrisul Românesc, Craiova 1937)

A fogalmak kisajátitásának vagy ha ugy tetszik átértékelésének korában a tudományok feladata még sulyosabb. Különösen áll ez a társadalomtudomány illetékességébe tartozó területeken. P. Andrei szociológiája, akarva nem akarva, ebben az irányban teljesit hivatást s igy erőteljesen segiti elő a román tudományos szociológia kibontakozását.

Az igazságok élete relativ — mondja Andrei, — közülök egy sem nyilvánitható abszolutnak. Egyetemes érvényű igazság a társadalmilag érvényes igazság. A szociológia — szerinte — a társadalom fejlődését az emberek lelki, gazdasági, jogi és politikai tényezőin keresztül tárja föl és értelmezi. Ezért állandó az érintkezés a szociológia, történelem és történetfilozófiák között. Más azonban a történetfilozófia, mely a társadalom spekulativ elemzését adja s a történelmi fejlődésben az értéket keresi, szemben a szociológia társadalmi-valóság kutatásával. A szociológia nem hoz értékitételeket, mint Hans Freyer, a mai Németország divatos szociológusa hiszi, aki a szociológiát a fennálló politikai rendszer segédtudományaként kezeli. P. Andrei szociológiai rendszerét D. Gusti morfológiájától is elkülöniti, mert szerinte a szociológia nem gyakorlati ideálokat fogalmaz, hanem csak a társadalmi tények megállapitására és magyarázására szoritkozik. A szociológia a közöst, az általánost keresi, ellentétben a speciális társadalomtudományokkal, amelyek a társadalomnak csak egyes oldalait tárják fel. A történelem, lélektan, episztemológia és szociológia közti viszony tárgyalásánál arra az eredményre jut, hogy a történelem és lélektan a szociológia kiegészitő módszerei.

Amint látható, a szociológia tárgyának meghatározásában rokon *Durkheim, G. Simmel* s *Leopold v. Wiese* felfogásával. A szociológia — — szerinte is — a társadalmi összefüggéseket tanulmányozza! Igy az-

után nála is a társadalmi jelenségek, mint egyének közti összefüggések, lelki alapvetésűek, még akkor is, ha azok külső behatásra állnak elő. A **társadalmi intézmények ezek szerint az egyének közti viszonyok konkretizálódása.** A jelenségeket mindig a maguk egészében, funkcionális jelentkezésükben kell szemlélnünk.

A könyv legértékesebb fejezete a szociológia módszeréről szól. A tárgyilagosság igy nem módszer csak egyik alapfeltétele minden módszernek. A módszer szempontjából a szociológia eklektikus; használja ugy az indukciót, mint a dedukciót. S mert a társadalom nem mechanikai folyamat terméke s nem is metafizikai lényeg, hanem objektivizálódott egyénközi összefüggések totalitása, mely részekben valósul meg, ezért minden egyes társadalmi jelenséget a többi kategóriákkal való összefüggésben kell kutatás alá venni. „A szociológia módszere integrál s ez azt jelenti, hogy minden egyes társadalmi jelenséget a társadalmi egész prizmáján keresztül vesz, az egésszel való összefüggésben, amely a résznek meghatározott formát ad annak funkcióján keresztül." (311. o.)

A társadalom funkcionális egység, bizonyos célok szolgálatában, alapját az a viszony teszi, amely természeténél fogva lényegellenes. Ennek a látásnak nagy akadálya eredeti lényegbeállitottságunk. Márpedig a társadalom fogalom ugyanolyan változáson ment keresztül, mint a léleké. A lelket is valamikor különböző jelenségeket létrehozó lényegként fogták fel, ma viszont mint a lelki jelenségek totalitását értelmezik. Hasonló az eset a társadalommal is. Ez sem valami misztikus „erő" vagy „lényeg", amely bizonyos jelenségeket teremt, hanem funkciók totalitása, ahol minden kölcsönös függési viszonyban áll egymással, magábazárva a cselekvés hordozóit, az egyéneket. Ebben az értelemben szellemi nála a társadalom s kap igen fontos szerepet kialakulásában a lelki azonosság, az akarat. (Voluntarista). Ezért a társadalom tényezői (társadalmi tudat és akarat, összetartás és hagyomány, tekintély) maga a társadalom, a fizikai-földrajzi-biológiai környezet viszont csak a társadalom feltételei, amik kivül állnak a társadalom lényegén, jóllehet sokszor meghatározó erők. (Durkheim, L. Févre).

A korabeli regressziv rendszerek felfogásával szemben éles különbséget tesz állam és társadalom között. (158. o.) Az állam politikai egység, mig a társadalom szellemi és gazdasági közösség, melynek alapelemei nem annyira körülhatároltak, mint az államé, miért is a társadalom alapegysége, melyre épül, nem a faj, hanem a nemzet. A nemzet viszont kulturális egység, amelynek életvágya általános emberi értékek alkotása. Az osztályok gazdaságilag értelmezett elméletét egyoldalúnak tartja, mert ez — szerinte — a társadalmi osztályokat csak gazdasági tényezőknek, nem pedig a társadalmi élet funkcionális szerveinek tekinti. Itt is Durkheimmel ért egyet, amikor az osztályok funkcionális egységét véli helyesnek. Ebben a vonatkozásban elismeri az állam és társadalom szétválasztásának jogosságát, de: az állam szerinte valamivel több, mint egy osztály s éppen ezért az osztályok az állammal szemben csak alárendeltek lehetnek.

A társadalom változásának kérdésénél tisztázza az evolució és a revolució fogalmát. A revolució szerinte osztályok közötti ellentétek kisülése; nem cél vagy ideál, hanem eszköz egy ujabb társadalmi egyensuly megvalósitására.. Megkülönbözteti a politikai és társadalmi revulóciót: a politikai csak kormányformát változtat, a társadalmi azonban megváltoztatja az osztályok közti viszonyt. Ide vonatkozó elemzéseit Bluntschli szavaival zárja: „... a forradalom mindig törvénytelen, de nem mindig igazságtalan; a legtöbb esetben a jog felfüggesztése, de nem szük-

ségszerűen bűn." Majd hozzáteszi: „A szociológiában nem értékitéleteket hozunk, hanem csak megállapitjuk ezt a jelenséget is, mint a társadalmi szerkezet átváltoztatásának egyik eszközét."

P. Andrei szociológiáját a román tudományos irodalom, mint eseményt könyvelte s joggal: könyve a kérdés világirodalmi anyagának ismeretében készült, nemes tárgyilagossággal. A könyv szelleme: hagyományosan humanista. Ebben áll nevelő és épitő ereje. *(Mezei Dezső)*

OLIVER BRACHFELD: EL EXAMEN DE LA INTELIGENCIA EN LOS NINOS. (Gerona. Madrid, 1936)

Ez a kis könyv filléres áron került forgalomba az egész spanyol nyelvterületen, és elsősorban a tanitók és tanárok számára iródott. Voltaképpen szerzőnek egy, a budapesti egyetem lélektani tárgyú pályázatára beküldött pályamunkája, még 1931-ből. Szerző is reáirhatta volna a spanyol nyelven nagy sikert aratott könyv fedelére, mint valaha Schopenhauer: „A budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem pályázatán pályadijat *nem* nyert..." (A pályázatra két mű érkezett be; a másikat egy katholikus pap irta).

A több, mint százoldalas könyvecske kevesebbet és többet hoz, mint amennyit cime igér. *Kevesebbet* annyiban, hogy nem foglalkozik a kérdés gyakorlati megvilágitásával; csupán annak elméletét adja. (Ezért a hiányért nem kárpótol a függelékben közölt két barcelonai *test* sem, amelyek különben nem is gyermekek intelligencia-vizsgálatának céljaira készültek, és különben is fogyatékosak). *Többet* pedig annyiban, hogy az intelligencia-vizsgálat egész kérdését kifejti az olvasó előtt, harminckilenc apró, világos, élénken irott és szellemes fejezetben.

Ha a szerző fentebb ismertetett művében joggal tiltakozik az ellen, hogy egyes polgári pszichotechnikusok tudományukat az osztályharc szolgálatába állitsák, ebben a könyvében utat mutat az igazán elfogulatlan pszichotechnikának. Binetből indul ki, akinek életművét még ma is irányadónak tartja és akit ugyszólván rehabilitál. Vajjon mit ér az intelligencia, veti fel a kérdést, ha nem kérdezzük meg egyszersmind azt is: feltéve, hogy a kisérleti személy intelligens, vajjon *mire használja fel* az intelligenciáját? Az intelligencia vizsgálat ezzel túlnő a pszichotechnikai eljárások keretein, és a személyiség-vizsgálat részévé lesz, amelyből persze a mélység-lélektan és a karakterológia is ki kell, hogy vegye a maga részét.

A néhányoldalas függelék a temperamentumos kis dolgozat megirása óta megjelent irodalmat ismerteti összefoglalóan. Egyuttal állást foglal a kisérleti műveletek kapcsán kifejlődött azzal a rossz szokással szemben is, amely *túlértékeli* a gyorsaság-faktort a kitűzött feladatok elvégzésénél, mig a lassabban dolgozó gyermekeket és felnőtteket jogosulatlanul „lepontozza". *(T. A.)*

BARTÓK BÉLA: NÉPZENÉNK ÉS A SZOMSZÉD NÉPEK ZENÉJE (Népszerű zenefüzetek, 3. szám)

A zene hiveinek haladó seregében jóleső megállapitani, hogy korunk nagy muzsikusai szinte kivétel nélkül a társadalmi haladás hivei. Mintha a régi nagy mesterek örökségeként maradt volna rájuk ez a magatartás, akik közül pl. *Mozart* a korában forradalmi hitvallás számba menő szabadkőműves volt, *Beethoven* pedig mindvégig kitartóan szabadelvű. Korukat a napjainktól elválasztó hosszu évszázad alatt a zene nagy mestereinek mindig küzdeniök kellett társadalmuk rossz tényezői ellen (az ifju *Wagner)* s a szervezett regresszió korában annál kimagas-

lóbb Toscanini, Bruno Walter és társaik kiállása, akiket nem bir magával ragadni az annyi igaz értéket elsöprő európai barbarista áramlat. A kimondottan előadó zenemüvészek esetében — érthető okokból — még jelentősebb az ilyen tiszta magatartás. Ebből a szempontból kell értékelni Bartók Béla magatartásbeli megnyilvánulásait is, melyekkel időről-időre egyrészt hazája elmaradt köreit rémiti meg, másrészt ugyanakkor Európa haladó gondolkodású embereiben ujra bebizonyitja, hogy az igazi művészi nagyság mindig emberi nagysággal karöltve jár. Valóban: az igazi emberiesség hősét kell tisztelnünk Bartók Bélában. Amióta nevét ismerjük, meggyőződéseivel — legyenek azok tisztán zeneiek vagy társadalmiak — sohasem állt félre. Pár héttel ezelőtt kategórikusan tiltotta le rádiószereplései átvitelét Német- és Olaszországba, nemsokára azután pedig elsőnek irta alá a Féja elitélése ellen tiltakozó magyar szellemi vezetők nyilatkozatát. Viszont ez a tétel meg is fordítható: legsajátosabb művészi munkássága is ugyanolyan határozott irányu, mint világnézete. Csak egyik legutóbb megjelent munkájába kell belelapoznunk e Bartók életében megnyilvánuló magasrendű egység megállapitására. A mindösszesze pároldalas tanulmány, mely a magyar népzene ősi eredetét bizonyitja, a magyar népi zene bemutatásának legfontosabb dokumentuma. Irásmódja csak sajátos és utánozhatatlan játékstilusával, azzal a klasszicitással jellemezhető, mellyel hangversenyein a régi olasz mestereket interpretálja. Ehhez hasonló érzést keltenek az olvasóban magvas, értelemtiszta mondatai, amiket mindig egyetlen cél vezet: a lényeg hű kifejezése, az igazság kideritése. Eljárása különben megejtően didaktikus. Bevezetőjében megismertet a népi zene alapfogalmaival, de oly egyszerűen, hogy a legcsekélyebb zenei tudással rendelkező olvasó is megérti azután a tanulmány gondolatsorának felépitését, amikor egy csomó magyar népi dallamot hasonlit össze a magyarsággal szomszédos népek azonos hangzásu népi dallamaival és megfellebbezhetetlenül eljut az igazsághoz. Módszere, amivel ezt a nehezen összefogható, számtalan kisiklásra alkalmas témát kezeli mindvégig dialektikus és realista. Sohasem valami eleve konstruált s a magyarságra nézve előnyös beállításhoz keresi a bizonyitékokat. Mindenütt a haladás magasabbrendű nemzeti érzése jellemzi, amikor például zenei művelődésünk történelmi elemzése során a paraszti és az uri rétegek ellentétes szerepét kiemeli. És mintha előre érezte volna, hogy tanulmánya okot szolgáltat majd némelyeknek arra, hogy benne az elfogult magyart támadhassák, siet megemliteni, hogy vizsgálatai eredményét akkor is közzétette volna, ha ez nem kedvezne a magyarságnak. Viszont annál nagyobb örömmel állapitja meg, hogy „a magyar falu régi és uj dallamanyaga magyar kulturkincs, olyan kulturkincs, amit nem jelenlegi szomszédainktól vettünk kölcsön, hanem amiből mi adtunk nekik." *(—r—ő.)*

HEGEDÜS LORÁNT: KÉT ANDRÁSSY ÉS KÉT TISZA
(Athenaeum, Budapest, 1937)

Romantikus rajzot irni a közelmult szereplőiről, hálás feladat, mert sok embert érdekelnek, de egyben felelősségteljes is, nemcsak azért, mert kritikai irás, de azért is, mert nemcsupán iró beszél, de a tények, az eredmények is beszélnek önmagukért Hegedüs Loránt könyve érdekes a népszerű téma szempontjából, mert olyan eseményekről ir, melyeknek ő is részese volt vagy szemtanuja vagy legalább is családbeli beavatottja, de éppen ez a közeli részvétel, ez a nagy intimitás akadályozza meg abban, hogy kétségtelen jólértesültsége mellett is objektiv képet adjon emberekről és eseményekről. Pedig a két Tisza és két Andrássy annyira determi-

nálták a magyar sorsot, hogy érdemes velük sine ira et studio foglalkozni. Hegedüs kegyelettel és szeretettel foglalkozik velük s az egyéni rokonszenv nem elég a tárgyilagos kép megrajzolásához. Négy nagy magyart akar elővarázsolni Hegedüs és elkezdi történetét Krasznahorka és Geszt szimbólikus felvetitésével, visszamenve a história romantikus fonalán egészen Erős Andrásig, aki Szent István koronázásakor szétrepesztette ellenségének a fejét s akinek utódja a 16. század végén már Krasznahorka ura volt s visszamegy a Váradot védő Tisza Istvánig s még azt is szimbolikusnak tartja, hogy Váradot *is* — Tisza István védte.

Gesztet és Krasznahorkát minden gondolkozó magyar szimbolumnak látja, ha nem is úgy, mint Hegedüs Loránt. „Mig Krasznahorka és Geszt egymást támogatják, épül az ország, ha egymás ellen támadnak, elomlik a nemzet —" mondja Hegedüs, mi azonban ugy érezzük, hogy a kétféle mentalitás között akkor is volt megegyezés, mikor támadták egymást és ennek a megegyezésnek eredménye volt az a végzetes eredmény, amit minden magyar a lelke bőrén érezhet.

Kitűnő lovas, kitűnő táncos és kitűnő céllövő volt Andrássy Gyula, aki Hegedüs Loránt szerint tele volt ötletekkel, művészi beállitottsággal, aki azonban ahhoz is elég ötletes volt, hogy Buda ostroma alkalmával Konstantinápolyba menjen követnek, Husszein basát tokajival hangolja jó kedvre, az emigráció idején külföldön kamatoztassa közismert szépségét és amikor eljött az ideje, megfeledkezve forradalmi fiatalkoráról, Deáknak kegyeibe beférkőzzék s végül — *saját meggyőződése ellenére* — megcsinálja a boszniai okkupációt és ezzel elvesse magvát a világháborúnak. Mindez lehetett művészet, de ha igy van, inkább mestere legyen valaki a politikának, mint művésze. Mi hajlandóbbak vagyunk Szemerének hinni, aki *nagy dilettánst* látott Andrássyban. „Gróf Andrássy Gyula — Hegedüs könyve 46. o. idézi Szemere e szavait — 40-50.000 frankot huzott anyjától Párizsban, hol Angliában, hol Svájcban mulatott, mint dandy szeret a haza dolgairól beszélni is, mert *ránézve a politika a komoly mulatság egy neme*, de ennyiből áll az ő tevékenysége. Ami neki eddig még hiányzik, az a mély meggyőződés és az aktiv hazafiság. Gondolatai forognak hazája körül, de kedvteléseinek él. Hisz még fiatal ember." Nem szimpatikusabb az a kép sem, melyet *Kákay Aranyos* — ifju Ábrányi Emil költői álneve — irt id. Andrássy Gyuláról és Tisza Kálmánról. „Első beszéde sodronyokból font — igy jellemzi Tisza Kálmánt — de nem öntött szobor volt. Ő művelt ész, sokat tud, ért tán mindent. *De vannak-e nagy eszméi, messzehatóó koncepciói? Alig hiszem.* Szelleme nem magas röptű, mert a fantázia égi szárnyai hijával van, és nem mély, mert a szerencsétlenség, a kedély melegágya, ránézve csak elmélet maradt. Tisza Kálmán beszéde pozitiv, hideg és rideg. Mindent összevéve tehát T. K. fényes tulajdonai és hiányai nem azok, amik a politikai pártvezérben szükségesek. *Lehetnek kortesei, de nem lesznek párthivei*" —; id. Andrássyról pedig ezt az éles jellemképet rajzolja: „Andrássy Gyula, az ‚ellenállhatatlan' bármennyire brilliáns egyéniség, ámde éppoly mértékben inszolid. *Geniális, de nem genie.* Ahol Andrássy férfias ésszel nem győzött, ott bájakkal és cselszövényekkel hóditott, mint az asszony. Nem az emberek lelkébe lát ő, mint a nagy férfiak, hanem megérzi mások érzéseit, mint az ideges asszony. Akármit tesz, nagy szerepet játszik abban az egyéni önzés, a geniális felületesség, a passzió, a mágnási könnyelműség és az elkényeztetett becsvágy hiusága. Meghóditotta magát Deák Ferencet is azáltal, hogy ugy jött haza, mint aki az emigráció külföldi fordulataitól semmi sikert nem vár, amiből természe-

tesen lehetett következtetni, hogy az ő itthoni bölcs és következetes politikai magatartásától várja a helyzet jobbrafordulását. És igy Gróf A. Gy. talán egészen *véletlenül* a Deák Ferenc politikai álláspontjára áll s ha ezt Deák nem méltányolta volna, hát kitől várhatta volna mástól? Deák Ferenc annyira méltányolta is ezt, hogy azok ellen, akik még mindig azt hitték, hogy a külföldi eseményeket nem kell kicsinyelni, megtette Gróf A. Gy.-t ‚kapacitásnak', mert ő mindent jobban tudhat, miután volt alkalma megismerni a diplomácia titkait és célzatait." Igaz, hogy Hegedüs *mint torztükröt* mutatja be ezeket az arcképeket, de mi, akik nem aktiv szereplői, csak szenvedő áldozatai vagyunk a vázolt kor szellemiségének, inkább Hegedüs szépitéseit látjuk az akkori idők torztükrenek.

Tisza két évtizedes ellenzékieskedésében inkább kurucos dacot látunk, mint a dolgok lényegét érintő állásfoglalást és a bihari pontok felfüggesztése után nem nyugtat meg az a frázis, hogy „jobban szeretem hazámat, mint elveimet". Minket igenis nyugtalanitanak az elvek, amiket felfüggesztett és még jobban nyugtalanitanak a haladással szemben tanusitott merev tiltakozások, amiket ez az energikus ember érvényesitett. A tiltakozások a demokratikus fejlődés ellen, a nemzetiségi kérdés megoldása ellen, a szociális haladás és a szociális mozgalom ellen, melyet Tisza még Hegedüs őszinte bevallása szerint is egyszerűen rendőri ügynek tekintett. Bizony bizony a két szerencsés politikus mellett, ahogyan id. Andrássyt és Tisza Kálmánt nevezi Hegedüs, maga az iró is jellemző tünete a letűnt kornak, mert nem veszi észre, mily anakronizmus és pedig végzetesen az, hogy két ember „magasabb érdekből" évtizedekig ura lehet a helyzetnek az egész ország elégületlensége ellenére. „Csodatevésekről" és „szinfaltologatásról" beszél Hegedüs s nem érzi meg, hogy éppen ez a komolytalan szinfaltologatás és szereposztás volt az, amitől koldult az ország s ami a világháborúban érlelte meg természetes gyümölcsét.

Milyen fölényesen ir Hegedüs Loránt a boszniai kalandról: „Az okkupációnak katonai tényeit ma a világháború rettenetes méretei után természetesen más szemmel látjuk, mint apáink látták. Három és fél hónapi küzködésbe, kétezer halott katonába és mintegy százmillió forint költségbe került a vad sziklás tartományok meghóditása és Hadzsi Loja felkelő vezér leveretése és a félig hű török csapatok megfékezése. *Akkor* irtózatos nagy áldozatnak tetszett mindez, ma más számokhoz vagyunk szokva". Mi ugy érezzük, hogy azt a régi áldozatot sem akkori tartalmánál sem kései következményeinél fogva nem lehet kicsinyelni, még a világháború grandiózusabb áldozatai után sem. És meg kell állapitani, hogy a két szerencsés politikussal a nemzetnek nem volt szerencséje.

A „két szerencsétlen" — ilyen cimen ir Hegedüs Ifjabb Andrássy Gyuláról és Tisza Istvánról. Igaza van, de nekünk itt is sulyosabb a magyar nép tragédiája, mely az ő működésükkel teljesedett ki. Kisérteties szinjátékról beszél Hegedüs és képtelen szereposztásról. De lehet-e *másképp* egy-egy krónikus antidemokratikus rezsim alatt. Az öreg Andrássy látta fia misszióját — de Hegedüs irásából nem tűnik ki, érezte-e ő maga is ezt a missziót és életéből sem tűnik ki. Krasznahorka és Geszt ifj. Andrássy Gyula és Tisza István alatt is — minden személyi ellentét ellenére — találkoznak a reakcióban és amit az egész nemzet tudott, a politikában laikus, profán nemzet, azt Andrássy és Tisza csak akkor tudják meg, mikor már finita la comedia. Nem szólunk a háborús felelősség kérdéséről — a nagyobb felelősség talán ott van, hogy miután meg-

győződése ellenére mégis belement a háborúba, csupán harci fegyverekkel próbálta azt megharcolni. Végzetes, hogy nem ismerte fel sem a belpolitikai szociális kérdések jelentőségét, sem a nemzetiségi kérdés vagy a külpolitikai kérdések fontosságát és lényegét. Serajevói szerencsétlen tárgyalás után Tisza csakugyan, mint egy tragikus hős kiált fel: „hogy történhetett mindez?" „Igy beszél egy álmából ébredő — irja Hegedüs Loránt — mert most tudta meg, hogy mi az igazi jugoszláv kérdés, annyira most és nem elébb, hogy avval a szándékkal jött és fogadta el a meghivást, hogy Wekerle miniszterelnökkel megbeszélve, keresztülvigye azt a tervet, hogy Bosznia külön test gyanánt a magyar koronához csatoltassék. Már az uj cimer is készen volt".

Akár akarta Hegedüs, akár nem, sikerült neki bebizonyitania, hogy a dilettantizmus a politikában is éppoly veszedelmes, mint bármilyen egyéb munkában. Sőt: amint a magyar sors példája mutatja, még veszedelmesebb. *(Kónya Géza)*

SZABÓ DEZSŐ: EDE MEGEVÉ EBÉDEM. MILYEN SZEKFŰ NYILIK SCHITTENHELM EDE SIRJÁN? (Budapest, 1937.)

Szabó Dezső füzeteinek havonként megjelenő sorában látott napvilágot ez a különös cimű, gyilkos szatirájú könyv. *Ede megevé ebédem* — nyilvánvaló, hogy itt a germán érdekszövetséghez tartozó „Edéről" van szó, a nagyétvágyú Edéről, aki megevé a Magyar Miska ebédjét, azaz minden életlehetőségét. S hogy milyen „szekfű" nyilt Schittenhelm Ede sirján? — világos, hogy ez meg *Szekfű* Gyula, a hivatalos magyar történész, aki a Magyar Szemlében feltűnést keltő cikket irt Sch. E.-ről, a magyar szabadságharcban elesett német honvédről, akinek sorsát a magyar és német egymásrautaltság szimbólumának látja. Szabó Dezső viszont Szekfű álszentimentalizmusát látja szimbolikusnak, tudományosságát problematikusnak, megbizhatóságát kétesnek, hazafiságát álhazafiságnak s már ezekből is sejtheti az olvasó, hogy itt ismét egy nagyon szubjektiv irással állunk szemben, mint mindig, ha Szabó Dezső kezébe veszi pennáját s gyilkos gunnyal, könyörtelenül bánik el ellenfelével, brutálisan, durván, ha nem is izgalom nélkül döfi bele tollát — és mégis azt kell mondanunk, hogy ez az irás a Szabó Dezsőnél szokásos elfogultságok ellenére egyike a legsulyosabbaknak mindazok közül, amelyeket a magyar sorskérdésről mostanában irtak; a krizisirodalom sajátos terméke, nem tudományos, de mégis több, mintha az lenne, mert alig letagadható realitásokra épit, melyek még akkor is tetszetősek, ha nem egészen konkrét gondolati megalapozásra épültek.

Szekfű elégiából indul ki, meghatódik Schittenhelm Ede sirján, Szabó Dezső viszont rapszódiával kezdi, megbotránkozván a történetiró szentimentalizmusán. Sch. E. nem szerzett különös érdemeket, mikor meghalt a hazáért, mert a haza teljes jogú polgára volt, tehát, ha kellett, kötelessége volt meghalni a hazáért. Bizonyos, hogy elhirtelenkedett Szekfű következtetése, hogy ime a németség határainkon belül *segitett* minket nemzeti céljaink elérésében. „Most itt nem emlitem fel — mondja Sz. D. — hogy éppugy lehet mondani, hogy a hazai németség ellene volt nemzeti céljainknak, mint azt, hogy *támogatta* azokat." Itt rátalált — vagy ráhibázott? — Szabó Dezső az igazságra. A segités vagy ellenzés mindig egyének dolga volt, az egyének közt mindig voltak haladók és maradók s egy-egy faj, mely egy országban elhelyezkedett, csak annyiban foglalt egységesen állást a nemzet céljai mellett vagy ellen, amennyiben ez létérdekével összefüggött. Szekfű mindenesetre hibásan látja a fejlődést, ha az ezeréves magyarságról, mint *gazdanépről* beszél, de nem

kevésbé téved Szabó Dezső is, midőn a teljes történeti joggal biró magyarsággal szemben a németeket, mint *háztartási alkalmazottakat* jellemzi. Hiba, sőt annál is több, mert *tendencia:* az ittlakó németek államjogi helyzetéről ugy beszélni, mint egy államban levő másik államról, hiba azt hinni s elhitetni akarni, hogy az Eötvös és Deák féle politikai nemzet disszimilációs folyamatot inditott meg. (Szekfű hipotézise). Szabó Dezsőnek igaza van abban, hogy a reformkor nagyjai a magyarság számára több és szélesebb védelmet akartak biztositani, de viszont az is bizonyos, hogy a fejlődés biztositékait Deákék és Eötvösék *más nemzetiség számára is* biztositani igyekeztek az egyenlőség érvénye alapján. Nem is lehetett máskép, ha maradéktalanul akarták érvényesiteni a francia forradalom nagy hagyományait. Visszaélések mindkét részről lehettek és voltak is. Ki ne hinné el, hogy voltak *magyarkodó németek?* „Ezek voltak állandó gaz megrágalmazói a fajáért felkiáltó magyar géniusznak. Ezek voltak mindenre kapható pribékjai minden kizsákmányoló, idegen akaratu hatalomnak. Ezek kiáltották hazátlan bitanggá a magyar munkásságot, ezek voltak a magyar parasztság minden felszabadulása ellen." Nem lehet ebben kételkedni, de mégis rá kell mutatni arra, hogy ezzel csak a *féligazságot* mutatta meg Szabó Dezső. Ehhez a szűkmarkúsághoz nem német fajiság kellett, de *tőkésrendi gondolkodás kellett,* a feudális gazdasági rendhez való ragaszkodás kellett s ahol ez megvolt, ott német és magyar tőkések egyforma indulattal zárkóztak el a jogok kiterjesztése elől. (A magyar munkásságot a fajmagyar Bartha Miklós kiáltotta először hazátlan bitangokká.) Szabó Dezső biztosan nagyon jól tudja, hogy az elnyomott nemzetiségek faji különbség nélkül együtt küzdöttek a parasztmozgalmakban, ami világos dokumentuma annak, hogy az osztályelnyomottság van olyan lendető erő, mint a faji elnyomottság s az utóbbiban is az a sérelmes, hogy az uralkodó osztály egy fajt, elnyomott osztállyá akar tenni. De nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Szabó Dezső nem velünk vitázik, hanem Szekfűvel, aki tagadhatatlanul elég alapos okot ad a vitára. Irásán — legtágabb értelemben — a *németvédelem* vonul végig. „Mindenütt, ahol a német jövevények megtelepedtek, — irja Szekfű — uttörői voltak a magasabb fokú, racionálisabb földmivelésnek, ők honositották meg az agrár és feudális berendezkedésű területeken a középkori városi életformákat s *gazdanépeik* kivétel nélkül, igy a magyarság is, sokat köszönhet nekik, mint akik a nyugateurópai műveltség egyenes közvetitői voltak Keleteurópa országaiban. A mult század második felében a *nagynémet felfogás a gyarmatositás eredményét* nem egyszer ugy fejezte ki, hogy a kivándorlott németség átadta műveltségét *barbár gazdáinak* s ezek hálából önmagukhoz hasonitották őket azaz: *a gyarmatositás a németségből ‚kulturtrágyát' csinált a szlávok és magyarok stb javára.*" „Érthető — mondja ugyancsak Szekfű, — hogy *kis nép hiába vállalkoznék* leszakadt testvéreinek hasonlóan erélyes összefogására: a kisebbségek védelmének azon ‚népi' és ‚faji' megvalósitása, melyet a német birodalom megkezdett és folyton növekvő nemzetközi befolyásával támogat, gyönge és kis nép számára nem valósitható meg ebből a szempontból mondhatjuk, hogy a ‚Völkisch' gondolat épp a németség fejlődésére és felemelkedésére *a legnagyobb találmány* s a német hegemónia terjeszkedésének a legcélszerűbb eszköze." S a *Treitschke*-féle nagynémet beolvasztási elmélettel szembe felveti az kérdést: „...vajjon Treitschke és a későbbi nagynémetek őt is elveszett németnek tartják-e, aki vérével trágyázta a magyarok, egy idegen nép vetését?" — ezt kérdezi Szekfű és beszél még *spirituális határokról,* melyek elméletben már elvégezték a nagy szintézist és azt is elég merészen megállapitja, hogy

— *a veszély egyelőre nem kivülről jön.* Ez a megállapitás igen különös, hiszen ma már félig-meddig hivatalos orgánumok is — pl. a Magyar Szemle — leszögezik a német propaganda vakmerőségét s ha Szekfűnek mindez ellen nincs óvó szava, akkor igazán nem csodálatos, ha Szabó Dezső még a szokásos kiméletlenséget is tetézve, tiltakozik az ellen, hogy a német propagandát egyszerűen a régen megindult gyarmatositás folytatásának minősitse a történetiró. És tiltakozik az ellen a beállitás ellen is, hogy a nyugateurópai kulturát mi a bevándorolt németeknek köszönhetnők. A hazai németség szelleme irtózott az egyetemes látásmódtól. „Kétségtelen, hogy az igazi, teljes értelemben vett nyugateurópai kultura (francia, angol, holland, olasz, belga) egészséges tápláló és ösztönző felszivása magyar intézményeken és magyar tehetségeken át történt a magyarságban — legtöbbször a német szellem ellenére. Hiszen éppen abban is, hogy a fajmagyarság zöme a német reformáció helyett a franciát élte magáévá, a némettől lehetőleg legtávolabb álló magyar lelki alkat szerves védekezése nyilatkozott meg mindattól, ami német. Az igazi nyugateurópai kulturát közvetitők nevei a 15. és 16. század nagy magyar humanistái, aztán Apácai Cseri, Szenci Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós, Faludy, Széchenyi, Kazinczy, Bessenyei, Kölcsey, stb., stb. alig sorolhatók az előkelő és nagyszerű befogadottak fajiságába. Ellenkezőleg: a magyar iskolák és nagy magyar szellemek sugárzása vitte be a hazai németség igen sok felfelé törtetőjének szűkös német kulturájába a nyugateurópai kultura megtágitó lehelletét." Lehet, hogy ebben is van valami kis tulzás. Bizonyos, hogy a németek nyugatról beköltözve nagyobb civilizációt hoztak vagy legalább is *mást,* mint amit itt találtak és az is bizonyos, hogy kiváltságaikhoz ragaszkodtak s ennyiben konzervativok, a reformok ellenzői voltak, de egyek voltak velük a magyarság uralkodó rétegei is — másrészt, ha akadtak Schittenhelm Edék, akik kényszerűségből vagy opportunitásból harcoltak a magyar szabadságért, olyanok is voltak szép számmal, akik meggyőződésből harcoltak a magyar reformokért. Nem érdem, hogy ezt a sok német is megtette és nem a magyar faj hibája, hogy ezt sok magyar elmulasztotta. Szekfű Gyula elveti a sulykot, mikor érdemeket kovácsol a németek kötelességteljesitéséből, de Szabó Dezső is elveti a sulykot, mikor a hibáztatott német faji szolidaritással a magyar faji szolidaritást állitja szembe. A közös nevező, ami egy sikra hozza az érdekeket és minden dolgozó részére megoldást hoz, csak a különleges érdekeket nivelláló demokratikus fejődés lehet s csak is igy következhetik be minden erőszak nélkül, hogy a *szellemi termelés legszélesebb emberi formája mi legyünk,* hogy a jövőt jelentő konjunktura mi legyünk s ha igazán van német veszedelem kivülről — amit Szekfű nem lát meg — és ha igazán van német veszedelem belülről — amit Szabó Dezső oly élesen meglát — azt a dolgozó emberek összefogása és érvényesülése sokkal inkább ki tudja küszöbölni, mint a hiu álmoktól megrészegedett faji szolidaritás. *(Rab Imre.)*

SZEBERÉNYI LAJOS: KIERKEGAARD ÉLETE ÉS MUNKÁI

(Békéscsaba, 1937)

A fanatikus vallási reformerek sorsa mindig tragikus, mert mindig valami ki nem egyenlithető ellenmondást jelent. Ilyen ellenmondást jelentett Kierkegaard is a maga korában és szuggeráló egyénisége ma sem szünt meg hatni. Mert Kierkegaard a világtörténelem legmakacsabb és legzseniálisabb destruktorai közé tartozik. Azok közé, akiknek a rombolása még egy század mulva is megráz és épit. Nem csodálatos, sőt természetes, hogy nemcsak közvetlen hatása van az időben közelállókra, de el-

gondolásának és munkájának hatása a mi korunkra is élénken sugárzik, annál élénkebben, minél inkább benne vagyunk a korváltás kritikus lázában. Ez a kor éppugy viaskodik a gazdasági formák nagy problémája mellett a keresztény igazság problémájával, mint Kierkegaard a maga harcos életében. Eklektikus a filozófiában, orthodox a teológiában s hogy ez igy van, az különös körülmények szintéziséből következett. A sokratesi lelkű Kierkegaard sokratesi dialektikával dolgozik és észbeli adottságai a racionalizmus felé kellene, hogy irányitsák. Az apai szigoruság, a beteges testi habitus — atyja 57, anyja 45 éves volt, mikor Kieskegaard született — a theológiába kényszeritik. A theológiai korlátok között azonban nem tud megmaradni s igazságkereső hevében elemi erővel támadja egyházát, sőt kora kereszténységét is. Kiergeaard közvetlen támadása a dán püspökök s a dán kereszténység ellen irányul, de hatása tulmegy a dán határokon: *Dorner* és *Schrempf* német lelkészek az ő hatása alatt radikalizálodtak. (L. Dorner: *Warum ich aus Kirche und Amt herausgetreten bin?* 1893 és Schrempf: *Akten zu meiner Entlassung aus dem Württ. Kirchendienst* 1892), de a határokon belül és határokon kivül hiába áldozzák fel egyes rajongók állásaikat: *az existenciát könynyebb feláldozni, mint az existenciális theológiát valóra váltani,* ami — s ez okozza a nagy vallási rombolók és épitők szomorú heroizmusát — a valóságban lehetetlen is, mert a vallás az ideális eszmények foglalatja s az élet — s ebbe tartozik az egyház is — a *lehetőségek praxisa.* Ott magasan lebegő, hozzáférhetetlen elvek, itt kompromisszumos kiegyenlitések. Kierkegaard elgondolásai nem mehettek át a gyakorlatba s ez nem csupán elgondolásának eszményiségén mult, de az ő nagyon sajátos körülményein is; — idetartoznak: születése, véralkata, fizikai állapota, melyek egyenként és összesen determinálták. Erre a csodálatos életre sok iró próbált rávilágitani, magyar irók is (*Kierkegaard: Önvizsgálat,* ford. *Szeberényi Lajos, Kierkegaard: Isten változatlansága,* ford Szeberényi Lajos. *Széles* László: *Kierkegaard gondolkodásának alapvonalai,* 1933, Báró *Brandenstein* Béla: *Kierkegaard* 1934). A legujabb Kierkegaard munkát *Szeberényi* Lajos irta hiveinek — s ha művelteknek is — de mindenesetre *hivőknek* készült, tehát népszerűségre kellett törekednie, bő tartalmi ismertetésekkel, ami nem fölösleges, végeredményben élete és műveinek ismertetése alapján rajzolja meg Kierkegaard jellemét, teszi érthetővé elszigeteltségét s teszi érthetővé állandó hatását s azt, hogy ma is nyugtalanitja az egyéneket és közösségeket és mindenkit, akit nem hagynak hidegen korunk lélekcserélő napjai.

Szeberényi Lajosnak sikerül jellemrajzot adni erről a különös, ellentétekből összerótt emberről. Egy hatalmas intellektus, aki ellensége az intellektualizmusnak, az egyéniség apostola és az aszkézis hirdetője, a dán egyház támadója és a kereszténység uj formáinak keresője, aki azonban mégis távol van attól, hogy reformátor legyen... Gyermekkorában minden alkalommal egy tallért kap atyjától ajándékba, ha megtartja emlékezetben Mynster püspök prédikációit, felnőttként makacs ellensége az okos és világias gondolkodású püspöknek. Támadja az egyházat, de nem renditik őt meg hitében azok a könyvek és vitairatok, melyek Strauss könyve nyomán napvilágra jutnak, *beleélése* megmenti őt attól, hogy eltérjen a jézusi eszménytől. Buskomor fiatal ember, egyaránt ellensége a dogmáknak és racionalizmusnak. Nem dogmatikus és még kevésbé intellektuális álláspont nála a kereszténység, inkább heroizmus. „A kereszténység radikális gyógymód, amelyhez csak kétségbeejtő ugrással közeledhetünk, erre azonban csak nagyon kevés ember határozza el magát. Ehhez az elhatározáshoz csak csodálatosan ködtelt levegőn át ju-

tunk, amely lázt okoz és kisértésekkel jár. Mikor a kereszténység a világon feltűnt, hatalmas jelenség volt, most azonban megelégszik egy pápával vagy azzal, hogy az emberek fejébe bibliát és hitvallást rak."

Kierkegaard nem tud semmi kompromisszummal megbékülni és ezért halogatja vizsgáit is. A kereszténységben való elmélyülés fontosabb neki, mint a gyakorlati papság lehetséges formája. Enten-eller *(Vagy-vagy)* c. könyvében szembe állitja egymással az *esztetikus* embert és az etikust. Az esztetikusnak *lehetőségei* vannak, az etikusnak *feladatai*. A kettő felett áll a *hit*, mely több az esztétikai hangulatnál és több az etikus álláspontnál: a hitnek *lemondás* a feltétele, nem közvetlen ösztöne a szivnek, hanem *a lét paradoxonja*. Ott kezdődik, ahol a tudás megszűnik. Módszerében Sokratesszel rokon, de mégis ellenfele az intellektualizmussal szemben való állásfogaásában. Sokratesszel szemben azt vallja, hogy az ember nem születik az igazsággal. Annak a pillanatnak, amelyben az ember az igazság birtokába jut, örökkévaló jellege van. A tanitvány az az ember, aki mikor az igazságot elnyerte, az igazság születésével uj emberré lesz. Ezt a szivében végbemenő radikális változást nevezzük ujjászületésnek. A hazugságtól az igazság felé fordulás az ujjászületés. Az előbbi állapota felett való aggodalom tereli az embert a vallás felé: ezt nevezzük bünbánatnak.

Ime a szakadék, melybe bele kell zuhannia a vallási reformernek, még ha tiltakozik is a reformerség ellen, de tisztán belső erők utján akar ujjászületést. Ő maga is intellektuális — sőt egyoldalúan intellektuális uton jutott ilyen meggyőződésre s mégis megveti az intellektust, megveti a természettudományokat, megveti az okosság — világiasság — embereit, megvet minden világi mozgalmat *s ezen a ponton érintkezik az ilyen szélső individualista egyének abszolut istenszeretete az abszolut emberkerüléssel, vagyis embergyűlölettel.* S ez a nagy ellenmondás a tragédiájuk. Nem gondolnak arra, hogy az általuk átélt istenérzés csak az emberi intézményeken át lehet valósággá. Az emberi intézmények pedig csak a társadalmi mozgalmakon keresztül jöhetnek létre és fejlődhetnek jobb célok felé. A valódi élet iránti érzéketlenségét kitűnően jellemzi Szeberényi Lajos: „Neki, a legszélsőbb individualizmus hivének nem volt semmi érzéke a politikai mozgalmak iránt. Nem tudta megérteni a kitörő lelkesedést, amikor a schleswigi dán testvérek felszabaditásáról volt szó. A skandináviai eszme hirdetőit kigúnyolta, a politikában szerinte sok a képmutatás, ámitás s ezt lelke mélyéből gyűlölte. Nem volt benne történelmi érzék s ebben a tekintetben ép' ellenkezője volt hazája másik vallásos géniuszának, Grundtvigtnak... Ekkor erősödik meg benne az a meggyőződés, hogy a tulajdonképpeni kereszténység már nem is létezik. „A kereszténység szerinte teljes lemondásban áll és az állam és egyház viszonyáról való elgondolása dokumentálja leginkább, hogy a Kierkegaard féle egyéniség minden keretet szétpattant s nemcsak az államot, de az államban elhelyezkedő egyházat is kiveti szokott kereteiből." Tehát akarva nem akarva: szélsőséges forradalmár. Eltekintve a Corsar nevü élclappal való harcát, az egyházak nem harcoltak annyira Kirkegaard ellen, mint ő az egyház ellen. Ez azért történhetett, igy, mert *részletigazságai* ellenállhatatlanul hatottak. Egyházon kivüli vallás az ő vallása, legegyénibb élmény, melyet csak nagy lelki készséggel szerezhet meg az ember. Halálközelsége Voltaire mellé állitja őt. „Barátjának arra a kérdésére, hogy nem akarja-e felvenni az urvacsora szentségét, ezzel felelt: Igen, de *nem paptól*, hanem világi ember kezéből." Boesen válaszára, hogy ez nem lehetséges, Kierkegaard ezzel felelt: *„Akkor hát meghalok anélkül"*.

Akár dán, akár világviszonylatban nézzük, róla is elmondhatjuk:

nem volt elődje és nem volt utódja. Szeberényi megértően jellemezte ennek a csodálatos embernek gyakorlati meddőségét, de egyben rámutat arra is, hogy Kierkegaard azon *nagy tévedők* közé tartozott akik megtalálták az igazságot, melynek erejével az emberi lelket az örökkévalóság jegyében kell a tökéletesség felé irányitani. *(Kemény Gábor)*

HALASY-NAGY JÓZSEF: A FILOZÓFIA KIS TÜKRE. (Kir. Magy. Egytemi Nyomda, Budapest)

A könyv tényleg könnyű nyelven, népszerűen mutatja be az iskolás filozófia részéről szóbajöhető problémákat. Elmondja, milyennek képzeli a filozófust. Csillogó, ötletes ez a jellemzés. Szembehelyezi a próféta és a művész, az önátadás és önállitás képviselőit, — a filozófus mindakettő keveréke. A filozófus lélek gátlásait azután ebből a tényből vezeti le, kétségtelenül érdekesen. Ezután az igazság kérdése felé fordul, ami szerinte független a valóságtól, a tértől és időtől, léte önmagában áll. Ezzel kapcsolatban nem mulasztja el az ellenkező álláspontok (relativizmus, pragmatizmus, fikcionalizmus) ismertetését. Felvázolja az ismeretelmélet főbb irányzatait is, leszögezve a maga álláspontját, mely szerint megismerés csak ugy jöhet létre, ha a tárgy és tudat azonos logikai szerkezettel bir. Hogy e felfogástól filozófiai idealizmusa ne szenvedjen kárt, még hozzáteszi: „Persze e közös logikai mozzanatok nem a lét, hanem az érvényesség sikjában feküsznek... Mert, ha valami érvényes, ebből még nem következik, hogy a valóságban létezik is." (Szerinte ezen a ponton bukott meg Hegel pánlogizmusa.) — A tudomány sorsát a logikai alapelvek határozzák meg — folytatja egy más fejezetben, — viszont az igazságnak más jelentőséget tulajdonit a természettudós és mást a történetiró. A abszolut igazság egyedüli birtokosa Isten. Természetesen részleteikben mindezekről sokkal többet mond, a lényeg azonban ennyi. — A világnézetekről szólván két főbb világnézeti irányt emel ki. Lélektanilag az önállitás ösztönéből vezeti le a naturalizmust és az önátadásból az idealizmust. A naturalista szemében a valóság jelent mindent; csak a földön kiván otthon lenni, minden lény egyenlő sokat és egyenlő keveset ér s e felfogást a társadalomra alkalmazva megkapjuk az egyenlősitő demokrácia alapelvét. A naturalista legfőbb élettevékenysége a létért való küzdelem, minek következtében eszményhijas, antimorális, szélsőségesen egoista, csak a maga egyénisége érdekli, a társadalmi szerződést kényszerből, csak azért ismeri el, mert önmagában nehezebb harcolnia. A naturalista szerint a társadalmi lét is hasonló küzdelem, de itt már tömeg tömeg ellen, osztály osztály ellen harcol. „Ebből tevődik össze — irja — a történelmi folyamat, melynek hőse a naturalizmus világnézete szerint sohasem az egyén, hanem a névtelen tömeg... Ebből a felfogásból táplálkozik a szocializmus, ez a történelmi materializmus filozófiai magja." Ismerjük ezeket a megállapitásokat, viszont tudjuk azt is, hogy mennyire nem érintik ezek a materialista dialektika lényegét. Átgondolásai természetére elég csak arra az egy ellenmondására utalni, hogy az egyén és a társadalom rosszul egyensulyozott kölcsönhatásából eredő osztályharc korántsem azonositható magával a szocializmus végső célkitűzésével. A létért való küzdelem a legkevésbé sem a végső célt jelenti, hanem az egyéni-társadalmi élet szinvonalának emelését.

A könyvet klasszikus filozófusok szövegdarabjainak bemutatása zárja. Ebben a sorban helyet foglal Kornis Gyula magyar kultuszminiszteri államtitkár is Platon, Aquinoi Szent Tamás, Descartes és mások mellett. Ehhez bizonyára fölösleges a bővebb kommentár. *(Domokos Aranka)*

ERDÉLYI MAGYAR ÉVKÖNYV (A Brassói Lapok kiadása, 1937)

Erdélyi magyar fórumaink sok hangzatos jelszó s részletekbe fúló program közepette rendszerint elhanyagolják legközvetlenebb feladatukat: a romániai magyarság életlehetőségeinek tudatossá tételét. E feladat népszerű megvalósitását tűzte most maga elé az 1938-ra megjelent *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Szerkesztői előszavában *Kacsó Sándor*, a kisebbségi helyzet parancsára hivatkozva szépnek, szükségesnek és hasznosnak vallja, ha „kialakulóban levő uj szellemiségünket, amely a valóságok számbavételét követeli s igy kivánja okosan és tervszerűen irányitani népünk további utját, tudatossá tesszük a szélesebb néprétegekben is." A próba úttörő jelentősége kétségtelen: a kisebbségi magyar polgár első izben kap népszerű kézikönyvet önmagáról, saját gazdasági, társadalmi, politikai és közművelődési létkörülményeiről és szükségleteiről.

Népkönyveink (tömeghasználatra szánt naptáraink, évkönyveink, házi tanácsadóink, népszerű antológiánk) megérdemelnék a tüzetes társadalomtudományi ellenőrzést. A kutató hamar kimutathatná, hogy mindaz a sajátos hivatástudat, népi felelősség, felkent erdélyiesség és kisebbségi önrevizió, ami értelmiségi köreink szellemi tájékozódásának jelszava lett, népszerű és közhasznú formákban még nem jutott el a tömegeknek szánt irodalomba. Népkönyveink tervszerűtlen összevisszasággal szónokolnak, tanároskodnak s szórakoztatnak, mindenki igyekszik *„leszállni a nép alacsonyabb értelmi szinvonalára"* — és sehol semmi nyoma annak az őszinte demokráciának, amely a magyar sorskérdést *mindannyiunk* közérdeklődésébe akarná helyezni s a szellem őrhelyein ápolt felismeréseket megosztaná s ellenőriztetné a tömegekkel. Mintha profanizálástól féltenők az elméleti eredményeket: középosztály-beltenyészetünkben uj szellemiségünk valósággal elbujik a történelmi távlatok elől. Örvendetes fordulattal az Erdélyi Magyar Évkönyv méltatja először a „nagyközönséget" arra, hogy kisebbségi közéletünk vajudó kérdéseibe beavassa s józan meggondolkodtatással tudatos kisebbségtörténeti tényezővé emelje.

Mintha Apáczai Cseri János *enciklopédista* hagyománya elevenednék meg ebben a népszerű kiadványban: előitéletek nélkül tényeket közöl s az értékelést az olvasótömeg itélőképességére bizza. A könyvben világos képet kapunk egyházainkról, iskoláinkról,, közművelődési egyesületeinkről, az erdélyi magyarság gazdasági szervezeteiről, a földmüvesség, munkásság és iparosság szakmai önvédelméről — s tárgyilagos tud maradni az erdélyi magyar ipar, bank és hitelélet ismertetése is. A dolgok egyszerű logikájára hivatkozó előadásmód mindenesetre illuziókat rombol, de egyszer már közölni kell olyan kiméletlen igazságokat a kisebbségi magyarság helyes önfelismerése érdekében, mint amilyen például *Halász Sándor* megállapitása a kisebbségi magyar — pénzről. (A cikkiró szerint erdélyi magyar bankjainktól „a magyarságnak... nincs mit remélnie és nincs joga bármit is követelni... E tőkék nem azért verődtek össze, hogy a magyar kisebbség gazdasági sorsát javitsák, hanem, hogy keressenek.")

A „nép számára" kiadott gyűjteményekkel ellentétben az uj népkönyvben nem kapott helyet a történelmi irodalom. *Molter Károly* finom naplóirása felidézi ugyan Erdély történelmi hangulatát a hatalomváltozáskor, de ez a történelmi nyitány nem annyira emlékekbe temetkezés, mint inkább a kisebbségi sorsra születés tudatunkba hasitó érzékeltetése. A fordulattal uj történelem kezdődik s a szerkesztők szándéka világos: nem a „történelm ihagyományok" ápolásától,h anem az uj helyzethez való reális alkalmazkodástól várják a romániai magyarság önfentartó uj néptudatát. Közlik az alkotmányos jogainkat biztositó gyulafehérvári határozatok s a békeszerződés szövegét s bő jogi tanácsadóval látják el a ki-

sebbségi olvasót, hogy „ismerje azokat a korlátokat, amelyek között mozognia kell, de ki is használja hiánytalanul azokat lehetőségeket, amelyek e korlátokon belü a rendelkezésére állanak." Történelmi ábrándozás helyett az uj népkönyv a *mai helyzet* reális vállalását hirdeti — s ez a valósághirdetés felrántja szemünket azokra az uj történelmi feladatokra is, amelyekkel „a dunai népek valóban békés és minden nemzeti-népi kulturára egyaránt hasznos együttélése biztositható."

Meg kell emlékeznünk a kézikönyv, mint ezidei első kisérlet, szembeötlő fogyatékosságairól is. Bizonyára a *Vásárhelyi Találkozó* szelleme érvényesül abban a jelenségben, hogy a munkásság ügyéről hivatott tollú munkásiró, *Nagy István,* értekezik, a munkásság szakszervezeteire, vonatkozólag azonban semminemű gyakorlati utmutatást nem találunk. Bár *Petrovay Tibor* szövetkezeti cikkét példaadó szervezeti rész egésziti ki, *Teleki Ádám* mezőgazdasági s *Szabó Béni* kisipari irányadását már nem követi hasonló kiegészités. Igy a gyakorlatiasság legszebb szándéka is visszakanyarodik a hagyományos dikciózáshoz.

Az évkönyv reális és demokratikus kisebbségpolitikai elgondolását az irodalmi anyag összeválogatása sem követi kellő következetességgel. *Szentimrei Jenő* átfogó erdélyi magyar irodalomtörténete, *Kádár Imre* pontokba foglalt, velős mondanivalója az erdélyi magyar szinjátszásról s a képzőművészet és zenei élet népszerű ismertetései bevezetik ugyan a legszélesebb olvasóközönséget erdélyi magyar szellemiségünk eleddig óvatosan elrekesztett kérdéseihez, a feleslegesen külön gyűjtőcim alá tagolt novellák, karcolatok és versek azonban véletlenszerű összeállitásukkal nem adnak teljes képet az erdélyi magyar irás kialakuló helyzetismeretéről s erősödő népi felelősségéről. Pedig ugy érezzük, hogy éppen az Erdélyi Magyar Évkönyv lehet az a fórum, ahol a valóságból meritő erdélyi magyar iró népi mondanivalójával — népéhez talál. *(Balogh Edgár)*

BIRÁLATOK

ZAVAROK A NŐ SZERELMI ÉLETÉBEN

(Dr. Kulcsár István könyve)

E könyv megbeszélése tulhaladja oldalainak kereteit. Lényegében a frigiditás problémájával foglalkozik, s ennek vizsgálata kiválóan orvosszaktudományi környezetet tételez fel. S ha mégis szóvátesszük, csak azért, mivel a „hideg" nő tipusa tul az egyénlélektani adottságon, oly jelenség, melynek kórokozó gyökerei mélyen a társadalmi lét talajába nyulnak. A nő szerelmi életének zavarai közül kiválóan a frigiditás játszik vezető szerepet. Elterjedettsége rendkivüli arányu. *Reich, Hodann,* stb. statisztikái szerint a nők tulnyomó hányadánál áll fenn. Ezek a szerzők figyelmeztettek a szexuális élet zavarainak társadalmi hátterére, továbbfejlesztve Freud utmutatásait. Kulcsár könyve monografikusan öleli fel a témát. Az első rész a nő nemi élettanát ismerteti, s az élettani tényekkel párhuzamosan felvázolja a mélylélektan idevágó leleteit is. Igen szerencsésen és szemléltetően ábrázolja a biológia és a pszichikum funkcionális egységét s kölcsönhatásaikat. A könyv alapvető témája: a frigiditás

vizsgálata. Igen helyesen különböztet a libido- és orgazmushiány, mint a frigiditás két eltérő tüneményesoportja között. Megállapitja, hogy a frigiditás nem egységes kórforma, hanem különböző testi és lelki működészavarok, fejlődési rendellenességek, helyi sérülések, stb okozta tünetcsoport, amelyre két működéskiesés, illetve csökkenés, a közeledés és a orgazmus (gyönyör) zavara jellemző. Abban viszont nem értünk egyet a szerzővel, hogy orgazmus alatt a jelenség fiziológiai reflexfolyamatát érti s nem az azt kisérő szubjektiv élményt. Szerintünk egyedüli ismérv: az egyén *szubjektiv* eszmélése. Aki az orgazmust nem éli át, az *valóságosan* frigid, tekintet nélkül arra, hogy minő reflexfolyamatok zajlanak le szervezetében. A kezelés módját befolyásolhatja ez az ellentmondás, de magát a frigiditás jelenvalóságát nem alterálja.

Nem vág ide, hogy a frigiditás, pontosabban az orgazmushiány, szerkezeti okait nyomon kövessük, éppoly kevéssé a koitusz módjának vele való összefüggését. Ami viszont a frigiditás és masztubáció (önkielégülés) vonatkozásait illeti, ellentmondunk a szerző állitásának, mely szerint „a fiziológiás korban ízött maszturbáció talán inkább előkészitője a későbbi nemi életnek." Az ebben a korban ízött klitoriszmaszturbáció gyakori rögzülése — amit a szerző is elismer — egyik legfontosabb kategóriája — mert leggyakoribb — az orgazmushiánynak. Freud maga kiemeli hogy a nő libidófejlődésében az aktiv klitorisz (csikló) fázist — amelyen erotikája gyakran rögzül — fel kell váltania a passziv vaginális állapotnak, s az az átmenet, amely kontrer változást jelent, éppenséggel nem spontán és gyakran megtorpan.

Azonkivül a nő pszichoszexuális fejlődését az is bonyolódottá teszi, hogy nála a kasztrációs komplexumot követi az ődipus komplexum felmerülése, amelynek leépitése nála fáraságosabb folyamat, mint a fiugyermeknél, akinél a sorrend éppen megforditott. De ezt csak mellékesen. Mindenesetre az a meggyőződésünk, hogy a normális, uterovaginális orgazmus gyakori hiánya a nőknél az esetek tulnyomó többségében a klitorisz fokon rögzült erotikával függ össze. Szinte valamennyi anorgazmiás nőnél fellelhető a klitoriszos maszturbáció emléke, miként a normálorgazmusnál erre még nem bukkantam. Ez a tény mindenesetre gondolkodóbaejtő, s felveti a probléma elméleti lehetőségét bizonyos frigiditáscsoportok élettani megalapozottsága fölött. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a *lelki* eredetű frigiditásban döntő jelentőségü az uralkodó erkölcsi felfogás, amelynek egyénlélektani reflexei elvitathatatlanok. A család, s általában a nevelő környezet nemi erkölcse, még inkább ideológiája, — amely éppen a leánygyermekkel szemben elfojtó — kiváltó oka lehet a nő nemi érzéketlenségének. Ez mindennapos analitikus észlelet. Azt is elfogadjuk, hogy a frigiditásnak *értelme* van, indulati magatartás kifejezője, valósággal elháritó képződmény akár a nő saját neme, akár a másik nemmel szemben. A frigiditás megelőzése a szerző szerint lényegileg összefügg a szülők magatartásával a gyermeki nemiséggel szemben, mivel az erőszakos beavatkozás a gyermek fizilógiás, infantilis onániájának elfojtására épp az ellenkező hatást válthatja ki s csak bűntudatot és kasztrációs félelmet eredményezhet. Azontul döntő fontosságú tényezőnek tartja a nemek különböző értékelését. A fiugyermek divó és manifesztált tulértékelése a leánygyermek rovására, csak fokozza ennek amugy is, anatomiailag jellegzett megröviditettségét (péniszhiány) s ennek visszahatásaként „a leány nőiességének társadalmi szerepével együtt az erotikusat és biológiait is elutasitja."

A frigiditás gyógyitása nem tartozik ide. A szerző terápiás optimiz-

musa irigylésreméltó. A könyv — függelékben — a frigiditás szociológiájával is foglalkozik. Megállapitja, hogy a mai férfi-jogu vagy férfielőjogu társadalomban „a mai nő a *férfi fantáziájának terméke*". A mai férfi — a civilizáció tipusáról van mindig szó — „nemi ösztöne ketté hasadt égi és földi szerelemre." A mai nemi ideológia két élesen szembenálló erotikus életormát ismer el, mi több tenyészt ki a családban; az anya Madonna eszményét, s a csak nemi lény, az objektummá alacsonyitott prostituált példáját.

E kétféle női tipust a társadalom intézményesen is rendszeresitette az aszkétikus családi élet és a prostitució formájában. Ennek megfelelően „a férj felesége frigiditását természetesnek tartja..." S hogy a nő elnyerje a férfi tetszését, le mond nemi gyönyöréről. Lehet, sőt bizonyos, hogy vannak ilyen szélsőséges esetek, de mint tipikus helyzetek, ezt a beállitást tulhajtottnak tartom. „A nő — mondja a szerző — társadalmunkban annyira függő szerepre kárhoztatott, hogy nagy részük elfogadja az uralkodó férfirend kivánalmát. (A nemi érzéketlenséget). „Aki pedig nem fogadja el, s fellázad ellene, éppen ezáltal válik frigiddé. Női társadalmi szerepével együtt az erotikusat is elveti, a *noncooperation* harcmódját választja." A társadalmi harc és a frigiditás a nő tiltakozásának csak *egyik* módja. Az európai individualista kultura, a kereszténység, mely a nőnek is önálló lelket adott, elitéli nemiségét. *„A frigiditás eredete ott kezdődik, ahol az egyéni lélek"*. Időbeli jelentkezése egybeesik öntudatra ébredésével, — véli a szerző. Ezek a megállapitások meglepők és részben nyilván helytállók is, kivált ami a kereszténység aszkézisét illeti a testiség jógainak elfojtásában; de a szerző apodiktikus fogalmazásában nem tudjuk magunkévá tenni. A frigiditás *nincs* kötve a nő társadalmi öntudatra ébredéséhez. Évekkel ezelőtt a szexuálreform világkongresszusán hallhattuk egy a lappok földjén élő szexuológiával foglalkozó kutató beszámolóját, hogy a lapp nők tulnyomó része frigid; ez valósággal a normáltipus... A szerző szerint „a nő erotikus gyönyörmegtagadásának végső oka az uralkodó férfi nem pszichológiájában, még tovább: az azt meghatározó társadalmi szerkezetben rejlik". Ezek a szavak tul a megállapitáson, a társadalmi változás szükségére mutatnak, amelyben megszünnek a nő emberi és erotikus egyéniségét lefojtó természetellenes gátlások. És ebben a távlatban korszakunk történései a földkerekség egyhatodán e vonatkozásban is változást kell, hogy jelentsenek.

Kulcsár István könyve komoly, lelkiismeretes, elmélyedt munka, amely a szexuológus számára is gyarapodást jelent. *(Neufeld Béla)*

EGY SZLOVÁK EÖTVÖS JÓZSEF-MONOGRAFIA. Egy komoly, tekintélyes külsejű 250 oldalas munkáról van szó, az első Eötvös-tanulmányról, mely szláv nyelven jelenik meg. A könyv irója: *Alzbeta Göllnerová,* a pozsonyi áll. magyar reálgimnázium tanárnője, akiről az a hir járja, hogy a Bujnák Pál dr. halála óta csak helyettesitéssel ellátott magyar katedrát fogja megkapni a pozsonyi Komensky-egyetemen. A mű egyébként Göllnerová első nagyobb önálló munkája. A fiatal szlovák irodalomtörténész eddig csak Mikszáth szlovák regényhőseiről irt egy kisebb s kissé egyoldalú szempontú tanulmányt, viszont a szlovák, illetve a cseh-szlovák történettudományban Göllnerovát egy nagyobb értekezéssel tartják számon, melyet néhány évvel ezelőtt Beszterczebánya és Középszlovenszkó reformációjáról irt. Göllnerová azonkivül ismeretes néhány magyar szépirodalmi mű cseh és szlovák fordításáról. Leforditotta csehre *(Jarmila Zikmundová*-val együtt) Szabó Dezső hatalmas regény-pamflett-

jét, a Segitséget; szlovákra pedig Móricz Sáraranyát, Kosztolányi Dezső: Néro, a véres költő cimű regényét és Szabó Dezső kitünő novelláját: a Don Kisott penitencián ciműt. Most megjelent Eötvös-monográfiáját a pozsonyi egyetem bölcsészeti fakultása adta ki hivatalos kiadványai sorozatában. Ez az első eset nemcsak Pozsonyban és Szlovenszkón, hanem általában a csehszlovák tudományosság terén, hogy egy magyar szellemi jelenségről könyvnyi terjedelmű munkát adnak ki. S pláne olyan munkát, melynek nincs közvetlen politikai jelentősége. A cseh olvasó ugyanis máig fölöttébb csonkán ismeri a magyar szellemiséget. Jellegzetes az is, hogy a leghaladóbb polgári napilap, a *Lidové Noviny* nevezetes karácsonyi könyvankétjén az elmult év legjobb tiz könyveinek sorába a kilencedik helyre magyar könyv került. De nem kell nagyon örülni: a „Halászó macska uccája" ez a magyar könyv. Ujabban ugyan megjelent néhány könyv, cikk és tanulmány, melyet Prágában adtak ki s melyek a cseh olvasó hiányos magyarságtudományát vannak hivatva pótolni, de ezekben sincs nagy köszönet. Még a komoly és rangos történettudományi munka, mint amilyen *Josef Macurek* műve is, alig nyujt a magyarság politikai szerepének taglalásán tul valami tájékoztatást a magyar műveltségről. A megismerés és megmutatkozás ingere a két szomszéd szellemiség között még soká fog emelkedni. Egy-egy cseh napilap részletesebb, komolyabb beszámolóiból veszi észre ma a cseh értelmiség a magyar szellemi élet nagy erőfeszitéseit. Göllnerová könyve azonban új csapáson halad. Már az előszóban értesülünk erről, amikor a szerző megállapitja, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség létezése kötelezi a csehszlovákokat, hogy helyesen lássák és tárgyilagosan értékeljék a magyar műveltség fontos és jellegzetes örökhagyóit. Főleg a magyar irodalom, mondja, mint a legfőbb magyar műveltség-forrás, tanulmányoznivaló terület a csehszlovákok számára.

Eötvös József szelleme és alkotásai különösképpen izgatták Göllnerovát, hogy épp ennek a nagy magyar kiegyenlitőnek alakját, korát, környezetét hozta közel olvasóihoz; Eötvöst, aki a magyar történetirót is izgatja. Mégis érdekes és figyelemreméltó eset, hogy az első ujabb és összefoglaló tanulmányt Eötvösről éppen ez a szlovák irónő irta meg. Holott már a háború előtt is a haladó magyar gondolat képviselői Eötvösben látják a magyar politikai és társadalomtudományi fejlődés egyik alapvető képviselőjét. Érthetetlen, hogy néhány tanulmányvázlaton és cikken kivül tudományos módszerességgel és monográfiaszerű terjedelemben senki sem nyult például a *Huszadik Század* köréből Eötvöshöz. De Eötvös, a demokratikus gondolat eme legtisztább megfogalmazója, aki a polgári nevelésnek egyik legrangosabb képviselője Középeurópában, ma is a homályban áll. Könyvek idézik, cikkek, tanulmányok, beszédek hivatkoznak reá, mint a csillagra. De maradandóbban az előtérbe nem állitotta senki sem. Csak Pozsonyban alakult meg 1937-ben az ujból haladás felé lendülő magyar egyetemi hallgatók *Eötvös József Köre*, öntudatos, komolyan hangoztatott Eötvös-vállalással.

Eötvös szépirodalmi alkotásai, bölcseleti és politikai művei, azt mondhatnók: minden műve egyetlen szerves egészet alkot. Egyetlen célú s egyetlen szerepű vérmérséklet és gondolati magatartás megnyilvánulása volt ő. Igaza van tehát Alzbeta Göllnerovának, amikor Eötvöst, mint irót nem választja ketté, szépiróra és tudósra, hanem egyetlen hosszmetszetben mutatja be. Ez a módszer a könyv legszembetűnőbb érdekessége is egyuttal. Mi ezt a módszert annyira természetesnek találjuk, hogy nem is érezzük különös és megindokolt találmánynak. Az ujabb magyar szel-

lemtörténet is Eötvöst egyetlen megnyilvánulásnak veszi, hogy azonban, mint ilyet nagyobb munkában nem mutatta be, az csupán az emlitett szinte rejtélyes Eötvös kerülgetésnek köszönhető. Eötvös szellemé és magatartásának indokolása a fontos és változatlanul korszerű, a szellem, mely minden munkáját hévvel teliti meg s a változásra, a haladásra, a teljességre sarkalja az embert. A 19. század nagy magyar gyujtogatói közt Széchenyi mellett Eötvös volt kétségtelenül a leghiggadtabb épitő.

Ezt az épitő akaratú, világosságra törő szellemet akarja egységesen és teljesen bemutatni Alzbeta Göllnerová. Ferenczi Zoltán és Voinovich Géza életrajzi és irodalomtörténeti tanulmányait olvasta a szerző, de látnivaló, hogy forráskutató érdeklődése nem állott meg csupán e két munkánál, melyek az eddigi Eötvös-irodalom legigényesebb pillérei. Göllnerová minden felkutatható forrást elolvasott, de mégis, maga is bevallja, néhány ujabb tanulmányhoz nem tudott eljutni, mert a csehszlovák tudományos könyvtárak felszerelése ilyen magyar tárgyú munka megirása szempontjából még nem kielégitő. A szerző elolvasta megállapithatólag Eötvös valamennyi munkáját, sőt a budapesti Nemzeti Muzeum oda kölcsönözte neki Eötvös kiadatlan levelezését, naplóit is, a bécsi egyetemi könyvtár rendelkezésére bocsátotta Eötvös németül megjelent röpiratait. *Dániel Rapant* szlovák történetirónak a 18. századról szóló szlovák történeti művei után ez a második lényeges eset (kisebb szlovák műveknél többször is előfordul, hogy a szerző köszönetet mond a Nemzeti Múzeumnak), hogy a fordulat óta szlovák szellemtörténész igénybe veszi és igénybe veheti a hivatalos magyar tudományosság szervezeteit és támogató szivességét. Amennyire örülünk ennek, mint a középeurópai szellemi együttmüködés egyik jelenségének, annyira fájlaljuk, hogy hasonló magatartása a magyar hivatalos köröknek ritkán szokott lenni egy kisebbségi magyar vállalkozás iránt. Dobossy László, aki most tanár Kassán, néhány évvel ezelőtt meg akarta irni a hiányzó magyar Eötvös-monografiát. Eszünkbe jut e fiatalabb barátunk, aki akkor minden itt található munkát áttanulmányozott már, munkájának vázlatát közzé is tette s hogy anyagát teljesen kiegészitse és ellenőrizhesse, el akart menni Budapestre. Ebben a szándékában azonban megakadályozta amaz egyszerű tény, hogy nem adtak neki, az egykori Sarlósnak magyar vizumot. S azóta is nemcsak Dobossy László, de egész sora a fiatal csehszlovákiai magyar kutatóknak és iróknak nem tud elmenni Budapestre. Azért irtuk egyszer, hogy a magyar-csehszlovák kulturális kapcsolatok megteremtése mellett nyélbe kéne ütni a magyar-magyar szellemi kapcsolatokat is!

Gölnerová munkája gondos, alapos, de lényegében csak informativ jellegű munka. A tárgyilagos, pontos és komoly ismertetésből tudniillik hiányzik amaz „isteni szikra", amelynek fényénél ujabb alakban villanna elénk Eötvös József. Hiányzik az átértékelés, az ábrázolásnak látomást gyujtő ereje, a lélektani nyomozás érdekfeszitő izgalma s hiába keressük a szellemtörténeti imprecizitás virágos szigeteit. Tulságosan ragaszkodik a szerző a leirás biztonságához, ábrázolásának szempontjai az iró munkáinak tartalmából valók. Rámutat ugyan Eötvös európai összefüggéseire, de ez a rámutatás inkább idézet csak, nem szerves belátás, nem az eötvösi lélek belehelyezése a korformáló magyar és európai áradatba. Lehet, hogy tudatosan tette ezt Göllnerová, nehogy ellenkező módszerrel a követelmények apriori szerepeltetésével elrajzolja Eötvöst. Tény azonban, hogy az ilyen műnél mindig a kiegyenlitő középút módszere a leghelyesebb. Göllnerová felfogásához hiven előbb arcképet rajzol Eötvösről, az emberről, az irástudóról és politikusról, aztán ismerteti a művészeti

alkotásról való nézeteit, majd aprólékosan tárgyalja Eötvös műveinek kiemelkedő mozzanatait, európai egyezéseit, eszméinek korszerűségét és magyar szerepét. Kitér a nemzetiségi kérdés kapcsán Eötvös szlovák, sőt szláv vonatkozásaira, bár a tanulmánynak ez a része korántsem teljes. Eötvös hatásáról a cseh oldalon még fogunk ujat is hallani. A modern cseh vers-esztétika hatása révén kissé hosszadalmasan és Eötvös költői érdemein felül foglalkozik Eötvös harminchárom versének poétikai elemzésével. Amit azonban Eötvös stilusáról mond, mind jó megállapitás. Eötvös költői érdemein felül foglalkozik Eötvös harminchárom versének poétikai elemzésével. Amit azonban Eötvös stilusáról mond, mind jó megállapitás. Eötvös liberalizmusáról és romantizmusáról szól a könyv egy hosszabb fejezete. Végül összegezi a szerző szintétikus kutatásainak eredményét s méltatja Eötvös jelentőségét. Ez a méltatás teljesen pozitiv. Göllnerová Eötvösben ama irástudó tipusát látja, aki korának minden kérdését ismerte s a szellemi forrongás minden izét átvitte a magyar lét- s az európai tájékozódású magyar mintaképe.

Eötvösnek szépirodalmi munkakörű magyar utódját a szerző Szabó Dezsőben látja. Ezzel s még egy-két részlet-megállapitásával könnyen vitatkozni lehetne, de talán nem is fontos. A Szabó Dezső-Eötvös József párhuzam vagy azonosság hitele világos az olvasó előtt. Lényegében Göllnerová szorgalmas és serény gyakorlatú munkájában az Eötvösről irott magyar művek alapján készült csehszlovák bemutatót kell tisztelnünk. A tanulmány stilusa és szándéka egyformán ezt a célt követte: a tájékoztatás tisztaságát.A könyvet egy rövid francia összefoglalás és gazdag bibliografia egészíti ki. *(Szalatnai Rezső)*

SZLOVENSZKÓI MAGYAR IRÓK ANTHOLÓGIAJA. (IV. kötet.) A nyitrai *Híd* anthológia-sorozata, melynek negyedévenként megjelenő kötetei hivatva volnának bemutatni az egységes szellemi arcvonalba tömöritett szlovenszkói magyar irókat, most megjelent negyedik kötetével befejezte programját.

Ne legyünk sablonosak és ne hangoztassuk, hogy „az anthológiák sohasem lehetnek tökéletesek", mert sok oly anthológiával volt már dolgunk, melyek a tökéleteset — *megközelitették*. Sajnos jelen esetben ezt nem állithatjuk. Nem tartjuk szükségesnek, hogy az első három kötetről most véleményt mondjunk; ezt annak idején elvégezték a kritikusok. Csupán annyit: a negyedik kötet határozottan ünneprontó, a harmadik kötet nagyszerű teljesitménye fölötti elismerésünkben. Még az elszármazott irókat felsorakoztató kötetnél is fölöslegesebb. Mert az előbbi, csupán fölöslegés, de ez...? Legyünk inkább izlésesek...

Nem akarjuk kétségbevonni a két lelkes szerkesztő *(Dallos István és Mártonvölgyi László)* nehéz és önzetlen munkájának érdemeit. Csak tisztelet illeti őket a négy kötet létrehozásáért, hisz' nem kis dolog Szlovenszkón magyar könyvsorozatot kiadni... (Kezdeményezésük idején a *Tátra-könyvkiadó* még nem létezett!) De a kritika nem támaszkodhatik csupán a szimpátiára, vissza kell térnie magához a műhöz.

Az egyes irók verssel, novellával, regényrészlettel és esszével szerepelnek a kötetben. De hogyan? A kötet iróinak nagy többsége nemcsak hogy nem nyujt átlagos irodalmi szinvonalat, de nyugodt lelkiismerettel rájuk olvashatjuk a dilettantizmus vádját. „Jelen kötetünkben... a szlovenszkói magyar irás további művészeit sorakoztattuk fel.." — Olvassuk az előszóban. A hangsuly a *további*-n van: akik az első kötetből kimaradtak.

Szvatkó Pál tanulmánya nyitja meg a sort és amennyiben a stilus és iráskészség egyedüli szempontnak tekinthető, ugy dolgozata szép és preciz. Sokkalta nagyobb elismerésre számithat *Krammer Jenő* pompás esszéje: A szlovenszkói magyar irodalom lélektani szempontból. Érdemes lenne belőle idézni.

Ami a lirát illeti, elég, ha csak úgy „kapásból" citálunk pár sort, „művészeink" bemutatására:

...Végiggyalult a fekete Kinoknak,
— Bánatoknak barna, bús gyaluja —
A szenvedések súlyos esztergapadján
Kifeszitett síró lelkemen...

Az idézet irója éppoly' szélesen szerepel az anthológiában, mint pl. *Szalatnai* Rezső, kinek mélyről előtörő, szines, friss lirája oly üditően hat a többi között. De ki kell emelnünk még *Benjámin, Mécs, Mihályi* nevét s pár verset még az anthológiából. A prózairók már vigasztalóbb képet nyujtanak, bár nem egy közülük méltó párja a lira „csalogányainak". Különösen tetszettek: *Jarnó, Juhász, Lányi, Szántó, Szenes* és *Tamás M.* irásai.

A kötetet *Dallos István* jegyzete egészitik ki, melyek a szlovenszkói magyar irók vázlatos biográfiai adatait közlik. *(Berkó Sándor)*

KACZÉR ILLÉS MESÉI. Ezerkilencszázhuszonhatban, az első és utolsó szlovenszkói magyar irókongresszuson a nagy viták és bankett utáni hajnal két embert köszöntött a trencsénteplici Grand Hotel folyosóin. Az egyik fáradhatatlanul beszélt, a másik kitartóan hallgatott. Kaczér Illés gyerekekről mesélt és én csodálva ismertem meg a gyereklélek egyik legalaposabb ismerőjét. Azóta is esedékes a magyar gyerekkönyv Kaczér Illés tollából: senki nálánál ezt jobban nem irhatja meg. A vágyálom most testet öltött: Kaczér Illés két mesekönyve fekszik előttem: *Gödölyét, gödölyét — Kőtojásból kőmadár.* (A Csehszlovák Grafikai Unió Rt. kiadása, Praha-Presov). Beteljesülés, vagy csalódás? — kérdezem magamtól. Sem az egyik, sem a másik. Az ok? Kaczér itt tudatosan nemcsak gyerekeknek ir mesét, de cimben kihangsulyozottan: „Mesét — mindenkinek". Az indokolás igy hangzik: „Mint minden igazi mese, ezek a mesék is elsősorban a kor számára iródtak. A gyermekek és a gyermeki felnőttek számára. A gyermek, aki elől a kort letagadni vagy elrejteni nem lehet és a felnőtt, aki megiszonyodva a valóságtól, visszahuzódik a tények nyers érzéklése elől, áhitja, szükségli a dolgok megismerését". Igen: a mese mindenkié. Ezt a mese magyar esztétája, *Lesznai Anna* is megállapitja: „Minden mese mindenkié" — de hozzáteszi: „csak rá kell bukkani!" Mesére rábukkanni csak az intellektus tud. Az igazi mese önmagát adja fáradtság és fáradozás nélkül. Az igazi mese egyszerű, mert tanulsága világos, mindenki számára csak egyféleképpen érthető. De a tanulságot, mint a kincset el lehet rejteni, a rábukkanás esztétikai élvezetté szükül, mert a mese inditéka: művészet, játékos formatökély, mely izgalommá, élvezetté, rejtvényfejtegetéssé fokozza az egyszerűséget. Ne felejtsük el, hogy Lesznai Anna a fenti „rábukkanó" megállapitást *Balázs Béla* régi meséivel kapcsolatban szögezte le *(Hét mese)*. És ezek a mesék az intellektus meséi, a költő teremtő gyönyörének a gyümölcsei, az áhitat elfeledkezései. Ez a lényeg-egyszerűségtől való elvonatkoztatás mellékösvényekre csábit, melyeket csak hozzáadással, felfokozással lehet eredővé felmagasztalni. Az olvasó csak pillanatokra hiszi, vagy érzi a tit-

kot és a megfejtést. A kivédhetetlenül beszüremlő novellisztikus elemek pedig csak látszatra jelentenek könnyitést, mert végeredményben épp a mesét robbantják. Balázs Béla meséit a hold fényes hidege fekszi meg és ez nem az egyszerűség mese-atmoszférája. Ez a mű-mese ózonja, melyet belélegezni nem mindenki tud. A *Gödölyét, gödölyét*-kötet meséi: az intellektus meséi, de nem narcisztikus, elfeledkező, élvező mesék. De nem is igazi mesék: mesék mindenkinek. A „rábukkanás" itt is szerephez jut, de mert itt nem lényeg és nem balázsi kizárólagosság — felemásságot eredményez. Megcsodáljuk Kaczér Illés hömpölygő mesekészségét, de ugyanakkor észre kell vennünk az intellektus túlkombinálását, mely a legtöbb esetben túllő a célon. A kettő nem tud összeállni és igy szétszedi a mesét. A meseáramlás nem talál formát, a tulkombinálás ugyanakkor önzsirjába fullad. Ez annál szembetűnőbb, mert Kaczér tudatosan szociális meséket akar irni, ahol a tanulság kristálytisztasága a döntő mérték és érték! A bevezető mesére az itt elmondottak nem vonatkoznak. Ez a Kaczér által versbeszedett „régi-régi krónikás könyv meséje", ez a zsidó eredetű „Gödölyét, gödölyét", csodálatos nyelvzenéjével az ősi egyszerűség virtuóz megnyilatkozása. (Ha ezután a mondat után állapitom meg, hogy a csallóközi *Prohászka István* cimlapjai és illusztrációi konzseniális alkotások: akkor ezzel mindennél jobban érzékeltettem értéküket.)

Kaczér Illés költészete: mese-inditéku. Regényei ezt egyértelműen bizonyitják. Ez a mese-primérség még a korvalóság ábráját is átszövi. Nagy négerregénye, az *Ikongo nem hal meg* (mely azóta németül is megjelent *Pao* cimen a zürichi Europa Verlag-ban) cimében és igy célkitűzésében is a meselegenda igenlése. Az erkölcsi igazolást a mese: etikai makulátlansága szolgálja. És ez nem véletlen. A mese: etikai fenomén. Mesében nincs hazugság. A mese praktikus célja: kivetni, kiöklendezni a hazugságot. Ezt a meselényeget százszázalékosan igazolja Kaczér Illés másik mesekönyve a *Kőtojásból kőmadár*. Az egyszerűség és korszerűség kéz a kézben adják itt a mese lényegét: a hazugságálcázást. A cinegefészekbe a kilopott tojás helyébe gonosz lelkiismeretszorongás kőgolyót csempész. Kőtojásból kőmadár kél: idegen, aki azonban a legtermészetesebb arrogánciával madarak zsarnokává terpeszkedik. Parancsőrmester parancsuralma háborút és hét szük esztendőt hoz a madaraknak, terrort és halált, bizantinizmust és üldözést. Az észszerüség bátor kis lázongója — Ökörszem — azonban a szemébe vágja a zsarnoknak a varázsszüntető igazságot: „Hát nekünk nem vagy semmink. És ha a többi madár megtudja, amit mi tudunk, nekik sem leszel semmijük... Te nem vagy madár! Hiszen te nem is tudsz repülni... Márványcinege érezte, hogy veszve van. Ha nem tud repülni, nekirontanak a madarak, akik eddig féltek tőle. Nem is tudta, tud repülni, nem tud-e, eddig sosem próbálta. Csak ült a parancsfészekben, mint egy gőgös márványszobor. Parancsolt, itélkezett, vért ontott, megkövetelte a hódolatot és azt, hogy a szárnyaló madáristen helyett őt imádják. Node most... — Hát nézetek ide! — kiáltotta elszántan. Eltárta sulyos szárnyait és eldobta magát a fészekről. Persze, hogy nem tudott repülni. Zsupsz, lehullott és csiripcserep, darabokra törött... Azóta megint boldogak a madarak".

Kaczér illés meséje a parancsuralom hazugságait veti ki magából. A mai valóság rekvizitumai mind együtt vannak itt: a könyvek madara, a bagoly, „kit veszettül gyülölt a kőmadár", csakugy, mint a papagáj propagandaminiszter és a huj-haj tábornok. Meg van a hősi atmoszféra és az éhezésre itélt ország", a Miessmacherek és a koncentrációs tábor, a Parancsőrmester istenitése és az Ersatz-világ, a „hullaprédás fekete se-

reg" és a kis senki ökörszemtársaság, akik ujra „madarak" módján akarnak élni. Emberek, kik emberek módján akarnak élni, sokat tanulhatnak ebből a meséből. Mondhatná valaki: ma amikor az ellentétek olyan nyilvánvalóan, fekete-fehéren különülnek el, már nem is vicc a mesét igy megirni. Kaczér Illés azonban nem ma irta ezt a mesét. Évekkel, majd egy évtized előtt jelent meg *Márványcinege* cimen a pozsonyi Reggel egyik karácsonyi számában. A kor a kifejlett valósággal csak Kaczér Illés lényegretapintó megérzését igazolta. Ma Kaczér Illésnek alig van hozzátennivalója a meséhez. Ha ma a kőmadár konturjait erősebben huzza meg — „még bajusza is volt, bizony, döfős kis pamacs az orra alatt" — akkor ezzel csak önmagát igazolja és a mese hitelét erősiti. És ne mondja senki: nem kell a mese, amikor annyira nyilvánvaló minden... Parancsőrmesterek parancsuralmait az emberek elbűvölten és félelembeverten nézik és botfülűen eresztik el a fülük mellett Heinrich Mann intését: „Első és soha el nem felejtendő tétel: ezek belülről mind erőtlenek". A mese most ezt a belső erőtlenséget, a hazugságot, a semmit mutatta fel — mindenkinek és érthetően. Heinrich Mann teoretikus tételét a mese igazolja. És a mese nem ismer hazugságot. *(Fábry Zoltán.)*

ERDÉLY ZSIDÓI. Szabó Imrének, a szorgalmas zsidó publicistának *Uj Zsidók* cimű könyvét olvasva, elgondolkoztunk afölött, hogy cionista beállitottsága milyen furcsa egyoldalúságra kárhoztatja. A századforduló s a közelebbi mult zsidóinak gazdag galériájából csak azokat ismeri s ismerteti, akik kék-fehér zászlócskát szorongatnak s igy Hessről beszélve hallgat Marxról, amikor Herzlt tárgyalja elfeledkezik Disraeliről és Blumról; s Gordon kedvéért nemcsak a Wassermannokat hanyagolja el, hanem a jiddis irodalom kihangsulyozottan zsidó jellegű mestereit is.

Cionizmusából fakadó egyoldalúságát ismerve bizalmatlanul nyultunk Szabó Imre legutolsó munkája után, melynek *Erdély zsidói* a cime. A szerző most már őszintébb és elővigyázatosabb. Nincsenek egyetemes igényei s már az alcimben jelzi, hogy főként „Talmudisták, Chaszidok s Cionisták" érdeklik. Még igy is igen sok s érdekes mondanivalója lehetne, de sajnálattal kell megállapitanunk, hogy könyvéből nem tudunk meg lényegeset az erdélyi zsidóság emlitett rétegei felől. Ennek elsősorban az az oka, hogy Szabó nem kezeli kellő gazdaságossággal a rendelkezésére álló helyet. Azzal az indokolással, hogy munkájának „kerete a transzilván zsidók lelkisége" több hosszú tanulmányt fordit magyarra, melyek a talmuddal, az ujabbkori zsidó minszticizmus két főalakjával: Sabbataj Cvivel és Bal Sem Tovval, a zsidók szellemi sajátosságával, Bialik palesztinai tevékenységével,a faj és a nemzet fogalmával foglalkoznak. Ezeknek az eklektikusan összeválogatott tanulmányoknak még távoli köze is alig akad az erdélyi zsidósághoz, melyről igy csak a könyv második részében esik szó. S itten is hibáztatnuk kell a rendszeresség és a birálati szellem hiányát. Az egyes városokról szóló fejezetekben szeszélyesen keverednek az impresszionista módon összeválogatott történelmi adatok az évkönyvszerű névsorokkal s a személyes élményekkel.

Erdélyben érdekesen torlódik össze az európai kulturához a magyar környezet keretében hozzáhasonult nyugati zsidó a keleti tömeggel, amely megőrizte népi sajátosságait. A világháborút követő történelmi változások megakasztották az itteni zsidóság fokozatos asszimilálódását, anélkül, hogy az uralkodó nemzet irányába számbavehető asszimilációs folyamat indult meg. Ez igen nagy helyzeti energiát biztositott a zsidó nacionalizmusnak, amely azonban képtelen volt kibirható életformák alakitására

a köréje tömörülő zsidó tömegekből. A szellemi vezetőréteg s a zsidóság zöme között szakadék támadt, a mostoha körülmények nemcsak a zsidó kispolgárság életszinvonalát, hanem kulturális szinvonalát is fenyegetik. A „felvilágosult" városi rétegeknek emellett a chaszid miszticizmusa által meghóditott ghettó zsidók folyton erősbödő nyomásával is számolniok kell.

Igen érdekes lenne ezeknek az összekuszált folyamatoknak ismertetése, s éppen ezért remélni szeretnők, hogy Szabó Imre, aki munkájának második kötetére igéri „a nagyobb zsidó közületek és városok zsidóinak terjedelmesebb történetét, s mai helyzetének ábrázolását" nem fog kitérni ez elől a feladat elől, amelyre könyvének cime s igénye kötelezi.

(Cs. Gy.)

KÖLTŐK VIDÉKEN.* Költőnek lenni seholsem nagy isten áldása, de vidéken költőnek lenni bizonyára csapás. Egyet jelent a jóhiszemű vállveregetéssel, amit részint versei, részint hajviselete feltétlen biztosit a költőnek. S hogy ilyen körülmények között művészetének sulypontja nemritkán önkéntelenül és akaratlanul áttevődik a költészet mezejéről azon nem is lehet csodálkozni. Pedig miért ne törhetne fel vulkánikusan Erdély valamely sarkából a *költő?* Miért ne futhatna át, mint üstökös kisebbségi életünk egén? Önmagunk reményteln lebecsülése lenne nem várni ezt, mint hűs esőt a sápadozó buzaföldek. Amit ezzel szemben az asztalunkra került három versfüzet nyujt, előre be kell vallanunk, sokkal kevesebb. Nemcsak *más,* mint amit várunk, de határozottan kevesebb.

Sztojka László verskötete éreztet talán valamit, bár megállapodottsága nem engedi, hogy igéretnek tekinthessük. Az ujságiró-szemlélet, mely témái megválasztásában és felfogásában vezeti, nem mindig szerencsés s egészen más, jóval cinikusabb vérmérsékletet igényel, hogy valódi értékekhez vezessen. Mert mondanivalója, sőt sulyos mondanivalói vannak. A tanulság kicsengése a leplezett poénköltészet azonban redukálja a mondanivaló valóság-erejét. Határozottan mai, ugynevezett „szociálisan érző" ember átérzéssel megirt versei ezek, amit csak a kifejezés keresettsége és nem ritkán erőtlensége ront le. A formával való kilátástalan küszködés, mely szinte érthetetlenül mégis megállapodottságot mutat, gyakran a fogalmak körvonalazatlanságára vezet, hogy az olvasó nem tudja mit ért a költő egészen egyszerű fogalmak, például „szabadság" alatt. Bántók a törések és belenyugvások is, melyek a fiatalos lendületet néha egy versen belül is megbontják. Ugyanez az ellentét két külön vers között még sokkal gyakoribb (Az *Arral szemben* és *Keserű Sanzon)* s ez nyilván a költő hitelének rovására megy. Néhol a költeményt formailag szinte élvezhetetlenné teszi a sovány gondolatmag kártékony elnyujtása *(Munka)*. Feltétlenül az a pár rövid vers, melyeken belül nem áll be gondolat-törés s a költő szinte lélegzetvétel nélkül mondja ki őket — mutatja Sztojka igazi értékeit.

Révész Imre gondolat-podgyásza és témaköre már jóval szegényebb. A szerelemre, nőre, borra s főleg önmagára szoritkozik. Még ha hiven a költői hagyományokhoz, néha lázad is, ez a lázadás mindössze saját sorsáig ér. Csak ő kinlódik fiatalon. Bizonyára tulzás lenne verskötete alapján antiszociális magatartással vádolni (bár meggyőződése induvidualista és megveti a nyáj-embereket,) a költők aszociálizmusa viszont, amit

* Sztojka László: Ember, Figyelő kiadás; Révész Imre: Engedetlenül, versek, 1937; Kováts Péter versei: Tükör előtt, Marosvásárhely, 1937.

képviselni óhajt, csak kiváltságos nagy művészeknek bocsátható meg valahogy s csak igazán nagy művészi értékekért. Képeiben is van valami szándékos vagy tudattalan, mindenesetre hamis, irrealitás (a méhfi, jószagot sziv a virágból) pedig ilyenformán aligha válhatik, mint véli „életek szobrászává", a méh életének szobrászává semmiesetre sem. Formaérzéke reménytelenül elakad a szótagszámoknál, a dallamig vagy belső ritmusig már nem jut el. S ehhez a tökéletlen formához való makacs ragaszkodás még kevés oly versénél is zavarhoz vezet, melyek egyébként nem lennének minden tartalom hijján *(Kis hazánk.)* Büszkén irja, hogy az Oroszlánban, ahol baráti körben aszut szokott rendelni, adós még soha sem maradt, verseit olvasva ugy érezzük, hogy a költészet berkeiben igen.

Kováts Péternek a szive a titkára, tollát „tinta-néni" kacsingatása nógatja irásra s az ilyenformán adódó versek többé-kevésbé szigorú formában, kinosan rimelő sorvégekkel, vagy bántó asszonanciával sorakoznak a kötetben. Igazi „lirikus" versei ezek s valami egocentrikus öntetszelgés kényszeriti felszinre őket. A *Tükör* pedig csak arra való, hogy ezt a képet minél többszörösen verje vissza. A nő, a szerelem, a honfibú, a fajelmélet a költő szigorú szemszögéből és makacsul magára vonatkoztatva, mind előfordul a kötetben. Banális hasonlatait és kopott példázatait azonban nem magyarázza, nem indokolja meg s elolvasásuk után az olvasó határozott érzése, hogy a betük mögött kajánul mosolyog rá a költő: „na, ugy-e, megint megirtam egy verset". A gondos, tágas formában gyakran felfedezhetetlenül szerényen huzódik meg a gondolat s frivol szó-kapcsolásai is pironkodva szenvedik a napvilágot. A versek ugyanis komoly tárgyi és valóban költői tartalom hijján csak a költő naiv exhibicionizmusának változatai. *(Kkj.)*

AZ ERDÉLYI KÉPZŐMŰVÉSZETI BIRALAT ugyanolyan elhanyagolt, elárvult műfaj, mint általában a műbirálat. Külön öröm, ha egyáltalán akad művelője, aki a mesterség irányából jön, maga is festő, a tér és a szinek értője, s nem alkalmi megszállott, mint a legtöbb, az erdélyi sajtóban képek, szobrok felett itélkező. Viszont ez a szegénység és kiszolgáltatottság kötelezheti-e a szemlélőt arra, hogy a már komolyabb mezbe öltözött birálatot minden további nélkül elfogadja?

Ezek a gondolatok foglalkoztattak, amikor vásárhelyi Ziegler Emil *Erdélyi Művészek* (Szépmives Céh) cimű könyvét olvastam. Jó, jó. Adott vásárhelyi Ziegler Emil egy portrésorozatot. (Bordy András, Gallasz Nándor, Kós Károly, Nagy Imre, Szabó Béla, Szervátiusz Jenő, Szolnay Sándor, Thorma János, Ziffer Sándor és maga a szerző.) A portrésorozatban amint látjuk, tiz művész kapott helyett. Miért nem több vagy miért nem kevesebb? A megokolása hiányzik. Valami műkönnyedséget érzünk ebben a magatartásban. Ez a műkönnyedség jelentkezik itéletei páthoszában is. Sok helyen egész *felülről* beszél, olyan elméletek boldog tudatában, amelyeknek a bebizonyitásával adós marad. Szerinte például az európai kultura elhatározó mértéke az euklideszi geometria, mely a képzőművészetben Leonardo da Vincinél formálódott európaivá, mint látási élmény. Az európai gondolatvilág térhóditása idején a magyarság még valahol az őshazában barangolt, alaposan elmarad Európától, mert az objektiv művészi látás helyett a szubjektivet hozza magával. Igy érkezik el azután szerző annak a megállapitásához, hogy az ázsiai szubjektiv látás az erdélyi művészet fejlődésének egyetlen utja s ehhez tákolja azután a közismert tételt, hogy az igazi Erdély képét a transzilván lélek alakit-

ja. Emellett a tisztázatlan ázsiaiság és szubjektivitás mellett Kós Károllyal kapcsolatban igyekszik bizonyitékokat felsorolni. Mint jellegzetes ázsiai örökséget könyveli el lépten-nyomon egyesek pantheizmusát, (bár bölcseleti magatartását nem adja ennek sem.) Többi érvé az etnográfiában homo novus közhelyeiből adódik, amiket a turánizmus szájhősei bizony meglehetősen lejárattak. (Ezt az örökséget egyébként maga a szerző is lebecsüli.) Természetesen mindez a fajelmélet különös változata. Gallasz szláv, Szervátiusz szász és magyar keverék. Kós és a szerző cipcer-székely, Ziffer jellemzése közben állandóan a tolla végén lebeg a szándék, hogy jellegzetesen germánnak minősitse. Érthető, ha ilyen „eszmei" tételezések után hiába keressük könyvében a valódi esztétikai szempontokat. Ennek következménye a zsurnalizmus (általa is hibáztatott) impresszionista módszerének alkalmazása ott, ahol a szakavatott műkritikai elmélyedésre lenne szükség. Hogy jószándéka elvitathatatlan? Hogy igyekszik érvényesiteni olvasmányait? Hogy soraiban visszhangzanak — az előbbiek ellenére — Adler, Freud, Einstein, Kretschmer? Ez nagyon helyes és örvendetes. De amikor egy kisebb földterület kulturájáról beszélve az európai és ázsiai kulturák közt tesz összehasonlitást, ez legalább is gyanus, főleg ha nem bizonyit. Ilyen mozzanatokban derül ki a szerzőnél egy valóban rendszeres kultura hiánya. Mindezekért még lehet helyenként mondanivalója, bár ugyanakkor az ismeretek és az észleletek kifejezésében hiányos. Általában a vidéki felfedezők mohósága jellemzi, akik nem ismernek határt mondókáikban. Ezért frissiti betétekkel, sajátos megállapitásokkal portréit, ahelyett, hogy tárgya igazi jellemzését adná. A mesterségét értő művész előnyei csak ott jelentkeznek nála, amikor a felismert szineket bő szókinccsel nevükön nevezi vagy anyagismeretét értékesiti.* *(Kováts József)*

---

* Még egyet kell megjegyeznünk. Vásárhelyi Z. Emil könyvéből a Korunk szeptemberi száma szemelvényeket közölt az erdélyi képzőművészek nemzetiségi foglalkozás szerinti megoszlásáról és a vásárlóközönségről. Kényelmetlen, de meg kell állapitanunk: Vásárhelyi Z. Emil adatai pontatlanok. Az országban élő sulyos nevű művészek kijelentése szerint kérdőivet a szóbanforgó adalékok megállapitása céljából nyolc éve senki sem kért tőlük s azt sem használták fel. Ez az összeirás akkor többek közt kimutatta, hogy az erdélyi művészek vásárlói 80 százalékban zsidók. A felburjánzó magyar kinálatnak lehet, hogy csak egyharmadát képes felvenni a magyar közönség, de a művészek pártfogói semmiképp sem 28 százalékban zsidók, ahogy ezt Vásárhelyi állitja. Leplezni való ez? Aligha. Az emlitett adatok egész lényegtelen változások szerint ma is helytállók. Hozzávetőlegesen és körülbelül azt sem lehet megállapitani, hogy Kolozsváron pontosan 88 képzőművész él.